

Het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap

Een onderzoek naar dynamiek in referentiekaders van bewoners rond planningsprocessen voor windmolenparken in Nederland

september 2013
Roel Kouwen (1772007)
Begeleider RuG: dr. ir. T. Van Dijk
Sociale Planologie,
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen

Voorwoord

De scriptie wordt beschouwd als het afsluitende onderdeel van de opleiding, als laatste proef. Zo heb ik het ook mogen ervaren. Een proces waarin verschillende facetten van het wetenschappelijke onderwijs terug komen en samensmelten in een document.

Vorig jaar heb ik gemotiveerd en vol goede moed een start aan dit proces gemaakt, door me te oriënteren op mogelijke afstudeeronderwerpen. Het onderwerp reframing bleek goed aan te sluiten bij mijn interesse (voor onder meer informatie-uitwisseling) en heeft me tevens de mogelijkheid geboden onderzoek te doen naar windmolens. Het onderzoeksproces is vervolgens gestaag verlopen, maar de beruchte 'laatste loodjes' weegden het zwaarst.

Op het moment dat de afrondende fase van de scriptie aan de horizon leek te verschijnen, heb ik een mooie mogelijkheid gekregen om stage te gaan lopen. Mede door deze ontwikkeling heeft de afronding van de scriptie langer op zich laten wachten dan op voorhand is ingeschat. Een mooi eindresultaat is er desalniettemin gekomen en ik kijk terug op een leerzame en leuke periode die ik voor geen goud had willen missen.

Ik wil de respondenten (ambtenaren, initiatiefnemers en bewoners) bedanken voor hun medewerking aan het onderzoek, zonder hun openheid en gastvrijheid was dit resultaat niet mogelijk geweest. Verder wil ik mijn scriptiebegeleider Terry van Dijk bedanken voor het meedenken tijdens het onderzoek, zijn kritische feedback en de constructieve discussies die we gedurende het gehele onderzoeksproces hebben gevoerd.

Als laatsten wil ik graag mijn vriendin Marika, mijn moeder, vrienden en mijn collega's van Oranjewoud/Save bedanken. Mede door de interesse die zij toonden, door de steun die zij mij hebben gegeven en het vertrouwen dat ze in mij hebben uitgesproken ligt er nu een stuk waar ik trots op ben.

Roel Kouwen
Nieuwleusen, september 2013

Samenvatting

Nederland is ambitieus op het gebied van duurzame energie. Om deze ambitie te verwezenlijken is er onder meer een doelstelling opgesteld voor de hoeveelheid te realiseren energie uit windturbines op land. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat, ondanks dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking voor het genereren van meer windenergie is, lokale windparkinitiatieven vaak stuiten op weerstand. Deze weerstandsproblematiek wordt niet zelden weggezet als een communicatieprobleem richting bewoners. Dit fenomeen ontstaat doordat iedere bewoner een bericht of andersoortige impuls (bijvoorbeeld een krantenartikel, een praatje met de buurvrouw of een aanplakbiljet) over de ontwikkeling van windmolens in de eigen woonomgeving anders interpreteert en zo een andere betekenis aan de oorspronkelijke boodschap geeft. Elke bewoner heeft een andere perceptie (referentiekader) ten aanzien van zijn leefomgeving. Door onderzoek te doen naar de manier waarop referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap gedurende een planningsproces voor een windpark veranderen, kan een bijdrage worden geleverd aan het verklaren van lokale problematiek omtrent windmolenprojecten. Het doel van het onderzoek is daarmee het verkrijgen van inzicht in de manier waarop referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap veranderen gedurende een planningsproces voor een windmolenpark.

De klassieke en veelgebruikte verklaring voor weerstand tegen windmolens in de eigen leefomgeving, NIMBY (Not In My Back Yard), is weinig genuanceerd en doet geen recht aan de complexiteit van persoonlijke referentiekaders. Er bestaan diverse aspecten die van invloed zijn op de dynamiek in het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap. Zo zijn de fase waarin een planningsproces zich bevindt en de wijze waarop de institutionele context rond het planningsproces is vormgegeven van invloed op de dynamiek van het referentiekader. Daarnaast zijn verschillende aan plaats gerelateerde aspecten van invloed op deze dynamiek, zoals de locatie (relatieve positie van de plaats ten opzichte van de grotere omgeving), de natuurlijke en sociale kenmerken van de plaats, de plaatsgebondenheid van de bewoner en de afstand tussen de windturbine en de woning relevant voor de mate van dynamiek in het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap.

Bij een drietal windparken (Lopik, Nieuwleusen en Neer) is de dynamiek in het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap onderzocht door een krantenanalyse uit te voeren en door interviews af te nemen met de initiatiefnemers van de windparken, medewerkers van het bevoegd gezag (de gemeente) en bewoners uit de directe omgeving van de ontwikkelingslocatie. De resultaten van deze onderzoeksmethoden laten onder meer zien dat een groot deel van de bewoners bij de windparken van Nieuwleusen en Lopik een beperkte dynamiek in het persoonlijk referentiekader hebben gekend. Daarnaast is duidelijk geworden dat er bij elk project bewoners zijn die een hogere, min of meer gelijke of lagere waardering hebben gekregen voor het landschap sinds de eerste plannen voor het windpark en dat de mate van reframing af kan hangen van de aanwezigheid van andere grote ruimtelijke elementen (zoals een hoogspanningsmast of een spoorlijn).

Op basis van de bevindingen en de theoretische koppeling kan gesteld worden dat er gedurende het planningsproces dynamiek in het referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap plaats vindt, maar dat de mate van de dynamiek (van zeer beperkt tot erg groot) afhankelijk is van diverse factoren. Zo zijn de fysieke kenmerken van een landschap en de verschillende vormen van communicatie enkele belangrijke factoren die bepalen in welke mate reframing optreedt. Gesteld kan worden dat wanneer de mate van reframing groot is en hier in het planningsproces van een windmolenpark onvoldoende rekening mee wordt gehouden (of getracht wordt de mate van reframing te beperken), de kans op een minder succesvol planningsproces groter is.

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting	3
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Doelstelling	7
1.3 Vraagstelling	8
1.4 Onderzoeksopzet	8
1.5 Leeswijzer	9
2 Theoretisch kader	10
2.1 NIMBY: Ogenschijnlijke logica	10
2.2 Institutionele context: Een structureel proces	10
2.3 Reframing: Een begrip met meerdere betekenissen	11
2.4 Planningsfase: Over verwachtingen en ervaringen	13
2.5 Plaats: De waarde van het landschap	14
2.6 Afstand tot het plangebied: Afstand en afstandelijkheid	15
2.7 Conceptueel model	16
3 Onderzoeksontwerp	17
3.1 Methodologie	17
3.2 Methoden van onderzoek	17
3.3 Cases	20
3.3.1 Windpark Lopik	21
3.3.2 Nieuwleusen-West	22
3.3.3 Windpark Neer	22
3.4 Beantwoording deelvragen	22
4 Lopik	24
4.1 Procesverloop	24
4.2 Locatie	24
4.3 Dynamiek van de referentiekaders	25
4.3.1 Dynamiek in de berichtgeving	25
4.3.2 Dynamiek volgens de professionals	26
4.3.3 Dynamiek bij de bewoners	27
4.4 Samenvatting	28
5 Nieuwleusen-West	30
5.1 Procesverloop	30
5.2 Locatie	30
5.3 Dynamiek van de referentiekaders	31
5.3.1 Dynamiek in de berichtgeving	31
5.3.2 Dynamiek volgens de professionals	32
5.3.3 Dynamiek bij de bewoners	33
5.4 Samenvatting	34

6 Neer	36
6.1 Procesverloop	36
6.2 Locatie	36
6.3 Dynamiek van de referentiekaders	37
6.3.1 Dynamiek in de berichtgeving	37
6.3.2 Dynamiek volgens de professionals	38
6.3.3 Dynamiek bij de bewoners	38
6.4 Samenvatting	39
7 Conclusies	41
7.1 Beantwoording onderzoeksvragen	41
7.1.1 Deelvraag 1	41
7.1.2 Deelvraag 2	46
7.1.3 Deelvraag 3	47
7.1.4 Hoofdvraag	48
7.2 Aanbevelingen	49
7.3 Reflectie onderzoek en bevindingen	50
7.4	
Literatuurlijst	52
Bijlage 1: Uitgangspunten interviews	54
Bijlage 2: Samenvattingen van de bewonersinterviews	55
Lopik	55
Nieuwleusen	59
Neer	65
Bijlage 3: Geanalyseerde krantenartikelen	69

Lijst met figuren en tabellen

Figuur 1.1:	Onderzoeksopzet	9
Figuur 2.1:	Fasen van aanpassing	12
Figuur 2.2:	Ontwikkeling publieke perceptie aangaande windmolen(s)	13
Figuur 2.3:	Conceptueel model onderzoek	16
Figuur 4.1:	Locatie van windturbines Windpark Lopik	25
Figuur 4.2:	Dynamiek in berichtgeving regionale dagbladen voor Windpark Lopik	26
Figuur 5.1:	Locatie van windturbines Nieuwleusen-West	31
Figuur 5.2:	Dynamiek in berichtgeving regionale dagbladen voor Nieuwleusen-West	32
Figuur 6.1:	Locatie van windturbines Windpark Neer	36
Figuur 6.2:	Dynamiek in berichtgeving regionale dagbladen voor Windpark Neer	38
Tabel 3.1:	Geselecteerde cases met relevante kenmerken	21
Tabel 4.1:	Belangrijkste bevindingen uit het hoofdstuk per planningsfase	29
Tabel 5.1:	Belangrijkste bevindingen uit het hoofdstuk per planningsfase	35
Tabel 6.1:	Belangrijkste bevindingen uit het hoofdstuk per planningsfase	40
Tabel 7.1:	Mate en richting van dynamiek in het referentiekader van bewoners	44

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De Rijksoverheid heeft de ambitie uitgesproken om in 2020 minsten 6000 megawatt (MW) aan windenergievermogen uit windturbines op land te halen (Ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie, 2011) om zodoende een bijdrage te leveren aan de verduurzaming van de Nederlandse (en daarmee Europese) energiesector. Met een bereikt vermogen van 2002 MW op land eind 2010 is het duidelijk dat er nog een slag te slaan is in het resterende deel van het huidig decennium om de beschreven ambitie te verwezenlijken. Volgens het gewezen ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie is windenergie daarnaast de schoonste en beste manier om duurzame energie op te wekken.

Om de aanwas van nieuwe windmolenparken in Nederland te stimuleren is getracht door middel van beleidsveranderingen en afspraken op lager bestuurlijke niveaus duidelijkheid te scheppen en het op deze manier makkelijker te maken projecten te realiseren. In het 'Klimaat-Energieakkoord Rijk en Provincies 2008' is door de Rijksoverheid en de twaalf provincies onder meer opgenomen welke doelstellingen per provincie zijn vastgelegd.

Ondanks dat op nationale schaal blijkt dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking voor het genereren van meer windenergie is, ondervinden projecten op lokale schaal vaak weerstand. Het Rijk zet daarom ook in op het verbeteren van de participatie bij windenergieprojecten (AgentschapNL, 2012), om lokale weerstand te reduceren en het draagvlak voor deze projecten te vergroten. Op projectniveau wordt weerstandsproblematiek door planners en bestuurders vaak weggezet als een 'communicatieprobleem' (Wolsink, 2007). Dit houdt in dat de intentie van een boodschap nooit in zijn volledigheid op de bedoelde manier bij de ontvanger aan zal komen. De bestaande situatie wordt namelijk door elke ontvanger anders beleefd. De communicatie zal daarom onderhevig zijn aan persoonlijke interpretatie en daardoor zal er een vorm van miscommunicatie (verstoring) ontstaan waardoor er een communicatieprobleem ontstaat. Het zou bijvoorbeeld zo kunnen zijn dat het ogenschijnlijk onderbelichten van de landschappelijke inpassing van windturbines tijdens een planningsproces zal leiden tot argwaan en onrust onder de bewoners rond de ontwikkelingslocatie. Dit onderzoek zal zich onder meer richten op die communicatie en zal kijken naar de manier waarop referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap veranderen als gevolg van planprocessen rond windmolenparken.

1.2 Doelstelling

Dit onderzoek gaat in op de dynamiek van de percepties van bewoners ten opzichte van het landschap bij de realisatie van windmolenprojecten in Nederland. Getracht wordt een bijdrage te leveren aan het begrijpen van de dynamiek van deze percepties, door onder meer de op deze dynamiek van invloed zijnde aspecten te onderscheiden en te beschouwen. De focus ligt daarmee niet op weerstand tegen specifieke projecten op zich, maar op de manier waarop percepties ten opzichte van het landschap bij windenergieprojecten onderhevig zijn aan verandering. Het doel van het onderzoek is daarmee de vermeende 'communicatieproblemen' te definiëren en daarmee bij te dragen aan een beter begrip van lokale problematiek omtrent windmolenprojecten om zodoende planningsprocessen in de toekomst op een vruchtbaardere manier te laten verlopen.

1.3 Vraagstelling

De centrale vraag in dit onderzoek luidt:

- *Verandert het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap in planningsprocessen van windmolenparken in Nederland?*

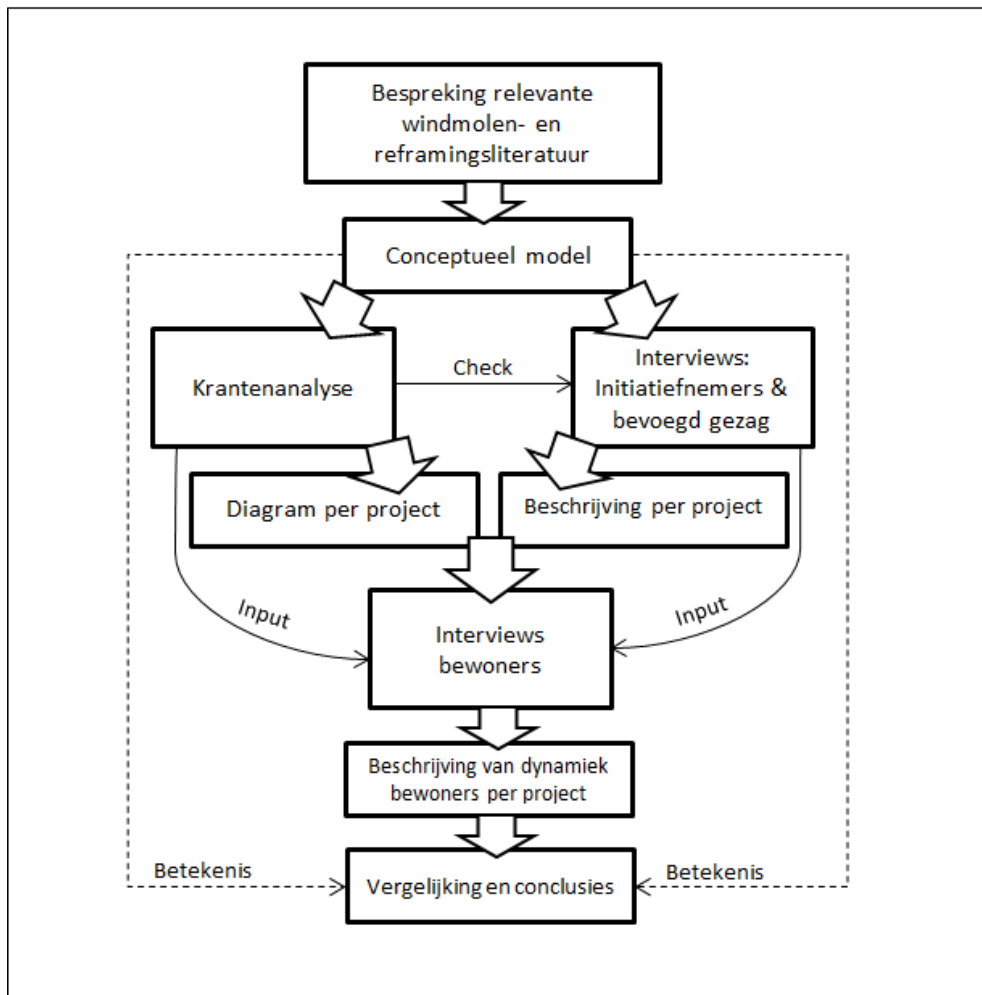
Uit deze centrale vraag kunnen de volgende deelvragen worden ontleed:

1. *Welke aspecten zijn van invloed op (de dynamiek van) het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap bij de planning van windmolenparken?*
2. *In welke mate worden landschappelijke aspecten op eenzelfde wijze geïnterpreteerd door planningsinstanties en bewoners?*
3. *Op welke manier spelen momenten van communicatie een rol in de dynamiek van referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap?*

Om deze hoofd- en deelvragen te kunnen beantwoorden zal allereerst de positie in de wetenschappelijke discussie worden gezocht waarna door middel van casestudyonderzoek specifieke aspecten worden benaderd.

1.4 Onderzoeksopzet

De onderzoeksopzet wordt in figuur 1.1 weergegeven. Aan de hand van het theoretisch kader (hoofdstuk twee) is een conceptueel model opgesteld, dat als leidraad heeft gediend bij de gehanteerde onderzoeksmethoden (hoofdstuk drie). Uiteindelijk wordt de betekenis van het conceptueel model in de context geplaatst aan de hand van de resultaten (hoofdstuk vier, vijf en zes) in de conclusies (hoofdstuk zeven).

Figuur 1.1: Onderzoeksopzet

1.5 Leeswijzer

Dit onderzoek is beschreven in zeven hoofdstukken. Allereerst zijn in hoofdstuk één (inleiding) de aanleiding, doelstelling, vraagstelling en de onderzoeksopzet beschreven. Hoofdstuk twee bevat het theoretische kader van het onderzoek, hierin worden de verschillende, relevante onderzoeken voor dit onderzoek beschreven en wordt dit onderzoek in de (wetenschap)context geplaatst, ook wordt het conceptueel model in dit hoofdstuk gepresenteerd. In hoofdstuk drie wordt ingegaan op het onderzoeksontwerp, waarin de gekozen methodologie wordt verklaard en de gehanteerde onderzoeksmethoden worden uiteengezet en nader wordt ingegaan op de relatie tussen de onderzoeksmethoden en de onderzoeksvragen. In hoofdstuk vier, vijf en zes worden vervolgens de resultaten beschreven, per case wordt in een hoofdstuk ingegaan op het procesverloop, de locatie van het windmolenpark en de bevindingen die zijn opgedaan op basis van de onderzoeksmethoden. In hoofdstuk zeven worden ten slotte de bevindingen (uit hoofdstuk vier, vijf en zes) gekoppeld aan het theoretische kader en worden zo antwoorden geformuleerd op de onderzoeksvragen. Daarnaast worden er in dit hoofdstuk aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek en de planningspraktijk en vindt er reflectie plaats op het onderzoeksproces.

2 Theoretisch kader

2.1 NIMBY: Ogenschijnlijke logica

De in de literatuur meest voorkomende verklaring voor negatieve percepties van bewoners tegenover windenergie in hun leefomgeving is NIMBY (Not In My Back Yard). Dit verschijnsel houdt in dat mensen in principe voor een bepaald fenomeen zouden zijn (zoals het plaatsen van windturbines), maar vervolgens tegen het fenomeen zijn als het in de eigen leefomgeving wordt gepland. Dat deze uitleg van negatieve houdingen van omwonenden ten aanzien van windmolenprojecten kort door de bocht is, wordt in de literatuur onder meer ondersteund door Bell et al. (2005) en Wolsink (2000). Zij betogen dat de daadwerkelijke NIMBY slechts in beperkte mate voorkomt en dat er veelal andere redenen voor de negatieve perceptie zijn aan te wijzen. Deze auteurs nuanceren de klassieke NIMBY door de negatieve percepties verder uit te diepen, zo onderscheiden Bell et al. (2005) de volgende verklaringen voor het verschil in algemene ondersteuning tegenover lokale oppositie: *democratic deficit* gaat in op het feit dat de oppositie geen afspiegeling zou zijn van de algemene wil. Zo zouden bijvoorbeeld inspraakmomenten vooral de mogelijkheid bieden aan tegenstanders van een project om hun mening te ventileren. *Qualified support* behandelt de situatie waarin tegenstanders pas instemmen met een bepaald project zodra aan de voorwaarden van deze tegenstanders is voldaan. Deze variant is moeilijk te onderscheiden van de daadwerkelijke NIMBY (*self interest*) in de pure vorm. Wolsink (2007) onderscheidt vier vormen van weerstand, namelijk:

- Positief tegenover windenergie in het algemeen, maar negatief tegenover lokale ontwikkelingen en daarmee de 'echte' NIMBY (vergelijkbaar met *self interest*);
- Negatieve houding tegenover windenergie in aller zin, zodat windenergie zowel in algemene zin als bij lokale ontwikkelingen wordt verworpen;
- Een negatieve houding tegenover windenergie, omdat het planproces of aspecten van het plan als onjuist worden ervaren (vergelijkbaar met *qualified support*);
- Een positieve houding ten opzichte van windenergie die in de loop van het planproces omslaat in een negatieve houding ten opzichte van windenergie.

2.2 Institutionele context: Een structureel proces

Het is volgens Wolsink & Breukers (2010) cruciaal hoe de verschillende groepen betrokkenen, met verschillende belangen, het planningsproces rond een windmolenpark ervaren. Als de verschillende groepen zich bewust zijn van elkaars beleving in het planningsproces kan het voor de verschillende partijen eenvoudiger worden om elkaars handelen te begrijpen en hier mogelijkwijs op in te spelen. Het is daarnaast belangrijk om te weten hoe deze ervaringen en denkwijzen veranderen in de tijd, naar aanleiding van welke verschijnselen deze dynamiek (reframing) plaats vindt en welke gevolgen dit heeft op de referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap. Een belangrijk aspect aangaande de ervaringen van verschillende betrokkenen is de manier waarop het planningsproces is vormgegeven. Wolsink & Breukers (2010) stellen dat de weerstand tegen windenergie wordt gevormd door de manier waarop beslissingen worden genomen en welke rol de bewoners hierin spelen. Betrokkenheid van de bevolking kan uiteenlopen van het formele inspraakmoment tot co-operatie en publiek eigendom van de lokale bevolking. De houding van bewoners kan een negatiever karakter krijgen indien er een gevoel ontstaat dat het proces niet op de juiste manier verloopt. Deze negatiever wordende houding in het proces wordt onder meer verklaard uit één van de vier weerstandsvormen van Wolsink (2007), waarbij bewoners in principe voor windenergie zijn (ook in de eigen leefomgeving), maar door het specifieke verloop van het proces een andere perceptie vormen. Deze veranderende houding ten aanzien van het planningsproces zou

mogelijk kunnen doorwerken naar het referentiekader ten opzichte van het landschap, doordat bewoners mogelijk kritischer in het proces gaan staan. Gross (2007) laat in haar onderzoek zien dat de lokale bevolking in een gebied voor (geplande) windmolenrealisatie niet weg te zetten is als één groep. Zij laat zien dat verschillende groepen binnen de bevolking op diverse manieren reageren en zich op verschillende wijze aanpassen aan veranderingen. Deze verschillen zijn onder meer te verklaren uit de (beschouwde) juistheid van de ontstaande eindsituatie en het doorlopen planproces. Dit onderzoek toont daarmee aan dat de dynamiek van de perceptie (ook ten opzichte van het landschap) persoonlijk is en dat een verandering in de leefomgeving niet tot een eenduidige reactie vanuit de bevolking zal leiden. De manier waarop betrokkenheid rondom de planning van windmolenprojecten is georganiseerd is mede afhankelijk van het vigerend (nationaal) beleid. Als beleid een sterk hiërarchische structuur kent (top down), blijft een relatief beperkte speelruimte over wat de betrokkenheid van de omwonenden betreft. Er bestaat nog in te grote mate het idee dat het mogelijk is om vanaf een centraal niveau (nationaal dan wel provinciaal) voorwaarden voor specifieke projecten te bepalen (Wolsink, 2007). Op een bovenlokaal institutioneel niveau gaat men echter al snel voorbij aan de contextafhankelijke en specifieke kenmerken van een lokaal project. Dit verschijnsel is te benoemen als top down planning, wat uit gaat van generaliseerbare eisen en wensen. Bij het plannen van windmolenprojecten gaat het echter niet om de acceptatie van windenergiebeleid op nationaal niveau, maar om de acceptatie van het specifieke project op lokaal schaalniveau. Goede onderhandelingsposities voor zowel planningsinstanties als bewoners maken het derhalve mogelijk een balans te vinden tussen locatiekeuze en het uitvoeren van het windenergieprogramma (Wolsink & Breukers, 2010).

De door Bell et al. (2005) benoemde oppositievorm *democratic deficit* (oppositie geen afspiegeling van algemene houding) laat zien dat betrokkenheid bij het planningsproces ook kan leiden tot eenzijdige discussie. Bij toepassing van communicatieve aanpakken zal dus moeten worden gewaakt voor een eenzijdige betrokkenheid (van enkel oppositiegroeperingen) vanuit de bewonersgroep. Om met de veranderende percepties van bewoners ten opzichte van het landschap, die mede worden veroorzaakt door institutionele relaties, in het planningsproces rekening te houden dient er volgens Wolsink (2007) meer ingezet te worden op het vergroten van het institutioneel kapitaal. Hiermee bedoelt hij een verbetering in de kennisdeling tussen verschillende actoren, zodat men elkaar beter zal gaan begrijpen. De manier om dit te bewerkstelligen is via meer communicatieve aanpakken van planning (bottom up). Zoals eerder verklaard wordt slechte communicatie vaak als oorzaak van veranderende percepties van bewoners ten opzichte van het landschap aangevoerd. Deze slechte communicatie kan mede worden veroorzaakt door de beperkte speelruimte in de top down planning zoals die nu gekend wordt. Deze beperkte speelruimte wordt onder mee gekenmerkt door de beperkte rol van bewoners in het planningsproces.

2.3 Reframing: Een begrip met meerdere betekenissen

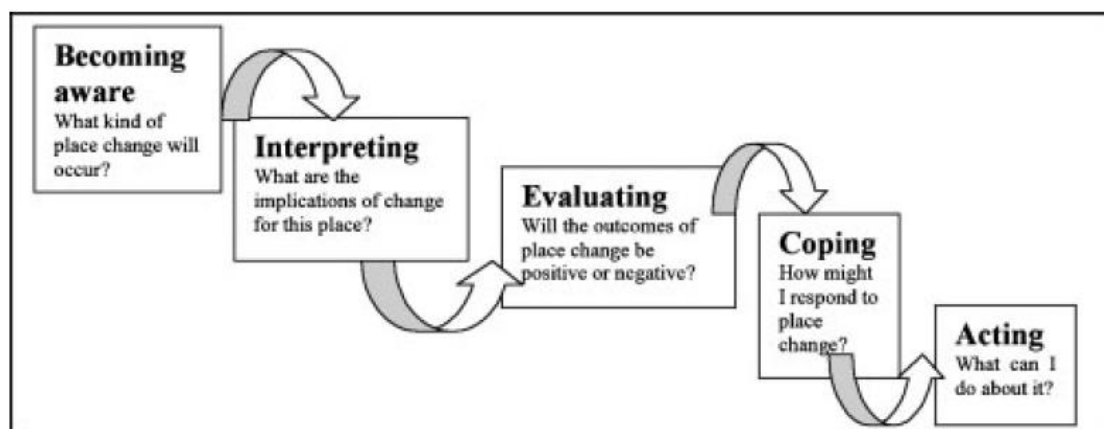
De betekenissen die aan een plan worden gegeven komen niet overeen met de intentie die de planner aan het plan wil geven, maar deze worden ook deels gevormd door de ontvangers van de boodschap, welke betekenissen zij aan het plan geven (Throgmorton, 2003). Voor de planner houdt dit in dat niet kan worden verwacht dat een boodschap eenduidig wordt geïnterpreteerd, maar dat het plan onder meer onderhevig is aan discussie en interactie en daardoor door elk individu anders zal worden beschouwd. Zo worden plannen via derden bediscussieerd en geïnterpreteerd en vindt er onder meer interpretatie plaats via informatiestromen als krantenberichten, gesprekken op straat en discussie met het bevoegd gezag.

Van Dijk (2011) geeft aan dat het communicatieproces de ervaren werkelijkheid verandert en dat de formele communicatie slechts een aspect vormt van het gehele communicatieproces. Het verhaal (het plan) van de planner zal worden aangegrepen en worden geïnterpreteerd door de ontvanger, waarop deze het communiceert naar derden en zodoende telkens een veranderende boodschap ontstaat. Dit zorgt niet enkel voor een verandering van de boodschap, maar brengt ook verandering bij de ontvangers teweeg, zij gaan de realiteit anders zien en zullen een andere waardering kunnen gaan geven aan de werkelijkheid, dit is een dynamiek waarbij er een verandering in de referentiekaders ten opzichte van het landschap optreedt (reframing). Het is daardoor lastig in te schatten welke gevolgen een plan zal hebben op de uiteindelijke beeldvorming, een referentiekader is immers persoonlijk en dus verschillend per persoon. In tegenstelling tot de statische 'NIMBY' is deze benadering van perceptievorming juist dynamisch van aard.

De communicatie op zich is hiermee een interventie die bewust dan wel onbewust, gewild dan wel ongewild een verandering teweeg brengt bij de ontvanger (Van Dijk, 2011).

Door planners en lokale bestuurders worden oneffenheden rond planningsprocessen van windmolenprojecten dan ook vaak weggezet als 'communicatieproblemen' (Wolsink, 2007). Deze communicatieproblemen zouden onder meer ontstaan uit het feit dat de gecommuniceerde plannen niet één op één van toepassing zijn op de behoeften en verwachtingen van ontvangers. Op deze manier ontstaat er een onbalans waardoor communicatie, met de beste bedoelingen, niet de optimale uitwerking zou kunnen gaan krijgen zoals die op voorhand zou zijn bedacht door de initiatiefnemer.

Devine-Wright (2009) geeft aan dat planners deze dynamiek vaak onderschatten en dat de communicatie te licht wordt opgevat, waardoor voorbij wordt gegaan aan de eventuele gevolgen van deze verandering in referentiekaders van ontvangers (bijvoorbeeld bewoners). Volgens Devine-Wright (2009) kan deze dynamiek dusdanige veranderingen teweeg brengen waardoor referentiekaders ten opzichte van het landschap op zulke wijze zijn veranderd dat er argwaan en onrust bij de bewoners ontstaat (zelfs voordat er enige ruimtelijke verandering heeft plaatsgevonden). Deze auteur geeft aan dat er meerdere fasen van verandering (aan het referentiekader) kunnen worden onderscheiden (figuur 2.1). Zo is de voorgestelde verandering eerst onderhevig aan interpretatie, waarin de gevolgen van het plan worden gewikt en gewogen in het referentiekader van de bewoner ten opzichte van zijn leefomgeving. Vervolgens wordt de verandering geëvalueerd, waardoor uiteindelijk de verandering zal worden gezien als een kans dan wel als een bedreiging. Ten slotte wordt de verandering handelingsgericht, op welke wijze passen bewoners hun gedrag aan en in welke mate wordt er actie ondernomen tegen of voor de verandering.

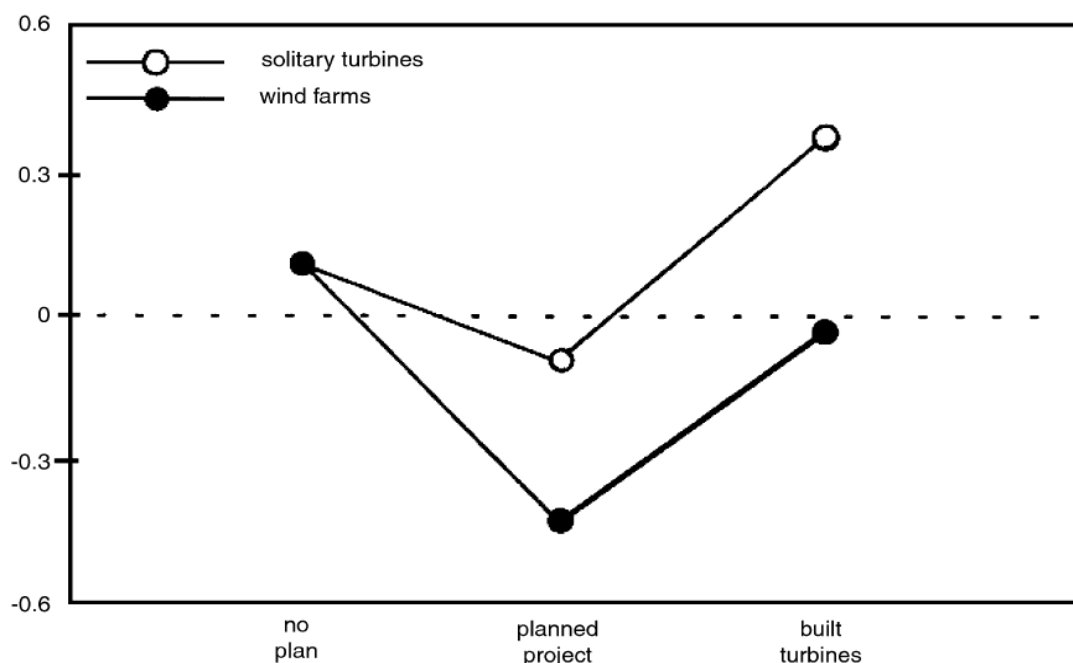

Figuur 2.1: Fasen van aanpassing (Devine-Wright, 2009)

Zowel Van Dijk (2011) als Devine-Wright (2009) geven aan dat er nauwelijks empirisch onderzoek gedaan is naar de gevolgen van plannen op de persoonlijke referentiekaders van ontvangers (zoals bewoners) en dat het hiermee tot dusver te weinig aandacht heeft gekregen in het wetenschappelijke debat. Door empirisch onderzoek te doen naar de invloed van plannen op de persoonlijke referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap kan duidelijk worden welke waarde moet worden gehecht aan de formele en informele vormen van planuitwisseling en kan er zodoende, door meer begrip, een beter planningsproces ontstaan. Zo kan duidelijk worden welke gevolgen deze reframing teweeg kan brengen, iets wat zeker voor de meestal turbulente planprocessen omtrent windenergieprojecten van cruciaal belang kan zijn. Van der Horst (2007) spreekt ook de noodzaak uit voor meer kwalitatief onderzoek om de dynamiek van de persoonlijke referentiekaders van bewoners beter te leren begrijpen. Deze auteur spreekt zich met name uit over het essentiële verschil tussen positieve houdingen tegenover windenergie op zich en de actieve houding gedurende het planproces.

2.4 Planningsfase: Over verwachtingen en ervaringen

De laatst genoemde weerstandsvorm onder paragraaf 2.1, een veranderende houding gedurende het planproces, kan samenvallen met de veranderende referentiekaders van bewoners. Wolsink (1994) en Warren et al. (2005) laten zien dat uit verschillende empirische onderzoeken blijkt dat percepties over windenergie in de leefomgeving negatiever worden in de planningsfase (vaststellings- en realisatiefase) en vervolgens weer positiever worden naarmate de onderhoudsfase is aangebroken (figuur 2.2). Resultaten zijn gebaseerd op voor- en nametingen rond windmolenprojecten in West-Europa. De auteur benadrukt dat de gemiddelde houding niet per se positiever wordt, maar dat dit proces afhankelijk is van de manier waarop volgens de lokale bewoners wordt omgegaan met negatieve ontwikkelingen en samenhangt met de bekendheid met het verschijnsel windenergie in de eigen omgeving.

Figuur 2.2: Ontwikkeling publieke perceptie aangaande windmolen(s) (z-scores, bij 0 zijn voor- en tegenstanders gelijk verdeeld) (Wolsink, 1994).

Devine-Wright (2005) laat zien dat er onderzoeken zijn uitgevoerd in het Verenigd-Koninkrijk (Exeter, 1993) en in Nederland (Gipe, 1995) die de bevindingen van Wolsink (1994), wat veranderende percepties in tijd betreft, ondersteunen. Deze onderzoeken laten zien dat bewoners na het realiseren van de windturbines positiever zijn gaan denken over windenergie in hun leefomgeving. Devine-Wright (2005) laat tegelijkertijd ook zien dat er een onderzoek is geweest (Bishop and Proctor, 1994) waarbij deze bevindingen niet volledig werden onderschreven. Uit het laatstgenoemde onderzoek blijkt dat percepties van bewoners niet per se verbeteren, maar dat dit per case kan verschillen, hier spreekt een contextafhankelijkheid uit. Devine-Wright (2005) vindt het daarom te makkelijk om er van uit te gaan dat bekendheid met lokale windenergie leidt tot een positievere houding ten opzichte van windenergie in de leefomgeving. Dit sluit aan bij de conclusie van Wolsink (1994), die benadrukte dat bevindingen niet per se verbeteren naarmate het planproces wordt doorlopen. Er is volgens Devine-Wright (2005) nog onvoldoende onderzoek gedaan naar de verhoudingen tussen bekendheid van bewoners met windenergie en de veranderende perceptie gedurende het planproces.

2.5 Plaats: De waarde van het landschap

Een ander aspect, het begrip plaats, heeft eveneens invloed op de (veranderende) percepties over het landschap van bewoners wanneer windturbines worden of zijn gepland in hun woonomgeving. Verschillende onderzoeken (waaronder Wolsink, 2007 en Van Der Horst, 2007) laten zien dat plaats de meest verklarende factor is in percepties aangaande windmolens in de eigen leefomgeving. Devine-Wright (2005) geeft echter wel aan dat de hoeveelheid windenergie-onderzoeken naar de relaties tussen plaatsbeleving en psychologische factoren beperkt zijn. Wanneer onderzoek gedaan zou worden naar veranderende referentiekaders van bewoners wat windparkontwikkeling in de leefomgeving betreft, zou deze auteur daarom aanbevelen onderzoek in te bedden in plaatsentheorie. Deze theorie kan van waarde zijn in het verklaren van veranderende percepties van bewoners ten opzichte van het landschap bij windenergieprojecten; in welke mate de mogelijke windenergieplannen de plaatsbeleving en –identiteit doen veranderen. Zo kan inzicht worden verkregen in de wisselwerking tussen (communicatie over) plannen voor windmolens en de manier waarop mensen zich verbonden voelen met het landschap waarin ze leven. Het biedt in deze zin namelijk tegenwicht aan de meer realistische stromingen, die sterk neigen naar verklaringen in fysieke factoren van windturbines en daarom minder naar plaatsgerelateerde factoren. Daarnaast biedt deze onderzoeksrichting de mogelijkheid de NIMBY-alternatieven zoals beschreven in paragraaf 2.1 verder uit te diepen.

Het begrip plaats kent verschillende dimensies, die in de literatuur op diverse wijzen wordt uitgediept. Agnew (1987) beschrijft drie aspecten die te onderscheiden zijn in de plaatswaardering. Locatie is de relatieve positie van de plaats ten opzichte van andere plaatsen en geeft daarmee de relatie met de context aan. Locale zijn de materiële, sociale en culturele kenmerken van een plaats, de natuurlijke en sociale kenmerken van een plaats. Ten slotte is *sense of place* de plaatsbeleving (en plaatsgebondenheid) die wordt toegekend door personen. Deze is individueel en onderhevig aan verandering. Tezamen vormen deze aspecten de waardering van een plaats volgens Agnew. Binnen deze driedelingen zijn factoren aan te wijzen als continuïteit (in spanning met verandering) en onderscheid (ten opzichte van andere plekken) (Devine-Wright, 2005).

De identiteit van de plaats, wat voor soort plaats het betreffende plangebied is, heeft ook een invloed op de individuele referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap van hun leefomgeving (onder meer Pasqualetti, 2011 en Van der Horst, 2007). Als de windmolens aansluiten bij het soort landschap kunnen percepties van bewoners een positievere waarde aannemen, omdat in dit geval de windmolens als een verbetering van het landschap kunnen worden ervaren (Van der

Horst, 2007). Het tegenovergestelde is ook mogelijk, indien windmolens bijvoorbeeld worden gepland in een omgeving met weinig of geen industriële kenmerken, zoals een open, landelijk gebied. In dat geval bestaat er de mogelijkheid dat de plaatsidentiteit een negatieve uitwerking heeft op het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap, de windmolens passen dan niet binnen de voor de bevolking geldende natuurlijke, culturele en sociale condities (Pasqualetti, 2000).

Plaatsgebondenheid, dat over het algemeen als een positief fenomeen wordt ervaren, is verder op te delen in en te verklaren uit factoren als lengte van de woontijd, sociale en fysieke eigenschappen (locale) en actiegezinheid (tegen ongewenste veranderingen) (Devine-Wright & Howes, 2010 en Buell, 2001). Plaatsgebondenheid kan er ook tot leiden dat er bij personen een gevoel van permanentheid ontstaat wat het landschap betreft waardoor veranderingen snel als negatief worden ervaren (Pasqualetti, 2000).

Uit voorgaande wordt duidelijk dat de factoren locatie, locale en plaatsbeleving op verschillende manieren correleren en op te delen zijn. Plaatsbeleving lijkt hierbij de dynamiek te vormen van de persoonlijke referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap, dat wordt gevoed door veranderende factoren in de locatie en de locale.

Devine-Wright (2009) geeft aan dat er geen specifieke onderzoeken bestaan die de relaties tussen plaatsbeleving, plaatsidentiteit en windenergie hebben onderzocht.

2.6 Afstand tot het plangebied: Afstand en afstandelijkheid

Volgens Wolsink (2007) heeft de afstand tot een windmolenproject geen invloed op de vraag of er een verandering aan sich op zal treden in de referentiekaders van bewoners ten aanzien van het landschap. Hij verwijst onder meer naar een Zweeds onderzoek (Ek, 2005) waaruit blijkt dat veranderende percepties waar te nemen zijn bij zowel omwonenden op korte als op grotere afstanden van een windmolenproject en dat afstand daarmee geen significant verklarende factor is voor de vraag of er überhaupt reframing optreedt. Er zou voorzichtig moeten worden omgegaan met de aanname dat alleen de lokale bevolking een andere houding zou kunnen krijgen (Van der Horst, 2007). Referentiekaders van bewoners uit andere delen van de regio of het land kunnen namelijk ook veranderen, omdat deze op een andere manier dan via het wonen een binding hebben met de ontwikkelingslocatie (bijvoorbeeld het Waddengebied (Wolsink & Breukers, 2010)).

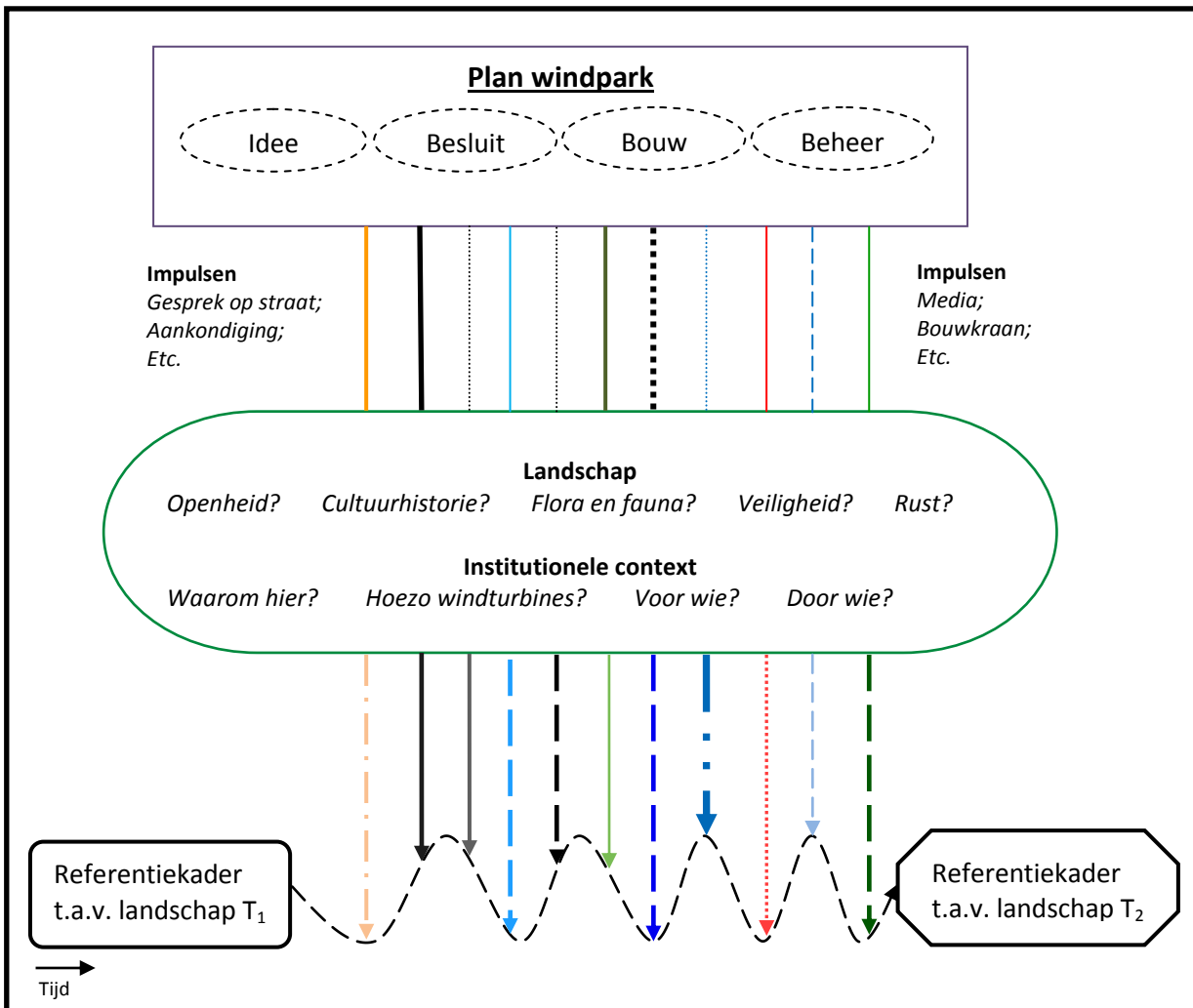
Van der Horst (2007) stelt dat de afstand daarentegen wel een van de bepalende factoren is voor de mate van verandering van het referentiekader van bewoners. Afstand heeft volgens deze auteur een sterke invloed op de mate waarin de perceptie van bewoners ten aanzien van het landschap verandert, echter zal de aard en omvang van deze reframing variëren per project. Immers, de dynamiek van de persoonlijke perceptie wordt ook gevoed door andere aspecten zoals die in dit hoofdstuk zijn onderscheiden.

Van der Horst (2007) citeert uit een onderzoek van Warren et al. (2005), waaruit blijkt dat er sprake is van een 'tegengestelde NIMBY'. Dit houdt in dat bewoners die op kortere afstand van gerealiseerde windmolens wonen een positievere perceptie hebben aangaande windenergie in de directe leefomgeving dan bewoners op grotere afstand. Dit zou kunnen komen omdat bewoners dichterbij de windmolens bekend(er) zijn met het fenomeen en daardoor een realistischer beeld hebben van de daadwerkelijke gevolgen. Bewoners op een grotere afstand van de windmolens hebben deze ervaring niet en de referentiekaders van deze personen veranderen daardoor wellicht minder tijdens en na de realisatie van de windturbines.

2.7 Conceptueel model

In dit hoofdstuk zijn aspecten onderscheiden die van invloed kunnen zijn op de dynamiek van het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van de landschappelijke omgeving. Er is voor gekozen om de landschappelijke omgeving in het onderzoek centraal te stellen, in het theoretisch kader werd namelijk duidelijk gemaakt dat plaats het meest verklarende aspect is voor de persoonlijke perceptievorming van bewoners ten aanzien van windenergie in de eigen leefomgeving. Om het voorgaande te verduidelijken is de te onderzoeken dynamiek in persoonlijke referentiekaders ten opzichte van het landschap gevisualiseerd in een conceptueel model (figuur 2.3).

In dit conceptueel model wordt duidelijk gemaakt dat allerlei impulsen (verticale pijlen) van invloed kunnen zijn op (de dynamiek van) het persoonlijk referentiekader, dat daardoor een transformatie ondergaat tijdens en na het planningsproces rond het windmolenpark (T_1 voor het plan, T_2 in de oplever- en beheerfase van het plan). De invloed van deze impulsen op het referentiekader van bewoners is afhankelijk van de verhouding ten opzichte van landschappelijke en institutionele aspecten. Deze bepalen hoe de impuls geïnterpreteerd wordt en welke weerslag (gevisualiseerd met type, kleur en dikte van de lijn) de betreffende impuls uiteindelijk heeft op het referentiekader ten opzichte van het landschap van een bewoner.

Figuur 2.3: Conceptueel model onderzoek

Het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap

Een onderzoek naar dynamiek in referentiekaders van bewoners rond planningsprocessen voor windmolenparken in Nederland

3 Onderzoeksontwerp

Om de geformuleerde hoofd- en deelvragen over de dynamiek van referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap te kunnen beantwoorden zal in dit hoofdstuk het onderzoeksontwerp uiteen worden gezet. Daartoe zal eerst de gekozen methodologie worden verklaard, waarna wordt ingezoomd op de onderzoeksmethoden. Aan de hand van de gekozen cases wordt het onderzoeksontwerp vervolgens nader gespecificeerd.

3.1 Methodologie

Referentiekaders zijn persoonlijk en daar volgt logischerwijs uit dat ze uniek zijn. De keuze om dit onderzoek daarom kwalitatief van aard te laten zijn is daarmee deels gerechtvaardigd. Processen omtrent de verandering van het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap zijn complex en bestaan uit diverse aspecten. Deze dynamiek zou in een kwantitatief onderzoek eenvoudig ondergesneeuwd kunnen raken door de beperkte diepte die mee te geven is aan statistisch onderzoek, persoonlijke ervaringen en gevoelens zijn immers moeilijk te vangen in een kwantitatief onderzoek. In een kwalitatief onderzoek komen gevoelens, redenen en denkwijzen eerder aan het oppervlak, om zodoende een beter begrip van het complexe fenomeen reframing mogelijk te maken.

Het onderzoek is uitgevoerd in de vorm van een meervoudige casestudy. Door een meervoudige casestudy uit te voeren kunnen verschillende projecten onderling worden vergeleken, daarmee wordt de generaliseerbaarheid van het onderzoek vergroot. Bij het toepassen van een enkele case wordt veel duidelijk over een specifiek geval, terwijl bij het onderzoeken van meerdere cases relaties en verschillen aan het licht kunnen komen en er dus eerder sprake kan zijn van een vergelijking. In dit onderzoek is er, om vergelijking tussen de projecten mogelijk te maken, voor gekozen om de geselecteerde cases op veel punten te laten matchen, door onder meer met kenmerken als landschapstypen en bevoegd gezag rekening te houden. Op deze manier is geprobeerd een completer beeld te krijgen van (veranderingen in) persoonlijke referentiekaders van bewoners. Verschillen tussen de windmolenprojecten worden uitgelicht en worden in de uiteindelijke verklaringen en vergelijkingen zorgvuldig meegenomen. Zo kunnen eventuele verschillen in de resultaten worden geduid en gelinkt aan verschillen tussen de onderzochte projecten. De selectie van cases is daarom zorgvuldig gedaan en is later in dit hoofdstuk nader toegelicht.

3.2 Methoden van onderzoek

De dynamiek in persoonlijke referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap wordt gevormd door verschillende aspecten en kent daarmee een complex karakter. Om deze (mogelijke) dynamiek te kunnen doorgronden is het onderzoeksontwerp opgebouwd uit verschillende onderzoeksmethoden die de verandering van persoonlijke referentiekaders van bewoners vanuit verschillende kanten benaderen.

In de eerste plaats heeft de literatuurstudie de relevantie van het onderzoek duidelijk gemaakt en heeft deze het kader voor het uitvoeren van de meervoudige casestudy gevormd. In de literatuurstudie zijn de voor het onderzoek relevante onderzoeken beschreven. Deze onderzoeken hebben laten zien wat bekend is over reframing bij windmolenparken en welke aspecten (zoals tijd, institutionele context) te onderscheiden zijn die van invloed zijn op de dynamiek van het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap.

De meervoudige casestudy is op zichzelf opgebouwd uit enkele onderzoeksmethoden.

In de tweede fase van het onderzoek is een krantenanalyse uitgevoerd door aan de projecten gerelateerde artikelen uit regionale dagbladen te beschouwen. Zo is duidelijk geworden welke nuances worden gelegd in de berichtgeving, op welke wijze het plangebied wordt benaderd en hoe deze boodschap mogelijk verandert in de loop van het planningsproces, door onderscheid te maken tussen aspecten in de berichtgeving en fasen van het planningsproces.

Door te zoeken naar terugkerende aandachtspunten en een mogelijke verschuiving hierin over tijd heeft de krantenanalyse bijgedragen aan het scheppen van een beeld aangaande de dynamiek van persoonlijke referentiekaders van bewoners uit de nabijheid van het windmolenpark ten opzichte van het plangebied. Zo is duidelijk geworden welke landschappelijke aspecten, zoals de openheid van het landschap en de rust (stilte) in het landschap, in de berichtgeving voorkomen. De krantenanalyse heeft op deze manier inzicht gegeven in de manier waarop de krant een bijdrage zou kunnen hebben geleverd aan de dynamiek (een oorzaak van reframing) van referentiekaders van bewoners. Door de resultaten van de krantenanalyse te vergelijken met de resultaten uit andere onderzoeksmethoden kunnen er uitspraken over deze dynamiek worden gedaan. Artikelen hebben als voordeel dat de inhoud niet verandert over tijd, zodat percepties en meningen in de originele vorm terug te vinden zijn. Aangezien een doel van het onderzoek is om het reframingsproces uit het recente verleden te reconstrueren, biedt de krantenanalyse het inzicht dit proces ongekleurd, voor een gedeelte, te herleiden. De gevonden resultaten uit de krantenanalyse hebben daarom in het onderzoek ook als referentie gediend bij de uit te voeren interviews. De krantenanalyse is daarmee primair een indicator voor dynamiek in de referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap, maar secundair worden de krantenberichten ook als oorzaak (bron) van reframing beschouwd. Artikelen zijn geselecteerd uit de database van LexisNexis. Per project is gezocht op de termen 'wind!'¹ 'projectnaam' en plaats van het project, om alle relevante artikelen in de regionale dagbladen te vinden. Gevonden artikelen die niet relevant voor de te onderzoeken projecten zijn, zijn uit de selectie verwijderd voor de analyse is uitgevoerd.

Vervolgens zijn artikelen geanalyseerd door de inhoud te koppelen aan een of meerdere landschappelijke waarden, op deze manier vindt een categorisering plaats van de artikelen. Uiteindelijk is door de krantenanalyse één diagram per project gevormd. Hierin is opgemaakt welke accentverschuiving in de berichtgeving ten opzichte van het project heeft plaatsgevonden. De gevormde diagrammen worden niet één-op-één gebruikt in de analyse en de conclusie, de beperkte hoeveelheid artikelen per project maakt eventuele conclusies enkel op basis van deze methode te zwak en daarmee is de krantenanalyse vooral als aanvullende onderzoeksmethode gehanteerd.

In de tweede fase van het onderzoek zijn (na het uitvoeren van de krantenanalyse) ook interviews met het bevoegd gezag (de gemeenten) en met de eigenaren van de projecten uitgevoerd. Deze partijen hebben in de planningsprocessen het meest contact met de bewoners en hebben daardoor ook een bepaalde invloed op de reframing (ten opzichte van het landschap) van bewoners. Deze interviews hebben tot doel gehad een duidelijk beeld te scheppen van de wijze waarop het planningsproces rond het windmolenpark is verlopen, in het bijzonder in relatie tot de bewoners rond de ontwikkelingslocatie. Zo is getracht met behulp van deze interviews duidelijk te laten worden hoe deze partijen de dialoog met bewoners zijn aangegaan, op welke manier het plangebied door de planningsprofessionals wordt geïnterpreteerd, hoe geprobeerd is draagvlak te creëren en hoe de wisselwerking met de bewoners mogelijk veranderd is in de tijd (de opbouw van de interviews, inclusief de grove opzet van de interviewvragen, is uiteengezet in bijlage 1). Op deze manier is getracht om onder meer inzicht te krijgen in de manier waarop gemeentemedewerkers en initiatiefnemers de dynamiek van referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap (hebben) ervaren gedurende het planningsproces. De krantenanalyse heeft inhoudelijk inzicht in het

1 Door 'wind!' als zoekterm te gebruiken, worden alle artikelen waarin een woord met 'wind' (zoals windmolen of windturbine) voorkomt in de database van LexisNexis gevonden.

procesverloop van de projecten gegeven en heeft op deze manier de uit te voeren interviews met de professionals gevoed. Daarnaast hebben de interviews de gelegenheid geboden de krantenanalyse kritisch te beschouwen, de waarde van bevindingen uit de krantenanalyse is op deze manier namelijk gevalideerd. De interviews zijn daarmee complementair aan de krantenanalyse en de bevindingen uit de interviews zijn indirect meegenomen in de gesprekken met bewoners (niet in de vraagstelling maar wel door het gesprek te sturen) waardoor deze gesprekken toegespitster zijn geweest (en daarmee de effectiviteit van deze onderzoeksmethode is vergroot).

De interviews met de professionals hebben een semigestructureerd karakter gekregen, zodat er ruimte voor de respondent is gebleven om uitvoerig te antwoorden en voor de onderzoeker ruimte wordt gemaakt om vervolgvragen te stellen (de opzet van het interview zoals weergegeven in bijlage 1 heeft hoofdzakelijk als 'rode draad' gediend). Hoewel het achteraf vragen naar een veranderende houding fouten kan veroorzaken omdat het voor respondenten lastig is ongekleurd herinneringen op te halen (Warren, 2005), is getracht door onder meer de respondent op het gemak te stellen en de aard van het onderzoek te verklaren de mogelijke vertroebeling beperkt te houden. Wanneer het onderzoek zou zijn uitgevoerd met een zogenaamde voor- en nameting (twee interviewmomenten voor en na de reframing), zoals beschreven in Devine-Wright (2009), kon deze vertroebeling grotendeels worden voorkomen. Aangezien het toepassen van deze onderzoeksmethode gezien de grootte en de duur van het onderzoek niet realistisch is gebleken, is gekozen de vertroebeling op deze manier te beperken. Daarnaast heeft de krantenanalyse in deze zin een uitkomst geboden omdat deze, zoals eerder vermeld, een meer statisch karakter heeft en daardoor niet onderhevig is aan inhoudelijke verandering en daarom als referentie gediend heeft op bepaalde vlakken. Zo konden elementen uit de krantenanalyse worden gebruikt om de herinneringen van respondenten te verhelderen, aangezien planningsfasen soms al jaren achter de rug zijn. Aangezien de projecten zich allen in de realisatie- of beheerfase bevonden, was het afnemen van meerdere interviews per respondent om deze reden ook niet mogelijk.

Uitkomsten van deze reeks interviews hebben per project een beschrijving opgeleverd. Hieruit is duidelijk geworden in welke mate rekening is gehouden met veranderende referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap, hoe deze reframing is ervaren en welke oorzaken mogelijkerwijs ten grondslag lagen aan deze (ervaren) reframing. Deze beschrijvingen zijn onder meer getypeerd aan de hand van planningsfasen en communicatiemomenten. De volgende instanties zijn bereid gevonden mee te werken aan een interview voor dit onderzoek, daarmee zijn alle benaderde personen bereid gevonden een bijdrage te leveren:

- Medewerker afdeling 'Ruimtelijke ontwikkeling en beheer', gemeente Lopik
- Contactpersoon Windpark Lopik, Eneco Retail B.V.
- Beleidsmedewerker ruimtelijke ordening, gemeente Dalfsen
- Contactpersoon Windpark Nieuwleusen-West, Westenwind Dalfsen B.V.
- Beleidsmedewerker ruimtelijke ordening, gemeente Leudal
- Contactpersoon Windpark Neer, Windpark Neer VOF

De interviews met bewoners hebben de afsluitende stap in de dataverzameling gevormd. Daar het onderzoek zich hoofdzakelijk heeft gefocust op de dynamiek in persoonlijke referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap, is er voor gekozen om deze dynamiek bij de kern op te zoeken, bij de bewoners. Het doel van deze interviews met bewoners is om het inzicht in de dynamiek in het referentiekader ten opzichte van het landschap te vergroten. De gesprekken met bewoners maken het namelijk mogelijk om specifieke referentiekaders (van respondenten) te analyseren, terwijl de andere onderzoeksmethoden voornamelijk over de bewoners in het algemeen gaan. Om de dynamiek te begrijpen is een voor- en nameting een goede manier om veranderende percepties waar te nemen (Devine-Wright, 2009). Om praktische redenen (grootte en duur van het onderzoek) is, zoals eerder in deze paragraaf beschreven, het niet mogelijk geweest om op

verschillende momenten in het planproces interviews uit te voeren per project en is er dus getracht deze dynamiek te vangen in één interview per bewoner. Aan de hand van de onderzoeksfocus en resultaten uit de krantenanalyse en interviews met het bevoegd gezag en initiatiefnemers van de windparken zijn korte interviews met bewoners gehouden. Deze interviews hebben onder meer inzicht geboden in hoeverre bewoners het plangebied anders zijn gaan waarderen, hoe de communicatie de perceptie (ten aanzien van het landschap) heeft veranderd en hoe de tijd invloed heeft gehad op een andere perceptie van het landschap. Interviews met het bevoegd gezag en eigenaren hebben duidelijk gemaakt hoe van de ene kant naar de dynamiek wordt gekeken, de interviews met bewoners hebben het mogelijk gemaakt de dynamiek vanuit een andere hoek te bezien. Om de kans op sociaal gewenste antwoorden zoveel mogelijk te reduceren is op een indirecte wijze naar de dynamiek gevraagd, door gedekte vragen te stellen. Dit houdt in dat de focus van het interview niet gelijk bij de persoonlijke dynamiek ten aanzien van het landschap is gelegd, maar dat via de waardering voor het landschap en de invloed van de (gerealiseerde) windmolens op deze waardering de persoonlijke dynamiek in het referentiekader is getracht te reconstrueren (de opbouw van de interviews met de bewoners is uiteengezet in bijlage 1). Daarnaast is beschouwd in hoeverre antwoorden van bewoners consistent zijn met die van planners.

De interviews met bewoners hebben per interview minder tijd in beslag genomen dan die met planningsprofessionals, om zo een relatief grote hoeveelheid interviews mogelijk te maken en ook met het idee dat deze interviews meer het karakter hebben van een gesprek. Het zou ook mogelijk zijn geweest om minder interviews met bewoners uit te voeren, maar de lengte van deze interviews te vergroten. Om onder meer eer te doen aan de verscheidenheid van de bewoners en de interviews een laagdrempelig karakter² te laten hebben, is hier niet voor gekozen. Binnen een straal van ongeveer anderhalf kilometer om het project zijn per case ongeveer tien willekeurige respondenten benaderd. Het aantal respondenten is onder meer afhankelijk geweest van aanwezigheid tijdens het onderzoek en bewoningsdichtheid in het plangebied. Verder heeft het aantal respondenten afgehangen van de verzadigingsgraad van deze onderzoeksmethode. Op het moment dat na het afnemen van tien gesprekken het idee is ontstaan dat de volledige diversiteit aan respondenten is gehoord, zal dit niveau bereikt zijn. Om fouten die kunnen ontstaan bij het uitvoeren van één interviewmoment (in plaats van een voor- en nameting) beperkt te houden is dit deel van het onderzoek aanvullend geweest op de krantenanalyse, zodat er triangulatie heeft plaatsgevonden (O'Leary, 2010). Daarnaast zijn respondenten anoniem gebleven. Door resultaten van deze onderzoeksdelen te vergelijken is inzicht gegeven in de mate waarin gevonden aspecten consistent zijn met andere onderzoeksmethoden en kunnen er op die manier uitspraken worden gedaan over mogelijke relaties tussen berichtgeving en verandering in referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap.

3.3 Cases

Bij het selecteren van relevante cases is onder meer gebruik gemaakt van de Actualisatie Projectenboek Windenergie (Bosch & Van Rijn, 2011) en de in 2008 uitgebrachte versie van dit document. Op deze manier is er een overzicht ontstaan van onlangs ontwikkelde projecten, te realiseren projecten en projecten in de initiatieffase.

Om de te onderzoeken projecten vergelijkbaar te houden, is gekozen om bepaalde dimensies, voor zover mogelijk, gelijk te laten zijn onder de projecten. Zo is de focus gegaan naar middelgrote projecten, zodat zowel de omvang van het project (meerdere turbines, maar niet meer dan twaalf turbines) als de politieke context (de gemeente als bevoegd gezag) te overzien zijn. Daarnaast zijn de geselecteerde projecten wat landschapskenmerken tot op zekere hoogte vergelijkbaar, zo zijn er bij

² Een respondent is aan de deur eerder bereid mee te werken aan een interview van vijf minuten dan aan een interview van een kwartier of langer.

de geselecteerde projecten wel andere windmolenprojecten in de regionale omgeving aanwezig, maar niet op gemeentelijk niveau. Verder betreffen het projecten die in een open landschap zijn gesitueerd. Alhoewel per project nuances zijn te leggen, maakt dit het mogelijk een vergelijking te maken tussen de projecten.

Voor de dimensie planningsfase is gekozen om variatie aan te brengen in de cases. Door cases uit verschillende planningsfasen te onderzoeken kan duidelijk worden welke rol de dynamiek in die planningsfase kan spelen. Met het besef dat herinneringen van jaren geleden vrijwel niet gekleurd zijn te achterhalen, is gekozen om één afgerond project te selecteren en twee projecten die zich in de realisatiefase bevonden ten tijde van het verzamelen van de resultaten. Op deze manier wordt het mogelijk dynamiek 'live' te volgen en meer uitgekristalliseerde referentiekaders te onderzoeken. Om mogelijke provinciale samenhang tussen projecten uit te sluiten is gekozen om per provincie maximaal één project te onderzoeken.

Uit praktisch oogpunt is daarnaast gekeken naar de hoeveelheid online beschikbare documenten (websites, plandocumenten) en toegankelijke regionale berichtgeving. Verder is gekozen om het aantal cases te beperken tot drie, op deze manier blijft het mogelijk de cases grondig uit te diepen. Bij een groter aantal cases (en zonder de grootte van het onderzoek aan te passen) kan het gevaar dreigen van een te oppervlakkige case study.

In tabel 3.1 zijn de relevante kenmerken van de geselecteerde cases opgenomen. In de volgende paragrafen zullen de cases kort worden besproken en zullen verdere raakvlakken en verschillen ter sprake komen.

Tabel 3.1: Geselecteerde cases met relevante kenmerken

	Planningsfase	Eigendom	Grootte	Landschap
Windpark Lopik, gemeente Lopik	Windpark is in gebruik genomen in juni 2007	Eneco Retail B.V.	3 windturbines met een masthoogte van 80 meter	Open landschap (Grenzend aan) bedrijventerrein
Nieuwleusen-West, gemeente Dalfsen	Windpark is in gebruik genomen in september 2012	Westenwind Dalfsen B.V.	4 windturbines met een masthoogte van 85 meter	Open landschap naast spoorlijn Zwolle-Meppel
Windpark Neer, gemeente Leudal	Windpark is in gebruik genomen in juni 2012	Windpark Neer VOF	4 windturbines met een masthoogte van 98 meter	Open landschap naast kanaal

3.3.1 Windpark Lopik

De eerste ideeën voor een windpark in de gemeente Lopik werden in 1998 vastgelegd in plannen van de gemeente. In 2003 werd door de gemeenteraad het besluit genomen om windturbines te plaatsen. Door onder meer de niet geringe aantal bezwaarschriften (meer dan 4500) die op dit besluit volgden en procedures die deze bezwaren met zich meebrachten liep het project uit. Na aanleiding van deze ontwikkelingen werd het plan dusdanig aangepast dat er niet vier, maar drie windmolens werden ontwikkeld.

Eneco, naast eigenaar ook ontwikkelaar van het windpark realiseerde vervolgens in samenwerking met de gemeente Lopik het windpark Lopik. Voor Utrecht was dit tevens het eerste windpark in de provincie.

Bij dit project, dat zich al zes jaar in de beheerfase bevindt, is gekeken in hoeverre omwonenden anders naar het gebied zijn gaan kijken sinds de realisatie van het project (de uitkristallisatie van de reframing is door de relatieve ouderdom van dit project hier het meest voltooid).

3.3.2 Nieuwleusen-West

De gemeenteraad van Dalfsen koos in april 2008 om een initiatief voor windturbines in Nieuwleusen-West mogelijk te maken. De windturbines werden gesitueerd aan de spoorlijn Zwolle-Meppel, tegenover ontwikkelde windturbines over de gemeentegrens in de gemeente Zwolle. Door de koppeling met het windpark in de gemeente Zwolle werd het geheel MER-plichtig. Deze procedure werd samen met de gemeente Zwolle doorlopen, na hoger beroep werd realisatie van het park mogelijk. Het initiatief, onder de naam Westenwind Dalfsen B.V., is afkomstig van verschillende ondernemers uit de regio en is inmiddels gerealiseerd.

In deze case is het met name interessant om te zien welke invloed bezwaren hebben gehad op de referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap en hoe de plaatsing ten opzichte van het spoortracé en het windpark in Zwolle ervaren is.

3.3.3 Windpark Neer

In 2002 is het initiatief ontstaan om windpark Neer te ontwikkelen. De windturbines, waarvan er in eerste instantie vijf zouden worden gerealiseerd, staan naast een kanaal op de gemeentegrens met de gemeente Peel en Maas. Na een lange procedure waar de nodige bezwaren werden ingediend werd in 2009 de bouwvergunning aangevraagd. Het project heeft in de voorbereidingsfase enkele jaren stilgelegen door onduidelijkheden omtrent de aanwezigheid van subsidies. In 2012 zijn de vier windturbines opgeleverd.

In deze case spelen aspecten mee als de landschappelijke inpassing, de eerdere realisatie van hoogspanningsmasten in de omgeving, de gemeentegrens met intergemeentelijk bezwaar en de radiostilte van enkele jaren in de voorbereidingsfase.

3.4 Beantwoording deelvragen

De verschillende onderzoeksmethoden hebben als primaire doel het beantwoorden van de hoofd- en deelvragen.

Welke aspecten zijn van invloed op (de dynamiek van) het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap bij de planning van windmolenparken?

Deze deelvraag is beantwoord door allereerst een literatuuronderzoek uit te voeren. Daaruit is duidelijk geworden welke aspecten van invloed kunnen zijn op de dynamiek van het persoonlijke referentiekader van bewoners en in de onderscheiden aspecten in relatie staan tot elkaar.

Vervolgens is in de onderzochte cases gekeken (door interviews uit te voeren met planningsprofessionals en bewoners) in hoeverre de onderscheiden aspecten van invloed bleken te zijn op de reframing van bewoners ten opzichte van het landschap.

In welke mate worden landschappelijke aspecten op eenzelfde wijze geïnterpreteerd door planningsinstanties en bewoners?

Zowel het uitvoeren van interviews met de gemeenten, initiatiefnemers als met de bewoners hebben een bijdrage geleverd aan de beantwoording van deze deelvraag. Uit deze gesprekken is naar voren gekomen in hoeverre sprake is van eenzelfde interpretatie van de ontwikkelingsomgeving en

waaruit eventuele verschillen zijn te verklaren. Daarnaast is inzicht gegeven in mogelijke gevolgen van verschil in interpretaties.

Op welke manier spelen momenten van communicatie een rol in de dynamiek van referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap?

Bij de beantwoording van deze deelvraag hebben de interviews inzicht geboden. Zowel de gemeenten als de eigenaren hebben kunnen aangeven in hoeverre zij verwachtten dat communicatie een rol heeft gespeeld in de verandering van persoonlijke referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap. De krantenanalyse is bij de beantwoording ondersteunend geweest door onder meer te reflecteren op (lokale) berichtgeving.

4 Lopik

4.1 Procesverloop

De eerste ideeën voor een windpark in de gemeente Lopik werden in 1998 vastgelegd in plannen van de gemeente (Gemeente Lopik). Voor de gemeente kan milieuwethouder Kooijman gezien worden als initiator van het project, al werd vroegtijdig, bij de eerste stappen van het proces, Eneco (destijds nog onder de naam REMU) betrokken. Uit een representatief draagvlakonderzoek dat in 1999 werd uitgevoerd bleek dat een groot deel van de bevolking van de gemeente Lopik voorstander was voor windenergie in de eigen gemeente, zo staat beschreven in de toelichting bestemmingsplan landelijk gebied gemeente Lopik (Gemeente Lopik, 2007). Uit dit draagvlakonderzoek onder 1200 mensen bleek dat 53% zonder meer was voor het zoeken naar een geschikte windparklocatie binnen de gemeentegrenzen en 40% onder bepaalde voorwaarden dit initiatief steunden.

In 2001 stemde de gemeenteraad van Lopik in met een locatieonderzoek, waarin de gemeente en Eneco een haalbaarheidsonderzoek verrichtten naar geschikte windturbine locaties. Bij dit onderzoek werd volgens het bestemmingsplan onder meer rekening gehouden met ruimtelijke inpasbaarheid, kwetsbare gebieden en andere bestaande functies. Na afloop van dit onderzoek nam de gemeenteraad later in 2001 een eerste voorbereidingsbesluit. Dit voorbereidingsbesluit betrof een locatie in Lopik-Oost voor vier windturbines, naast een bedrijventerrein (zie figuur 4.1).

In 2003 werd door de gemeenteraad in een tweede voorbereidingsbesluit opnieuw besloten windturbines te gaan realiseren. In dit besluit was het aantal windturbines van de oorspronkelijke vier teruggebracht naar drie windmolens. Dit besluit was nodig omdat de termijn van het eerste voorbereidingsbesluit verstreken was. Mede door bezwaren vanuit de bevolking werd deze politieke keuze genomen, de afstand van de eerste turbine naar de dichtstbijzijnde woningen werd daarmee bijna één kilometer (Goudsche Courant, 2003).

Na het ontvangen van de provinciale verklaring van geen bezwaar werd door de gemeente besloten om in 2004 een bouwvergunning af te geven voor het bouwen van drie windturbines. Nadat hier vanuit de omgeving bezwaar tegen werd aangetekend was er een nieuw voorbereidingsbesluit nodig, aangezien het tweede besluit was verlopen. Het derde voorbereidingsbesluit liet in 2004 even op zich wachten, omdat politieke verschuivingen de meerderheid hadden doen wankelen.

Tegen de vervolgens verleende bouwvergunning werden beroep en later hoger beroep aangetekend door omliggende bedrijven. Deze rechtsgang had uiteindelijk geen gevolgen voor het project, het hoger beroep werd ongegrond verklaard bij de Raad van State in 2006. Vervolgens kon worden gestart met de bouw van de windturbines, waarna in juni 2007 Windpark Lopik officieel in gebruik werd genomen.

4.2 Locatie

Windpark Lopik ligt op een centrale locatie in de gemeente Lopik, tussen de grootste kernen van de gemeente: Lopik en Benschop (zie figuur 4.1). Direct naast de windturbines is het bedrijventerrein Lopik (De Copen) gelegen.

Het gebied waar de windturbines zijn geplaatst is te typeren als een open, agrarisch gebied. Het gebied maakt onderdeel uit van de Lopikerwaard en ligt aan de rand van het Groene Hart.

Figuur 4.1: Locatie van windturbines Windpark Lopik (Bron: Bing Maps)

4.3 Dynamiek van de referentiekaders

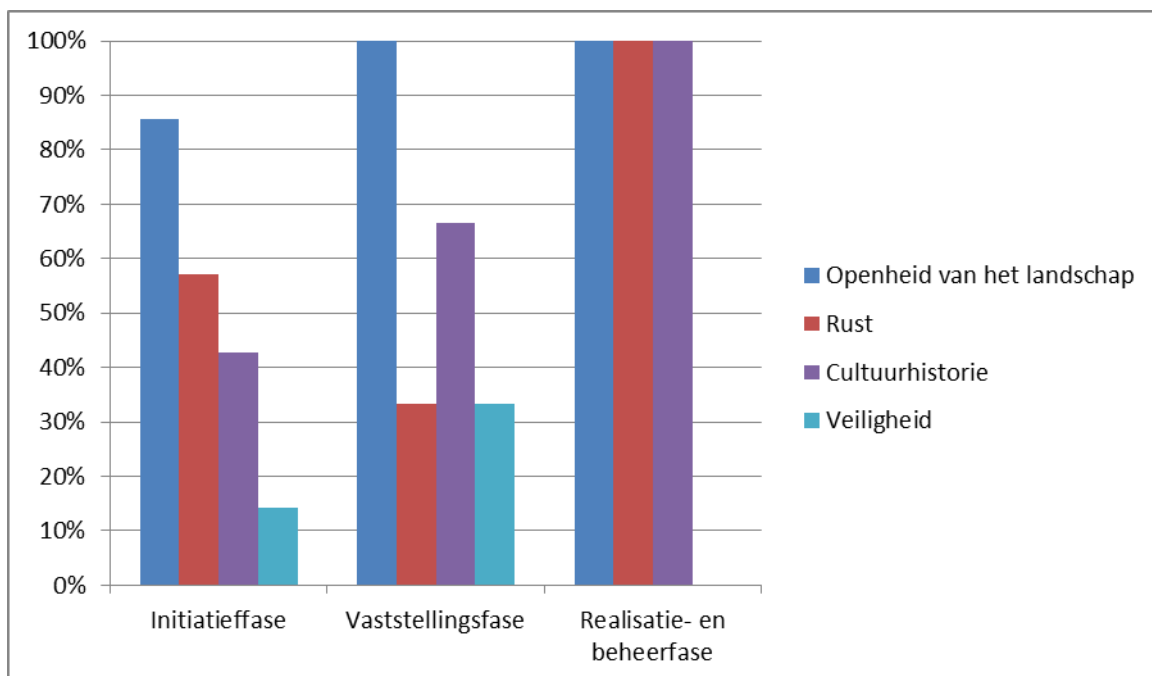
4.3.1 Dynamiek in de berichtgeving

De krantenanalyse voor Windpark Lopik heeft inzicht geboden in de accentverschuiving wat landschappelijke elementen betreft in de berichtgeving gedurende het doorlopen proces. Het gaat hierbij om berichtgeving over Windpark Lopik in regionale kranten waarin Lopik tot het verspreidingsgebied behoort. In totaal zijn twaalf krantenartikelen geanalyseerd.

De eerste fase, de vaststellingsfase, loopt grofweg tot het moment waarop de gemeente Lopik besloot de vergunning voor het bouwen van de drie windturbines te verlenen in 2004. In deze fase werd in de beschouwde artikelen het vaakst de openheid van het landschap benoemd. In deze fase werden de consequenties van windmolens in de omgeving duidelijk, zo blijkt ook uit de reactie van een bewoner van het plangebied in een krantenartikel van het Utrechts Nieuwsblad (2002): "Als bewoners zijn wij enorm geschrokken van de omvang en hoogte van zulke turbines. Eigenlijk zijn wij nu pas wakker geworden." De mogelijke impact op het uitzicht is in deze fase daarom een belangrijk thema gebleken. Verder wordt in de meerderheid van de artikelen het landschappelijk karakter, de cultuurhistorie, op een of andere manier besproken. Het gaat hierbij onder meer om aantasting van het polderlandschap en de mogelijke gevolgen voor de natuur. Andere landschappelijke elementen, de beleving van geluid en de veiligheid (gezondheid), werden in deze fase bijna in de helft van de artikelen benoemd.

De voorbereidingsfase, de tweede fase in het proces, begint waar de eerste fase eindigt en loopt tot het moment dat in de gemeente Lopik begonnen werd met de realisatie van de windturbines. Deze

fase wordt gekenmerkt door de bezwaar- en beroepsprocedures die werden doorlopen. In deze fase is in de relevante berichtgeving het meest verhandeld over de openheid van het landschap, in hoeverre het landschap wordt gevuld met de windturbines. Naast de landschappelijke elementen valt op dat in deze fase veel wordt verhandeld over de waardedaling van woningen. Zo werd er geopperd om planschade te claimen door een groep bewoners en werd er geprotesteerd tegen de te hoge onroerendezaakbelasting, indien de molens zouden worden gerealiseerd (Amersfoortse Courant, 2005). Daarnaast zijn de elementen rust en cultuurhistorie terugkerende aspecten in de regionale kranten. Een thema dat in deze fase meer beschreven is, is veiligheid (gezondheid). In een artikel van de Goudsche Courant uit 2004 wordt een onderzoek aangehaald waarbij de gezondheid van mensen woonachtig in de omgeving van een windturbine in twijfel wordt getrokken. De derde fase, de realisatie- en beheerfase, loopt vanaf het moment dat gestart werd met realisatie van de drie windturbines. In deze fase wordt in de berichtgeving niet meer gesproken over mogelijke gevolgen voor de veiligheid van de bewoners. In de gevonden artikelen worden de aspecten openheid van het landschap, rust en cultuurhistorie daarentegen wel behandeld. De dynamiek in de berichtgeving in regionale kranten is terug te vinden in figuur 4.2.

Figuur 4.2: Dynamiek in berichtgeving regionale dagbladen voor Windpark Lopik (Percentage van het aantal artikelen waarin aspect wordt behandeld)

4.3.2 Dynamiek volgens de professionals

Een medewerker van de gemeente Lopik geeft in het interview aan dat op het moment dat commotie bij de bewoners ontstond over de toekomst van hun omgeving, de gemeenteraad leek te gaan weigeren om een nieuw voorbereidingsbesluit te gaan nemen. Verder geeft deze medewerker aan dat daarom, door de veranderde houding van de bewoners ten opzichte van hun leefomgeving, het uiteindelijke plan zich heeft beperkt tot drie windmolens. Hij licht dit op de volgende wijze toe: “De vierde [windturbine red.] is uiteindelijk gesneuveld onder een beetje politieke druk. Want ja, zoveel aversie van de bevolking.”

Deze aversie uitte zich bijvoorbeeld in aanplakbiljetten verspreid in Lopik, een woordvoerder van Eneco zegt hierover: “Toen kwamen er foto’s, je loopt door dat straatje en je ziet een huisje, zo’n klein pittoresk huisje, met een gigantische windmolen erboven. [...] Het is niet waar, er was niets

tegen te doen.” De woordvoerder van Eneco noemt verder ‘het praten op het dorp’ als een belangrijke manier waarop veranderingsprocessen in percepties van bewoners ten opzichte van het landschap tot uiting kwamen.

In het interview met een medewerker van de gemeente Lopik komt verder aan de orde welke rol de werkgroep ‘Windkracht 10’ heeft gehad. De ontstane bezwaren, die mogelijk ontstaan als er een te grote verandering in het referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap gevraagd wordt, lijken op het eerste oog breed gedragen, maar deze medewerker vertelt: “Het is wel een soort werkgroep die tegengas moest geven. Maar of er nou heel veel mensen achter zaten? Nee... Ik had de indruk van niet.”

Alhoewel het tijdens de interviews met professionals lastig bleek om de dynamiek in referentiekaders van omwonenden ten opzichte van het landschap te reconstrueren weet de medewerker van de gemeente Lopik het volgende te vertellen over relevante landschapsaspecten: “Het uitzicht van: ik zie die dingen de hele dag draaien en dan krijg je waardevermindering van de woning. En dan werd er geluid bijgehaald en slagschaduw.” De woordvoerder van Eneco beaamt dit en vertelt het volgende over de mogelijke eerste gedachten: “Het zijn natuurlijk enorme machines, je weet niet wat je ziet. Misschien dat het uiteindelijk wel meevalt, maar je weet het niet.” Gedurende het proces werd door de procederende tegenstanders naar een geluidsonderzoek gerefereerd, dat volgens de woordvoerder van Eneco als een compleet nieuwe bevinding werd neergezet: “Op een bepaald moment werd dat geluid een heel belangrijk item ja. [...] Het is nog nooit vertoond, dan is het een vrij sterk argument.” Over de laatste fase, de realisatie- en beheerfase, merkt de medewerker van de gemeente het volgende op: “Ik denk dat ze nu, als ze in een keer weg zouden zijn, men ze zou missen.” Hij uit hiermee de verwachting dat de windmolens deel uit zijn gaan maken van de referentiekaders van bewoners over hun woonomgeving. Dat uit de krantenanalyse bleek dat in de laatste fase niet meer geschreven werd over de huizenprijzen is in lijn met een opmerking die de woordvoerder van Eneco maakt: “En staat dat ding er eenmaal, dan kan je beter je mond houden. Want als je dan nog loopt te schreeuwen, dan zakt de prijs van je huis.”

Over de uiteindelijke invloed van de veranderende houding van bewoners ten opzichte van landschappelijke elementen op het projectproces zijn de gemeentemedewerker en woordvoerder van Eneco het eens. De medewerker van de gemeente verwoordt het op deze manier: “Het was een potentiële locatie voor vijf windmolens. Het zijn er uiteindelijk drie geworden. [...] En een andere invloed was de tijd, het heeft wel heel lang geduurd.”

4.3.3 Dynamiek bij de bewoners

Zoals al in de krantenanalyse en de gesprekken met de professionals naar voren kwam heerste er, met name in de vaststellingsfase, bij een deel van de omwonenden onzekerheid over de grootte van de impact van de windturbines op (de openheid van) het landschap. Ook uit de gesprekken met bewoners is deze onzekerheid naar voren gekomen. Zo vertelt een vrouwelijke respondent dat ze eerst tegen de realisatie van de windturbines was, maar dat de apparaten nu voor haar geen afbreuk meer doen aan de kwaliteit van het landschap. Deze vrouw steunde de werkgroep Windkracht 10, dat zich inzette tegen de komst van de windmolens, met donaties op het moment dat ze de windmolens als een gevaar zag voor het landschap. Deze steun had ze, achteraf gezien, naar eigen zeggen niet hoeven doen door de positieve verandering van haar referentiekader ten opzichte van het landschap na de realisatie van de windturbines.

Een andere respondent laat een hierop lijkende dynamiek zien: zij doneerde eerst aan de werkgroep Windkracht 10 om de komst van de turbines tegen te houden. Nu de windmolens er inmiddels jaren staan geeft ze aan dat ze de windmolens juist een versterking van het bestaande (polder)landschap vindt, als symbool van een modern werklandschap.

Een andere mannelijke respondent geeft aan dat zijn waardering voor het landschap op een gelijksoortige wijze is veranderd, hij geeft aan dat hij het landschap sinds de realisatie van de windmolens meer is gaan waarderen als een modern landschap.

Er zijn ook verschillende respondenten die aangeven dat de door hun genoemde landschappelijke waarden (cultuurhistorie van het polderlandschap, weidsheid van het landschap) minder zijn geworden door de realisatie van de windmolens. Zo noemt een man de windmolens ‘bederfelijk’ voor het landschap. De waardering voor het landschap van deze mensen is, ten opzichte van de periode voor de realisatie, minder geworden. Het referentiekader ten aanzien van het landschap van deze mensen heeft een negatieve dynamiek gekend sinds de eerste ideeën voor een windpark. Een man geeft in het gesprek aan dat zijn waardering ten opzichte van het landschap in de eerste periode na de realisatie van de molens minder was geworden. Ten tijde van het gesprek was de waardering voor het landschap van meneer weer gestabiliseerd, hij lijkt daarmee aan de aanwezigheid van de windmolens gewend te zijn geraakt en de molens lijken daarmee onderdeel geworden te zijn van zijn referentiekader ten opzichte van het landschap.

Daarnaast is er een groep, ongeveer de helft van de bevroegde personen, die nauwelijks tot geen dynamiek vertonen ten opzichte van het landschap. De waardering voor het landschap van deze personen lijkt niet of in beperkte mate te zijn veranderd sinds de realisatie van de windturbines. Deze groep personen toont zich niet op een andere manier betrokken te voelen bij het landschap en bewust van de landschappelijke kwaliteiten te zijn dan de mensen waarvan de landschappelijke waardering veranderde. Een enkele mannelijke respondent uit deze groep geeft aan dat zijn beperkte dynamiek te maken heeft met het feit dat hij de windmolens niet kan zien vanuit de woning, hij wordt niet de hele tijd met de aanwezigheid van de windturbines geconfronteerd. Hij vertelt dat zijn waardering anders zou zijn veranderd als hij wel voortdurend zicht zou hebben gehad op de molens.

Er zijn geen bepaalde ontwikkelingen of initiatieven in de omgeving die door een groot deel van de respondenten wordt genoemd, als het gaat om het versterken van de landschappelijke waarden. De protesten tegen de komst van de windmolens worden enkele malen aangehaald, maar naast dit initiatief en het ontwikkelen van een voor toeristen aantrekkelijkere omgeving (tweemaal genoemd) worden geen ontwikkelingen meerdere malen genoemd door de respondenten.

Voor ongeveer de helft van de respondenten zijn de windmolens een oriëntatiepunt geworden. Op een persoon na, die aangeeft dat de molens wel een oriëntatiepunt vormen maar dezelfde molens niet te zullen missen, zouden deze mensen de windmolens wel missen als ze er morgen niet meer zouden staan. Dit duidt erop dat voor deze groep mensen de windmolens onderdeel uit zijn gaan maken van de persoonlijke referentiekaders ten opzichte van het landschap waarin ze wonen. De andere helft van de respondenten zijn ofwel onverschillig over het al dan niet verdwijnen van de windmolens of ze zouden de windmolens niet missen.

4.4 Samenvatting

In tabel 4.1 zijn de belangrijkste bevindingen uit dit hoofdstuk weergegeven. De bevindingen zijn per onderzoeksmethode en planningsfase gesorteerd.

Tabel 4.1: Belangrijkste bevindingen uit het hoofdstuk per planningsfase

	Vaststellingsfase	Vorbereidingsfase	Realisatie- en beheerfase
Projectinformatie <i>Belangrijke ontwikkelingen</i>	*Draagvlakonderzoek: Steun voor zoeken windparklocatie *Locatie-onderzoek en voorbereidingsbesluit	*Afgeven van de bouwvergunning *Beroep en hoger beroep tot aan Raad van State	*Windpark in 2007 in gebruik genomen
Krantenanalyse <i>Dominante aspecten</i>	*Horizonvervuiling *Landschappelijk karakter	*Waardedaling woning *Landschappelijk karakter	*Horizonvervuiling *Landschappelijk karakter *Geluid
Professionals <i>Oorzaken en gevolgen van de reframing</i>	*Landschappelijke bezorgdheid resulteert in minder windmolens *Werkgroep → *Eerste gedachte ('enorme machines')	* Geluid is een belangrijk aspect in beroep en bezwaar *Werkgroep *Aanplakbiljetten en praten in het dorp	*Verwachting dat park deel uitmaakt van referentiekaders
Bewoners <i>Aspecten ten aanzien van mogelijke reframing</i>	*Vrees voor verlies van landschappelijke kwaliteiten bij een deel van de bewoners *Helpt respondenten onverschillig over komst	*Deel respondenten steunde Werkgroep *Helpt respondenten vertoont geen dynamiek in gehele proces	*Onverschillig, hogere en lagere waardering onder respondenten *Bij de ene helpt uit gaan maken van kader, bij andere helpt niet

5 Nieuwleusen-West

5.1 Procesverloop

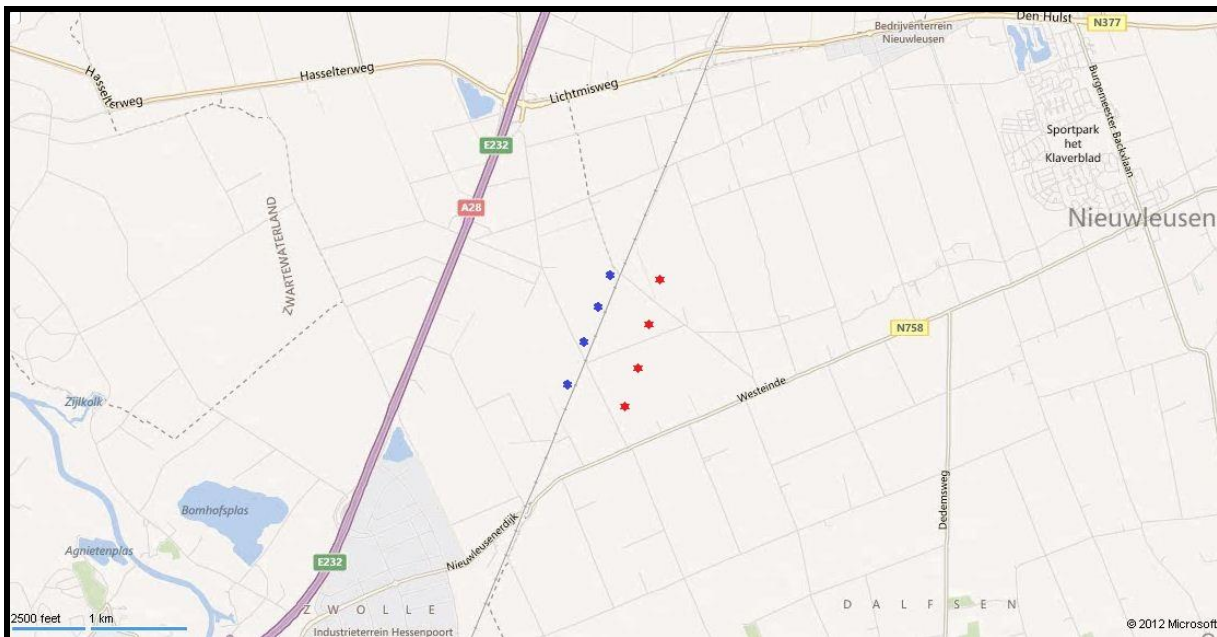
In 2003 voerde de provincie Overijssel samen met gemeenten in Noordoost-Overijssel een locatiestudie uit voor potentiële locaties om windenergieprojecten realiseren. De provincie Overijssel had eerder een convenant ondertekend met het Rijk om 80 MW windenergiecapaciteit te realiseren (Gemeente Dalfsen, 2010). Voor de gemeente Dalfsen kwamen in deze studie twee kansrijke locaties naar voren, Nieuwleusen-West en Dalfserveld.

Vervolgens heeft er zich een proces afgespeeld waarbij de belangrijkste vraag was: op welke locatie worden in de gemeente Dalfsen windturbines gerealiseerd? De gemeenteraad van Dalfsen houdt zich enkele jaren met deze kwestie bezig. Zo blijkt uit een krantenartikel (De Stentor, 2007) dat er een motie werd aangenomen waardoor locatie Dalfserveld enkel kon worden ontwikkeld als de gemeente Zwolle het project aan de overzijde van Nieuwleusen-West niet zou realiseren. Dit laatste zette de gemeente Zwolle echter door, waardoor het speelveld van Dalfsen kleiner werd. Uit een artikel van De Stentor (2008) dat enkele weken voor de uiteindelijke locatiekeuze verscheen blijkt dat de toenmalige voorkeur nog voor Dalfserveld leek te zijn.

De gemeenteraad van Dalfsen koos eind maart 2008 uiteindelijk om een initiatief voor windturbines in Nieuwleusen-West mogelijk te maken. Het initiatief, dat onder de naam Westenwind Dalfsen B.V. te werk gaat, is afkomstig van een groep ondernemers uit de omgeving van de gemeente Dalfsen. De windturbines worden gerealiseerd aan het spoortracé Zwolle-Meppel, tegenover de ontwikkelde windturbines aan de overzijde van de gemeentegrens in de gemeente Zwolle. Door de koppeling met het windpark in de gemeente Zwolle werd voor de ontwikkeling een m.e.r.-beoordeling uitgevoerd. Deze procedure werd samen met de gemeente Zwolle doorlopen. Na hoger beroep bij de Raad van State is in 2011 begonnen met de realisatie van windmolenpark Nieuwleusen-West.

5.2 Locatie

De windmolens van Nieuwleusen-West werden gerealiseerd in een open, agrarisch verkavelingslandschap, aan de rand van de gemeente Dalfsen bij de gemeentegrens met Zwolle. De vier windmolens in de gemeente Dalfsen staan naast en parallel aan het spoortracé Zwolle-Meppel en de hoogspanningslijn Zwolle-Hoogeveen. Aan de andere zijde van het spoor staan eveneens vier windturbines parallel aan het spoortracé, deze staan op grondgebied van Zwolle en zijn in 2011 gerealiseerd. Op enige afstand loopt de Rijksweg A28 ook parallel aan de windturbines (zie figuur 5.1).

Figuur 5.1: Locatie van windturbines Nieuwleusen-West (rood) en Tolhuislanden Zwolle (blauw)
(Bron: Bing Maps)

5.3 Dynamiek van de referentiekaders

5.3.1 Dynamiek in de berichtgeving

De krantenanalyse voor het windmolenproject Nieuwleusen-West heeft inzicht gegeven in de mogelijke dynamiek in de berichtgeving over deze windmolenlocatie wat landschappelijke factoren betreft. De artikelen die zijn geanalyseerd zijn afkomstig uit het regionale dagblad De Stentor, Nieuwleusen maakt onderdeel uit van het verspreidingsgebied van deze krant. In totaal zijn 25 artikelen geanalyseerd.

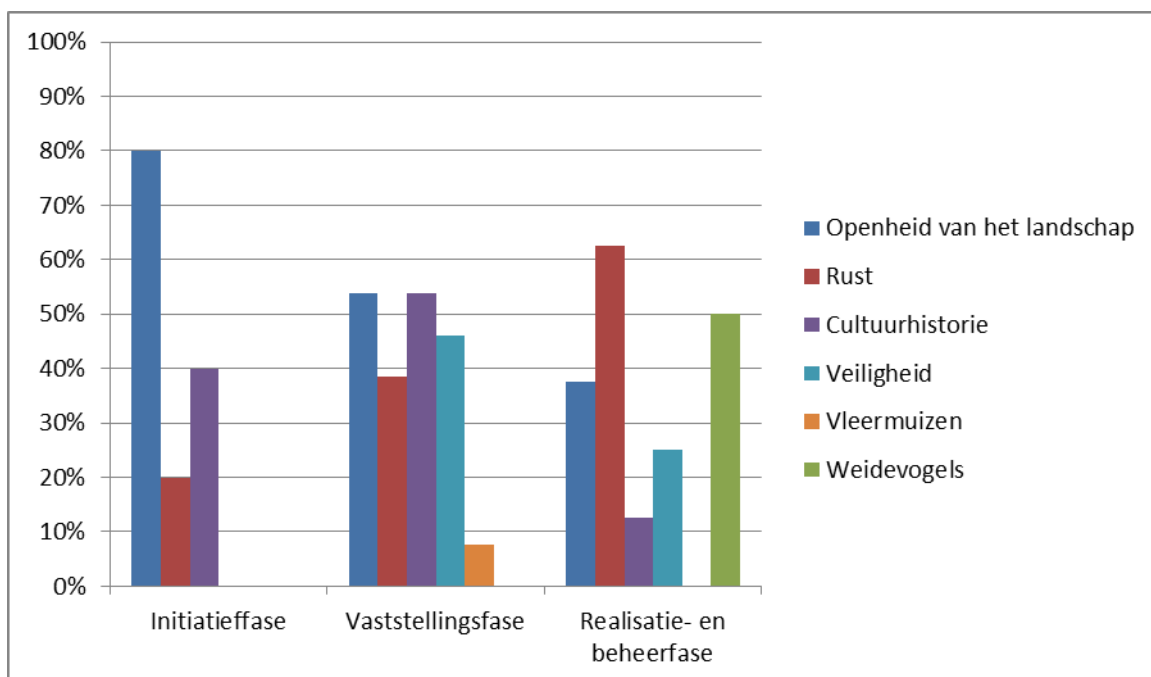
De eerste fase, de vaststellingsfase, loopt vanaf het moment dat berichtgeving over het project begint tot het moment dat de locatiekeuze voor het project vast ligt: 31 maart 2008. In de artikelen die in deze periode over het windmolenpark verschenen is de openheid van het landschap het meest beschreven landschappelijke aspect. In een artikel uit 2006 (De Stentor, 2006) wordt duidelijk dat de gemeente Dalfsen door middel van samenwerking met Zwolle er voor kan worden gezorgd dat er geen versnippering optreedt van het landschap. In bijna alle beschouwde artikelen wordt in deze fase over dit aspect geschreven. Daarnaast wordt er in een enkel geval gesproken over de beleving van het geluid (aspect rust) en de relatie met het landschappelijk karakter, de cultuurhistorie. De tweede onderscheiden fase, de voorbereidingsfase, loopt vanaf het moment dat de locatiekeuze voor het windmolenpark in de gemeente Dalfsen vast ligt tot het moment dat met realiseren werd begonnen. Deze fase kenmerkt zich door de bezwaar- en beroepsprocedures die zijn gevoerd, tot aan de Raad van State. De dominante factor uit de eerste fase, de openheid van het landschap, speelt in deze tweede fase een beperktere rol, in iets meer dan de helft van de artikelen wordt dit aspect benoemd. De cultuurhistorie van het landschap wordt in deze fase vaker beschreven, ook in meer dan de helft van de artikelen. Het gaat daarbij om een reactie als "Windmolens horen niet op het platteland" (De Stentor, 2006), een reactie die aangeeft op welke manier het landschappelijke karakter een rol heeft in de berichtgeving betreffende het windmolenpark. Twee landschappelijke aspecten die in deze fase voor het eerst worden behandeld in de berichtgeving zijn de veiligheid (met name wat gezondheid betreft) en de aanwezigheid van vleermuizen in het landschap. Veiligheid

Het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap

Een onderzoek naar dynamiek in referentiekaders van bewoners rond planningsprocessen voor windmolenparken in Nederland

vormde een belangrijk thema in de bezwaar- en beroepsprocedures die volgden na de vaststelling van de windparklocatie. In bijna de helft van de artikelen passeerde dit aspect de revue. In enkele artikelen werd melding gemaakt van de landschappelijke waarde rust, deze factor werd in deze tweede fase meer behandeld dan in de eerste fase van het project.

De realisatie- en beheerfase is de derde fase in het projectproces. Deze fase loopt vanaf het moment dat met realiseren kon worden begonnen tot aan de dag van vandaag. In deze fase is het aantal artikelen waarin de landschappelijke elementen cultuurhistorie en openheid van het landschap worden benoemd relatief lager dan in de vorige fase. De discussie over de gevolgen voor de weidevogels in de omgeving neemt in deze fase een prominente plek in, ook is er sprake van verhandeling over de beleving van de rust, de hoeveelheid geluid in de omgeving. De factor geluid wordt relatief vaker beschreven dan in de eerste fases. Het percentage artikelen waarin de veiligheid van het leven in het landschap aan de orde komt neemt iets af in deze fase in vergelijking tot de tweede fase. In de artikelen uit de derde fase wordt de aanwezigheid van vlermuizen niet meer behandeld. De dynamiek in de berichtgeving is terug te vinden in figuur 5.2.

Figuur 5.2: Dynamiek in berichtgeving regionale dagbladen voor Nieuwleusen-West (Percentage van het aantal artikelen waarin aspect wordt behandeld)

5.3.2 Dynamiek volgens de professionals

Een medewerker van de gemeente Dalfsen beschrijft hoe de enigszins verrassende locatiekeuze van invloed was op de houding van bewoners. Ze zegt hierover het volgende: “Op een gegeven moment lag de locatiekeuze voor Nieuwleusen-west er. En dat is de mensen in het gebied, toen is er weerstand ontstaan eigenlijk. Van: ‘Hoe is dit nu ineens mogelijk?’ Dat heeft het proces, denk ik, ook niet heel veel goed gedaan.”

Deze medewerker van de gemeente vertelt vervolgens over de mogelijke volgorde van verwerking van aspecten in het persoonlijke referentiekader. Bewoners zouden in eerste instantie nadenken over de gevolgen voor het landschap, waarna vervolgens aspecten als geluid een belangrijkere rol kunnen gaan spelen in de persoonlijke dynamiek van het referentiekader ten opzichte van het landschap. De medewerker van de gemeente verwoordt dit als volgt: “Later, dan wordt duidelijk waar ze komen, hoe dicht je erop komt. Dan gaan mensen eigenlijk pas kijken van: ‘Oh ja, ze maken

ook wel geluid, hoe zit dat dan?' [...] Eerst is het van: 'Hé, windturbines in ons landschap, wat is mijn beleving daarbij?'" Dit is in lijn met de eerder gevonden dynamiek in de krantenanalyse en sluit aan bij de fasen van dynamiek (Devine-Wright, 2009).

Naast de volgorde van verwerking is belangrijk welke oorzaken zijn aan te wijzen voor de dynamiek in persoonlijke referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap. Een van de initiatiefnemers vertelt over de mogelijke rol van het internet: "Je hebt natuurlijk dat platform tegen windenergie [...] Dat gaat er gelijk vol gas in. Je hebt Twitter en die hele multimedia die werkt als een trein, je hebt gewoon vol gas direct." Een ander mogelijke oorzaak heeft te maken met de invloed van de ontwikkeling op de woningwaarde. Deze initiatiefnemer vertelt over de rol die een jurist in de omgeving heeft gespeeld gaandeweg het proces: "Een jurist die gaat drie kilometer in de rondte brieven de deur uit sturen van: jongens, als je een zaak aanspant, wij gaan twintig procent van je WOZ-waarde is je woning minder waard geworden [...] Dus die mensen maken hele volksstammen gek." Dit verloop zou invloed kunnen hebben gehad op de beleving van bewoners wat hun leefomgeving betreft.

Een referentiekader ten opzichte van het landschap is persoonlijk. Een aspect dat mogelijk verschillen in dynamiek veroorzaakt tussen bewoners wordt door een medewerker van de gemeente Dalfsen aangedragen. Deze vertelt het volgende: "Je ziet ook wel een verschil tussen de oorspronkelijke bewoners van het gebied en de mensen die er heel lang wonen [...] Het zijn meer de bewoners die er later zijn komen wonen die daar wat actiever en uitgesprokener in zijn geweest." Hieruit spreekt de constatering dat de dynamiek in referentiekaders van nieuwere bewoners mogelijk groter zou zijn dan die van bewoners die al een geruimere tijd woonachtig zijn in (de omgeving van) het plangebied.

De medewerker van de gemeente Dalfsen spreekt verder in het interview een verwachting uit over de komende jaren: "Dat als ze er een aantal jaren staan, dat ze er bij horen. Dat je ze bijna als marketingaspect kunt gaan gebruiken." De verwachting die hierbij wordt uitgesproken lijkt te zijn dat de windturbines onderdeel uit gaan maken van de landschapsbeleving. Een van de initiatiefnemers kan zich hierin vinden, deze constateert het volgende: "Ik weet dat er een aantal mensen zijn die zeggen: 'Het eerste wat de kinderen 's morgens doen is naar de windmolen kijken om te kijken waar de wind vandaan komt als ze naar school toe moeten fietsen.' Dus het is al een punt geworden hè."

5.3.3 Dynamiek bij de bewoners

Uit de gesprekken met de bewoners blijkt dat bij een deel van de bewoners de windturbines onderdeel zijn geworden van het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap. Ongeveer de helft van de respondenten geeft te kennen de windmolens als onderdeel van het landschap te ervaren, zij zouden de windmolens op een bepaalde manier missen als ze er niet meer zouden staan. Dit houdt tevens in dat de andere helft van de ondervraagden de windmolens niet zou missen als ze er niet meer zouden staan.

Enkele personen uit de eerste groep geven daarnaast aan dat ze de windmolens vinden passen bij andere in het landschap zichtbare elementen, zoals de aanwezige hoogspanningsmasten en de spoorlijn Zwolle – Meppel. Een jonge respondent vertelt dat hij het gevoel heeft dat de windmolens er al tien jaar staan en dat ze samen met de hoogspanningsmasten en de spoorlijn het landschap kenmerken. Een vrouwelijke respondent beaamt dit en gaat nog wat verder in haar redenering. Zij stelt dat de windmolens extra lijnen aan het landschap toevoegen, zij is het landschap als mooier gaan ervaren sinds de realisatie van de windmolens en geeft daarmee een hogere waardering aan het landschap.

Wat opvalt in de gesprekken met de bewoners is dat een relatief grote groep te kennen geeft de windmolens niet storend of hinderlijk te vinden, er heerst een grote mate van onverschilligheid. Dat deze mensen de molens niet ervaren vanuit hun woning (door de ervaren afstand of de positionering van de woning) en er niet continu het zicht op hebben vanaf het erf, heeft er mee te maken. Deze mensen geven aan dat de voor hen belangrijke landschappelijke waarden maar in beperkte mate zijn

afgenomen en dat hun waardering voor het landschap als geheel niet of nauwelijks minder is geworden. Het lijkt daarmee dat positionering van de woning en ervaren afstand de dynamiek van persoonlijke referentiekaders ten opzichte van het landschap hebben afgezwakt (of teniet hebben gedaan).

Naast de mensen voor wie de waardering van het landschap iets minder is geworden is er een groep bewoners voor wie de waardering van het landschap flink minder is geworden, de persoonlijke referentiekaders ten opzichte van het landschap van deze bewoners hebben een grote verandering ondergaan. Deze groep bewoners, voor wie de landschappelijke waarden flink aan kwaliteit hebben ingeboet, bestaat uit ongeveer een derde van de ondervraagde mensen. Deze mensen vinden met name dat de openheid van het landschap en de rust in het landschap aan kwaliteit hebben moeten inboeten. Een man vertelt dat voor hem de rust, een specifieke kwaliteit van het landschap, grotendeels is verdwenen sinds de realisatie van de windmolens. Een vrouwelijke respondent geeft aan dat ze het gevoel heeft dat de open ruimte in de omgeving klakkeloos wordt ingevuld. Deze opvulling van het landschap heeft haar waardering voor het landschap flink doen slinken. Dit heeft mede te maken met het feit dat zij zich hard maakt voor de weidevogels (onder meer grutto's), waarvan ze het gevoel heeft dat ze minder ruimte krijgen om te leven. Een man vertelt dat hij de grutto's in zijn landschap waardeert, maar dat hij daar pas de laatste jaren van bewust is geworden, juist nu er steeds minder grutto's voor zijn gevoel in de weilanden bivakkeren. Hij brengt dit echter niet direct in relatie met de komst van de windmolens in de omgeving.

Een andere respondent vertelt dat zijn kijk op het landschap (zijn referentiekader ten opzichte van het landschap) is veranderd, omdat hij heeft gelezen dat windmolens ook op de Noordzee gerealiseerd kunnen worden. Dit inzicht heeft deze man anders doen kijken naar de windmolens in zijn omgeving. Hij vindt het met deze kennis zonde van zijn landschap, zijn waardering voor het landschap is geslonken sinds de realisatie van de windmolens. Een vrouwelijke respondent vertelt over haar dynamiek in perceptie ten aanzien van het landschap, die bijna loodrecht tegenover het verhaal van meneer staat. Deze vrouw vertelt dat ze familie in de polder heeft, waar ze regelmatig langs gaat. Ze vertelt dat ze de windmolens in Nieuwleusen kinderspel vindt vergeleken met de windmolens in de polder, dat maakt haar houding erg genuanceerd. Haar waardering voor het landschap is dan ook niet veranderd door de komst van de windmolens in haar woonomgeving: "Ik heb het bestaan van de windmolens vaak niet eens door."

Een mannelijke respondent die genuanceerd overkomt over de realisatie van de windmolens geeft aan in het verleden betrokken te zijn bij een initiatief voor een windmolenpark op zijn land (wat uiteindelijk niet van de grond is gekomen). Dit is waarschijnlijk een reden voor hem om nu ook vrij nuchter in de gevolgen van de ontwikkeling van dit windmolenpark te staan. Hij geeft aan dat de gerealiseerde windmolens uiteindelijk geen invloed hebben gehad op zijn referentiekader ten opzichte van het landschap.

5.4. Samenvatting

In tabel 5.1 zijn de belangrijkste bevindingen uit dit hoofdstuk weergegeven. De bevindingen zijn per onderzoeksmethode en planningsfase gesorteerd.

Tabel 5.1: Belangrijkste bevindingen uit het hoofdstuk per planningsfase

	Vaststellingsfase	Vorbereidingsfase	Realisatie- en beheerfase
Projectinformatie <i>Belangrijke ontwikkelingen</i>	*Provinciaal onderzoek locaties windenergie *Locatiekeuze binnen gemeente: twee opties	*m.e.r.-procedure doorlopen *Beroep bij Raad van State doorstaan	*Realisatie in 2011 en 2012. Overgang naar beheerfase volgde in tweede helft van 2012
Krantenanalyse <i>Dominante aspecten</i>	*Openheid van het landschap	*Cultuurhistorie *Openheid van het landschap	*Weidevogels *Rust
Professionals <i>Oorzaken en gevolgen van de reframing</i>	*Volgorde van reframing: eerst beleving, daarna specifieke aspecten *Invloed van internet →	*'Verrassende' locatiekeuze *Jurist in de buurt over waardedaling woning *Invloed van internet	*(Verwachting) dat molens onderdeel gaan uitmaken van referentiekader
Bewoners <i>Aspecten ten aanzien van mogelijke reframing</i>	*Openheid van het landschap is de breedst gedragen waarde onder de respondenten *Protesten blijken onder groep respondenten kleinschalig en relatief passief	*Ogenscheinlijke onverschilligheid komt molens door afstand of positie woning ten opzichte van ontwikkelingslocatie *Klakkeloosheid van het vullen van het landschap	*Onderdeel van het landschap voor helft van de respondenten *Reframing beperkter door aanwezigheid spoor en hoogspanning

6 Neer

6.1 Procesverloop

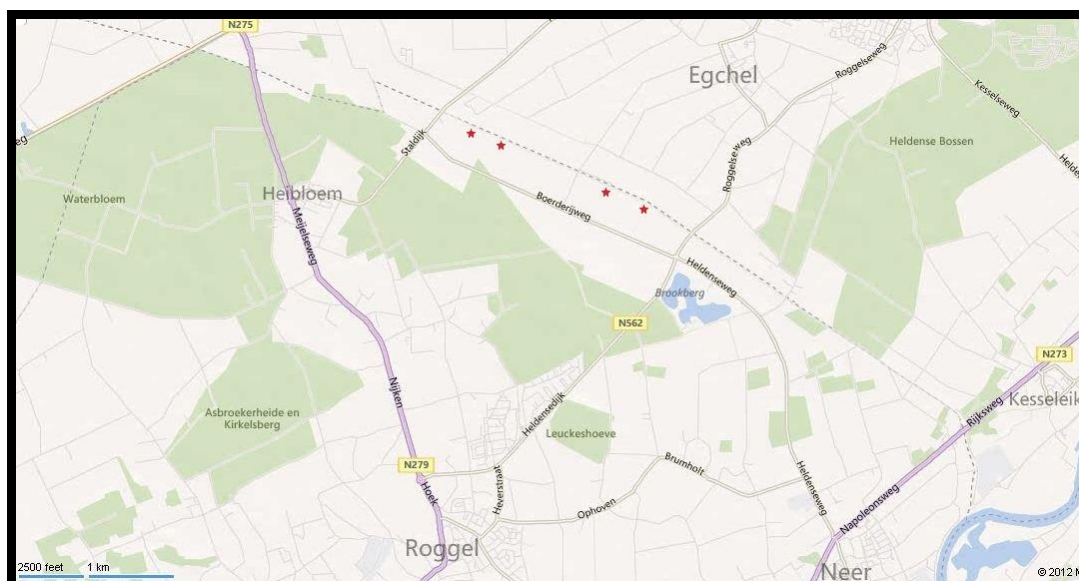
In 2002 ontstond het initiatief om windpark Neer te ontwikkelen. Uit een beginnend gemeentelijk onderzoek bleek dat er enkele locaties in de gemeente voor windenergie geschikt waren, maar na verder onderzoek bleef één geschikte locatie over. Deze locatie werd het uiteindelijke plangebied waar de windturbines zouden worden gerealiseerd.

Het eerste plan voor Windpark Neer bestond uit negen windturbines. Na enkele onderzoeken, onder meer geluidgerelateerd onderzoek, bleek het realiseren van negen windturbines niet haalbaar. In december 2007 werd voor Windpark Neer een bouwaanvraag voor vijf windturbines ingediend, nadat eerder in het jaar een verklaring van geen bezwaar van Gedeputeerde Staten was ontvangen. De bouwaanvraag werd later aangepast, hierbij is de vijfde windmolen vervallen, omdat in de tussentijd de bouwlocatie voor deze windturbine van eigenaar was verwisseld. Door het wegvallen van de middelste windturbine zijn er als het ware twee clusters van twee windmolens ontstaan bij de ontwikkeling. Het project heeft in de voorbereidingsfase enkele jaren stilgelegen door onduidelijkheden omtrent de beschikbaarheid voor subsidies voor het project.

In 2009 werd de bouwvergunning verleend voor het plaatsen van vier windturbines. Op de verlening van deze bouwvergunning volgden bezwaar- en beroepsprocedures, die tot aan december 2011 bij de Raad van State liepen. In juni 2012 zijn de vier windturbines van windpark Neer officieel in gebruik genomen.

6.2 Locatie

De vier windturbines van windpark Neer zijn gerealiseerd langs en parallel aan een afwateringskanaal, dat deel uit maakt van de provinciale groenzones, aan de rand van de gemeente Leudal in Midden-Limburg (zie figuur 6.1). Het plangebied is een landbouwgebied en kent een halfopen karakter. Ten zuiden van de projectlocatie is bosgebied de Weijenhout gelegen. De windturbines staan tussen de kernen Heibloem (gemeente Leudal) en Egchel (gemeente Peel en Maas).

Figuur 6.1: Locatie van windturbines Windpark Neer (Bron: Bing Maps)

Het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap

Een onderzoek naar dynamiek in referentiekaders van bewoners rond planningsprocessen voor windmolenparken in Nederland

6.3 Dynamiek van de referentiekaders

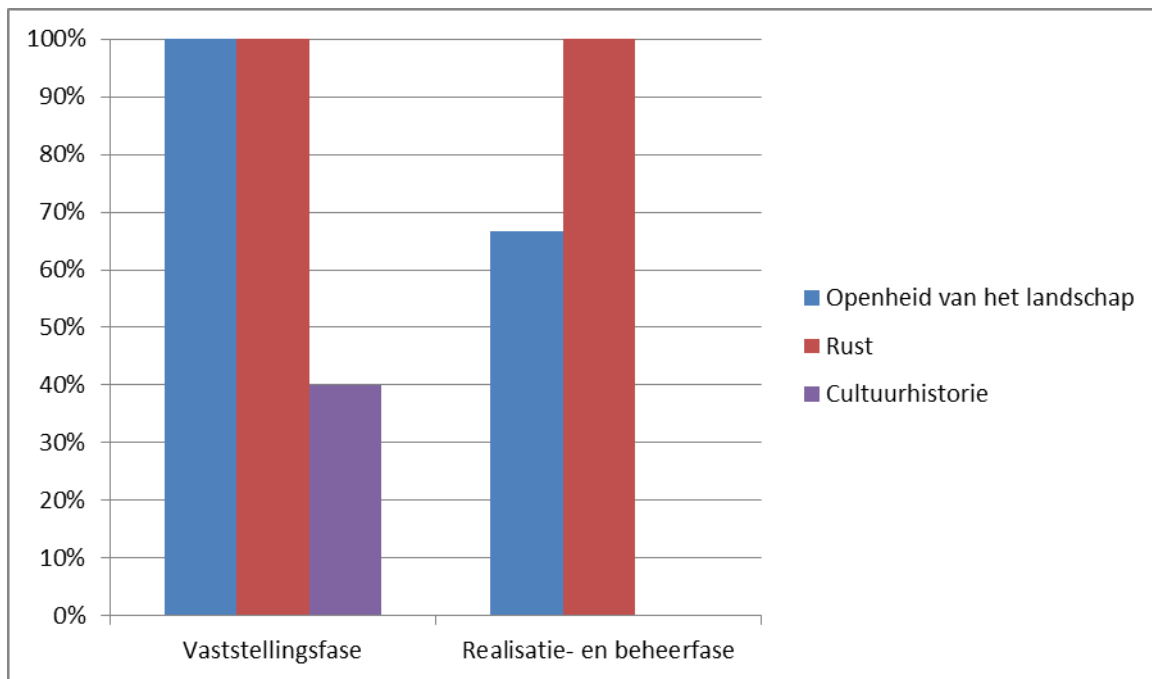
6.3.1 Dynamiek in de berichtgeving

De krantenanalyse voor Windpark Neer heeft inzicht gegeven in de accentverschuiving rond de berichtgeving voor het Windpark Neer in de regionale kranten. In de analyse is de verschuiving over tijd wat berichtgeving over landschappelijke elementen betreft beschouwd. De voor de analyse gebruikte artikelen zijn afkomstig uit dagblad De Limburger, dat de omgeving van Windpark Neer tot zijn verspreidingsgebied heeft. Er zijn acht krantenartikelen van dit project geanalyseerd. Deze artikelen zijn afkomstig uit de regionale krant Dagblad De Limburger, waar Neer tot het verspreidingsgebied behoort. Het is niet duidelijk waarom er voor dit project maar een relatief beperkt aantal artikelen zijn gevonden in het bestand van LexisNexis, de mogelijkheid bestaat dat dit project slechts in beperkte mate in de (regionale) kranten is besproken.

De periode voor de verlening van de bouwvergunning in november 2009 voor het plaatsen van de vier windturbines leverde geen gevonden artikelen op. Daardoor kan deze fase niet worden meegenomen in de analyse en derhalve is de accentverschuiving over deze periode niet in kaart gebracht via de krantenanalyse.

De eerste onderscheiden fase, de voorbereidingsfase, loopt vanaf het moment dat de bouwvergunning voor Windpark Neer is verleend tot het moment dat met de realisatie van het project begonnen werd. De landschappelijke elementen openheid van het landschap en de rust (hoeveelheid geluid) domineren in deze fase de berichtgeving. Deze elementen worden in elk van de gevonden artikelen beschreven. In bijna de helft van de artikelen wordt daarnaast geschreven over het element cultuurhistorie. In Limburg is het gebruik van windenergie tot op heden beperkt, zo wordt in een artikel de windenergie voor het Limburgse landschap neergezet: "Een vreemde eend in de bijt in het Limburgse landschap." (Dagblad De Limburger, 2009).

De realisatie- en beheerfase, de fase die volgt op de voorbereidingsfase, loopt vanaf het moment dat gestart werd met de realisatie van het windmolenpark. Deze fase loopt tot op de dag van vandaag, het windpark werd in juni 2012 geopend. In deze fase wordt opnieuw in veel artikelen het aspect rust behandeld. De openheid van het landschap wordt daarentegen in deze fase niet in alle artikelen behandeld. Over de cultuurhistorie wordt tijdens deze fase van het project niet geschreven, terwijl dit element in de vorige fase nog in bijna de helft van de krantenartikelen werd beschreven. Verder wordt er ook in dit project in verschillende krantenartikelen geschreven over mogelijke waardedaling van de woning. De dynamiek in de berichtgeving in regionale kranten is terug te vinden in figuur 6.2.

Figuur 6.2: Dynamiek in berichtgeving regionale dagbladen voor Windpark Neer (Percentage van het aantal artikelen waarin aspect wordt behandeld)

6.3.2 Dynamiek volgens de professionals

Een van de initiatiefnemers van het windpark geeft in een interview aan welke invloed de protesterende bewoners hadden op de rest van de bewoners. Hij vertelt over een mogelijke invloed op de referentiekaders van bewoners het volgende: “Mensen werden, met name in de kern van Egchel, wat daar twee kilometer vandaan ligt, verteld van: ‘Jullie hebben last van geluidhinder, slagschaduw, woningen dalen in waarde.’”

Deze initiatiefnemer durft verder de verwachting uit te spreken over mogelijke dynamiek van referentiekaders van omwonenden wat landschappelijke kenmerken betreft, hij vertelt over de factoren geluid en horizonvervuiling het volgende: “Ik ga er vanuit dat de meeste mensen erachter komen van dat ze van het geluid en de slagschaduw geen last hebben.”

De verandering in referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap zal bij een volgend windmolenproject in de regio waarschijnlijk op een andere wijze verlopen. Een medewerker van de gemeente Leudal denkt namelijk dat het realiseren van een eerste park in de regio anders is dan alle volgende projecten. Hij verwoordt dit op de volgende wijze: “Een volgend windparkproject in de buurt zal ook zijn weerstand ondervinden. Maar wel, denk ik, weer heel anders dan het eerste project. [...] Nu weet je ook wat je ziet, nu weet je ook wat er staat, nu kun je het ook ervaren.”

6.3.3 Dynamiek bij de bewoners

Uit meerdere gesprekken met bewoners blijkt dat de waardering voor het landschap mede is gevormd door de eerdere realisatie van de elektriciteitsmasten in het landschap. De dynamiek ten opzichte van het landschap voor de referentiekaders van bewoners uit deze omgeving blijkt mede bepaald te zijn door deze eerdere verandering in de omgeving. Zo vertelt een man dat de (negatieve) invloed van de windmolens op zijn waardering voor het landschap minder groot was dan na de realisatie van de elektriciteitsmasten. Een vrouwelijke respondent vertelt hetzelfde en geeft aan dat in tegenstelling tot de elektriciteitsmasten de windmolens haar waardering voor het landschap niet hebben doen veranderen. De vier respondenten die over de eerdere realisatie van de elektriciteitsmasten begonnen in de verschillende gesprekken geven allemaal aan dat de realisatie

van de windmolens in mindere mate invloed heeft gehad op hun perceptie ten opzichte van het landschap dan de realisatie van de masten.

Iets meer dan de helft van de respondenten gaf in de gesprekken rust als kwaliteit van het landschap waarin ze wonen. Voor een mannelijke respondent doen de windmolens afbreuk aan de rust, de hoeveelheid 'lawaai' die meneer ervaart is groter dan op voorhand werd verondersteld (in de krant). Een andere man geeft in het gesprek juist aan dat het door hem ervaren lawaai minder is dan hij had meegekregen op voorhand van andere personen en via de krant. Deze meneer geeft niet een lagere waardering voor het landschap nu de windmolens gerealiseerd zijn, dit was wel het geval bij de man die het geluid van de windmolens lager dan in de werkelijkheid had ingeschat (zijn dynamiek had een negatief karakter).

Dat mee kan spelen in welke mate de mogelijke gevolgen van de realisatie van de windmolens op een juiste wijze worden ingeschat door de bewoners en welke invloed dit heeft op hun persoonlijke referentiekaders ten opzichte van het landschap, blijkt uit een gesprek met een vrouwelijke bewoonster. Zij was tegen de komst van de windmolens, maar ze vindt de uiteindelijke gevolgen voor de landschappelijke waarden meevallen. De persoonlijke waardering voor het landschap is voor haar minder negatief uitgevallen dan ze had gedacht. Ook deze vrouw memoreerde naar de eerder gerealiseerde elektriciteitsmasten, de windmolens kwamen er voor haar 'nog eens bij'.

Eén respondent heeft na de realisatie van de windmolens een hogere waardering voor het landschap gekregen (de andere respondenten zijn qua grootte ongeveer gelijk in te delen in 'geen verandering in waardering' en 'minder waardering' voor het landschap). Deze enkeling vindt dat het landschap door de realisatie van de windmolens (nog) meer het bedrijvige karakter heeft gekregen. Volgens haar horen de windmolens uitstekend bij een modern werklandschap. Een andere vrouwelijke respondent, die naar eigen zeggen geen veranderde waardering voor het landschap heeft, vindt de windmolens ook passen bij het boerenlandschap van tegenwoordig. Het geluid dat de windmolens produceren vindt ze dan weer niet bij het boerenlandschap passen, waardoor haar waardering ten opzichte van het landschap niet is verbeterd (maar dus ook niet verslechterd) en haar referentiekader ten opzichte van het landschap dus zowel positieve als negatieve dynamiek heeft gekend tijdens het windmolenproces.

Een vrouwelijke respondent geeft expliciet aan bewust te zijn geworden van de landschappelijke waardes rust en openheid van het landschap sinds de realisatie van de windmolens, zonder dat de windmolens tot op dat moment in het gesprek aan bod waren gekomen. Haar waardering voor het landschap is wat minder geworden, maar ook zij behoorde tot de groep die de komst van de elektriciteitsmasten erger vond.

Wat opvalt uit de gesprekken in de omgeving van dit windmolenproject is dat geen van de respondenten zegt de windmolens te zullen gaan missen als ze er niet meer zouden staan. Wel geeft een kleine meerderheid aan de windmolens te zien als een oriëntatiepunt in het landschap. Dit geeft aan dat deze groep de windmolens wel ervaren en beschouwen als onderdeel van hun referentiekader (van het landschap).

6.4 Samenvatting

In tabel 6.1 zijn de belangrijkste bevindingen uit dit hoofdstuk weergegeven. De bevindingen zijn per onderzoeksmethode en planningsfase gesorteerd.

Tabel 6.1: Belangrijkste bevindingen uit het hoofdstuk per planningsfase

	Vaststellingsfase	Vorbereidingsfase	Realisatie- en beheerfase
Projectinformatie <i>Belangrijke ontwikkelingen</i>	*Gemeentelijk locatieonderzoek: één geschikte locatie *Onduidelijkheid en onzekerheid over subsidiëring project	*Verlenen bouwvergunning *Bezwaar- en beroepsprocedure tot aan de Raad van State	*Opening windpark in juni 2012 na testperiode
Krantenanalyse <i>Dominante aspecten</i>	Deze fase is niet in de analyse meegenomen	*Openheid van het landschap *Rust	*Rust *Openheid van het landschap
Professionals <i>Oorzaken en gevolgen van de reframing</i>	*Invloed van protestgroep op bewoners plangebied *Nog niet kunnen ervaren windmolens →	*Nadruk op de woningwaarde tijdens de procedures *Nog niet kunnen ervaren windmolens	*Verwachting dat geluid- en slagschaduw hinder uit blijven
Bewoners <i>Aspecten ten aanzien van mogelijke reframing</i>	*Verwachtingen over gevolgen (geluid) gevormd door media *Versterken van het bestaande werklandschap	*Windmolens komen er naast de recent geplaatste elektriciteitsmasten 'nog eens' bij	*Windmolens door helft respondenten ervaren als oriëntatiepunt *Landschappelijke gevolgen (bijvoorbeeld hoeveelheid geluid) vallen mee en tegen bij respondenten

7 Conclusies

In dit afsluitende hoofdstuk worden op basis van de resultaten die staan beschreven in de voorgaande hoofdstukken (vier tot en met zes) en de theoretische achtergronden van dit onderzoek antwoorden geformuleerd op de onderzoeksvragen. Daarnaast zullen er in dit hoofdstuk aanbevelingen worden gedaan voor toekomstige planningsprocessen voor windmolenparken en voor vervolgonderzoek. Ten slotte wordt in dit hoofdstuk gereflecteerd op het onderzoeksproces en de bevindingen.

7.1 Beantwoording onderzoeksvragen

Om de centrale onderzoeksvraag van het onderzoek te kunnen beantwoorden zullen eerst de deelvragen moeten worden beantwoord. In §7.1.4 wordt vervolgens antwoord gegeven op de centrale onderzoeksvraag.

7.1.1 Deelvraag 1: Welke aspecten zijn van invloed op de dynamiek van het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap bij de planning van windmolenparken?

Uit de theoretische analyse van hoofdstuk twee zijn verschillende aspecten naar voren gekomen die van invloed kunnen zijn op de dynamiek van het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap bij de planning van windmolenparken. In deze paragraaf wordt per onderscheiden aspect bekeken in hoeverre deze op invloed is geweest op de mate van reframing bij bewoners om zodoende een antwoord te formuleren op deze deelvraag.

Institutionele context

De institutionele context van het windmolenproject is een van de onderscheiden aspecten wat reframing ten opzichte van het landschap betreft. De institutionele context van een windmolenproject gaat over de verhoudingen tussen de verschillende betrokken partijen (§2.2). Het gaat hierbij om zaken als betrokkenheid bij het proces, een rechtvaardige eindsituatie (juistheid van het proces en de eindsituatie), of het proces van bovenaf wordt opgelegd (top down) of bottom up wordt gestuurd en of de actieve betrokkenheid vanuit de bewoners een afspiegeling is van de algemene wil (democratic deficit).

Uit de krantenanalyse en de gesprekken met bewoners bij het windmolenproject in Lopik kwam naar voren, dat voor de realisatie van de molens er reacties vanuit de bewoners naar buiten kwamen, waaruit blijk van verbazing en bezorgdheid sprak, hetgeen duidt op een tot op dat moment beperkte betrokkenheid en bekendheid met het plan en de geplande ontwikkeling. Bij het windmolenproject in Lopik is gebleken dat de werkgroep Windkracht 10 op steun kon rekenen van een deel van de bewoners, gevoed uit onder meer onzekerheid en bezorgdheid over de gevolgen van de windmolens. Uit gesprekken met de professionals en bewoners valt af te leiden dat onder meer door deze werkgroep het aantal gerealiseerde windmolens lager is uitgevallen dan in eerste instantie de planning was, maar dat de steun die Windkracht 10 ontving eenzijdig was (het als door Bell et al. (2005) beschreven fenomeen democratic deficit). De steun is mogelijk niet representatief gebleken voor de gehele bevolking gedurende het gehele proces.

De uiteindelijke locatiekeuze voor het windmolenproject in Nieuwleusen werd door een beleidsmedewerker van de gemeente Dalfsen als 'enigszins verrassend' voor de bewoners omschreven, zij spreekt tevens uit dat deze wending het verloop van het proces niet ten goede is gekomen. Hieruit kan worden afgeleid dat de juistheid van de uitkomst (rechtvaardigheid) mogelijk betwist is geweest door de bewoners. Daarnaast is het verrassende aspect van het besluit mogelijk

Het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap

Een onderzoek naar dynamiek in referentiekaders van bewoners rond planningsprocessen voor windmolenparken in Nederland

een teken van de beperkte mate van betrokkenheid van de bewoners uit de omgeving van de uiteindelijke ontwikkelingslocatie. Door een van de initiatiefnemers van het project in Nieuwleusen wordt 'het internet' genoemd als een van de katalysators van reframing. Door media als Twitter of anti-windmolenfora ontstaat er mogelijk een eenzijdige betrokkenheid vanuit bewoners, de bewoners die actief tegenstand hebben willen bieden aan de voorgenomen ontwikkelingen krijgen veel aandacht, de zogenaamde democratic deficit (niet representatief voor de totale bewonersgroep). Dat de bewoners niet als één groep zijn weg te zetten blijkt ook uit een constatering van een beleidsmedewerker van de gemeente Dalfsen, die aangeeft dat de bewoners die recenter in het gebied zijn komen wonen uitgesprokener zijn geweest in het planproces. Het referentiekader (en de dynamiek) ten opzichte van het landschap is immers persoonlijk en de mate van verbondenheid met het landschap in aantal woonjaren maakt hiervan deel uit. Dit is in lijn met Gross (2007), die stelt dat de bewoners niet weg te zetten zijn als één groep, het hiervan bewust zijn kan belangrijk zijn voor de planningsinstanties. Over het algemeen is uit de gesprekken met de bewoners in Nieuwleusen een grote mate van onverschilligheid over de realisatie van de windmolens gebleken, dit kan betekenen dat de mate van betrokkenheid bij het project voor deze groep bewoners als voldoende is ervaren. Meer betrokkenheid is immers niet per definitie 'beter'.

Uit de gesprekken met bewoners bij het windmolenproject Neer is naar voren gekomen dat bij diverse bewoners de ervaren gevolgen van de windturbines op het landschap afweken van de gevolgen die zij hadden voorzien op basis van krantenberichten of gesprekken met anderen. Dit duidt erop dat de juistheid van de uitkomst (rechtvaardigheid) in het geding is, als er sprake is van een negatievere uitkomst voor een bewoner. In een dergelijk geval zijn (te grote) afwijkende verwachtingen onderdeel gaan vormen van het persoonlijk referentiekader. Dat een goed georganiseerde, beperkte groep personen die fel tegen de ontwikkeling in Neer waren een hoop onrust kunnen veroorzaken, werd duidelijk uit gesprekken met de ontwikkelaar en met de gemeente. Er is rond dit project mogelijk sprake geweest van eenzijdige betrokkenheid (democratic deficit), doordat deze groep personen veel aandacht trok in de procedure en bij de bewoners in de omgeving van de ontwikkelingslocatie. Eenzijdige betrokkenheid is an sich niet een te bestrijden goed, zolang alle betrokkenen maar voor ogen hebben welke gevolgen dit kan hebben voor de reframing van onder meer de (overige) bewoners. Bij het windmolenproject in Lopik lijkt de eenzijdige betrokkenheid geleid te hebben tot de realisatie van minder windmolens dan in eerste instantie voor ogen was bij de gemeente en de ontwikkelaar.

Een grote mate van eenzijdige betrokkenheid en niet-ervaren rechtvaardiging van de planrealisatie zijn elementen die in de verschillende projecten naar voren zijn gekomen als oorzaken voor een grotere mate van reframing ten opzichte van het landschap. Deze verschijnselen lijken op basis van dit onderzoek en de bestaande windmolenliteratuur als katalysator te werken voor reframing bij windparkplannen, maar het is aannemelijk dat deze institutionele elementen dat ook zijn voor andere grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen.

Planningsfase

Een volgend onderscheiden aspect is de planningsfase. Uit de theorie (onder meer Wolsink (1994) en Warren et al. (2005)) blijkt namelijk dat percepties ten opzichte van windenergie en windturbines veranderen met het doorlopen van de verschillende planningsfases (geen plan, vaststelling en voorbereiding van het plan, realisatie van het plan en het uiteindelijke beheer). Deze dynamiek ten opzichte van de techniek blijkt ook van toepassing op de perceptieverandering ten opzichte van het landschap.

In Lopik bleken de percepties ten aanzien van het landschap in de initiatieffase en de vaststellingsfase over het algemeen behoorlijk negatiever te zijn geworden. Zoals ook in de andere

projecten naar voren is gekomen, kwam bij een deel van de bewoners in deze fase de vraag naar boven in hoeverre de windmolens het landschap zouden doen gaan veranderen. Jaren na de realisatie van de windmolens blijkt voor een deel van de omwonenden de waardering (positieve houding in het referentiekader) ten aanzien van het landschap weer rond het niveau van voor de planvorming te zijn, bij enkele bevraagde bewoners zelfs positiever dan voor de aanwezigheid van het windmolenplan (een versterking van de plaatsbeleving). In dat opzicht heeft het onderzochte project in Lopik inzicht geboden in de manier waarop referentiekaders na enkele jaren weer kunnen stabiliseren richting het oude 'niveau', zoals bij dit project voor de meerderheid van de bewoners het geval was.

De referentiekaders van een deel van de omwonenden in Nieuwleusen ten opzichte van hun landschap bleek in de voorbereidende fase negatiever te zijn geworden, met als oorzaken de ervaren bedreiging van de komende verandering (voor het landschap) en de enigszins verrassende locatiekeuze vanuit de gemeente (het bewust worden vond daarmee grotendeels pas in een relatief laat stadium plaats, na het raadsbesluit). Een medewerker van de gemeente geeft over de volgorde van reframing ten opzichte van het landschap aan dat bewoners eerst zouden gaan nadenken over het landschap als geheel, waarna mensen specifiek gaan denken aan aspecten als geluid (interpretatie van de verandering, verandering van persoonlijk referentiekader). Dit is lijn met het model van Devine-Wright (2009), weergegeven in figuur 2.1. Naast de groep bewoners (een derde van de respondenten) die deze mindere waardering tot na de realisatie zijn blijven behouden, zijn er ook respondenten die deze negatieve dynamiek hebben omgezet in een gestabiliseerd referentiekader, waarbij de windmolens onderdeel zijn gaan worden van het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap. In Nieuwleusen is gebleken dat een groot deel van de omwonenden onverschillig in het gehele proces stond en nauwelijks dynamiek vertoonden, in welke fase van het project dan ook.

In Neer bleek de negatieve dynamiek van de persoonlijke referentiekader in de eerste fase van het proces minder groot dan in de andere projecten, waarschijnlijk door de genuanceerde kijk van de bewoners sinds de realisatie van de elektriciteitsmasten (die voor de bewoners een grote invloed had op het referentiekader ten opzichte van het landschap). Direct na realisatie bleken de windmolens een positief kenmerk te zijn gaan worden voor een deel van de bewoners, maar waren er ook bewoners wiens referentiekader ten opzichte van het landschap een negatieve dynamiek hadden doorgemaakt (bijvoorbeeld bij bewoners die de (negatieve) landschappelijke gevolgen op voorhand te laag hadden ingeschat).

Gesteld kan worden dat de planningsfase waarin een windmolenproject zich bevindt van invloed is op het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap. Bij alle drie de onderzochte windmolenprojecten is gebleken dat de (mate van) veranderingen in referentiekaders van omwonenden ten opzichte van het landschap per planningsfase verschilt. De dynamiek is voor de windmolenparken in Neer en Nieuwleusen het grootst gebleken in de fase waarin het betreffende windmolenplan definitief is vastgesteld. In deze fase worden bewoners geconfronteerd met de voorgenomen ontwikkeling, bewoners interpreteren de ontwikkeling op een bepaalde manier (inschatten van de gevolgen op het landschap) en dit heeft (over het algemeen) in eerste instantie een negatieve invloed op het persoonlijk referentiekader ten aanzien van het landschap. Bij het windmolenproject in Lopik leek dit proces in de initiatieffase al in gang te zijn gezet. De dynamiek ten opzichte van het landschap in de volgende fases van het landschap is beperkter en geleidelijker, gewenning en berusting stabiliseren de persoonlijke referentiekaders. De mate van dynamiek gedurende de verschillende planningsfasen is samengevat in tabel 7.1.

Tabel 7.1: Mate en richting van dynamiek in het referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap (gemiddeld voor de bewoners in de omgeving van het specifieke project)

	Lopik	Nieuwleusen	Neer
Vaststellingsfase	Hoog -	Laag -	Laag -
Vorbereidingsfase	Gemiddeld -	Gemiddeld - / +	Gemiddeld -
Realisatie- en beheerfase	Laag +	Laag +	Gemiddeld - / +

In lijn met Devine-Wright (2005) kan gesteld worden dat de referentiekaders ten opzichte van het landschap in de realisatie- en beheerfase over het algemeen gekenmerkt worden door een positieve dynamiek. Tegelijkertijd moet worden benadrukt dat er verschillen zijn gevonden tussen de verschillende projecten, wat duidt op een contextafhankelijkheid en projectspecifiek reframingsproces over de verschillende planningsfases. Het is daarom ook onduidelijk in welke mate deze bevindingen ten aanzien van het verloop van de dynamiek over de verschillende planningsfases van toepassing zullen zijn op andere ruimtelijke ontwikkelingen. Bekendheid en gewinning (de onderzochte projecten van Nieuwleusen en Neer zijn nog geen jaren in beheer en zijn hier minder een referentie) leiden niet per definitie tot een referentiekader dat weer van vergelijkbare aard is met het referentiekader van voor de windmolenplanning. Deze bevindingen zijn in lijn met de resultaten van Devine-Wright (2005) en Wolsink (1994), die eveneens benadrukken dat bekendheid niet leidt tot een positievere houding.

Plaats

Een derde aspect, wat in de literatuur door verschillende auteurs (Wolsink, 2007 en Van Der Horst, 2007) wordt beschreven als het meest verklarende aspect aangaande perceptieveranderingen omtrent windenergie, is plaats. Bondig kan het begrip plaats worden opgedeeld in drie elementen: locatie, locale (fysieke en sociale kenmerken) en plaatsbeleving (Agnew, 1987). Het onderscheiden aspect plaats bleek bij elk van de projecten van grote invloed op de verandering van referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap.

Het vinden passen van de windturbines in het als door bewoners en professionals beschreven polderlandschap met zijn cultuurhistorie en weidse uitzichten, zowel in vergelijking tot landschappen in de omgeving (locatie) als binnen het karakter van het Lopiker polderlandschap zelf (locale) is een van de discussiepunten rond het windmolenproject Lopik gebleken. Uit de gevoerde gesprekken is duidelijk geworden dat dit een van de bepalende plaatsgerelateerde oorzaken voor reframing was. Verder is duidelijk geworden dat verschillende bewoners een lagere of hogere waardering voor het landschap hebben gekregen sinds de realisatie van de windmolens en dat voor een deel van de ondervraagden de windmolens een oriëntatiepunt zijn gaan vormen in het landschap, constateringen die duiden op een intensere dan wel beperktere plaatsbeleving en daarmee dynamiek in het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap.

Ook in Nieuwleusen zijn voor een deel van de bewoners de windmolens onderdeel gaan uitmaken van de referentiekaders ten aanzien van het landschap. Verder is het wel of niet vinden passen van de windturbines in het karakter van het platteland ook in Nieuwleusen een van de discussies met betrekking tot het aspect plaats geweest. Voor een beperkt deel van de bewoners wordt de plaatsbeleving versterkt met de toegevoegde landschappelijke elementen, anderen ervaren het niet als een positief iets dat uitgerekend hun woonomgeving is gekozen voor deze ontwikkeling (zij vinden de fysieke kwaliteiten van het landschap minder geworden). Rond het windmolenproject in

Nieuwleusen is ook duidelijk geworden dat een deel van de omwonenden de toevoeging niet als een noemenswaardige verandering van het landschap hebben ervaren (beperkte dynamiek in het persoonlijk referentiekader), zij zien de komst van de windturbines niet als een grote aanpassing van de kenmerken van het landschap (de locale) en daarmee vormt het geen grote verandering van hun plaatsbeleving.

Rond het windmolenproject van Neer valt op dat voor een deel van de omwonenden de realisatie van de windturbines ten dele of in zijn geheel in het niet valt wat reframing ten opzichte van het landschap betreft in vergelijking tot de realisatie van de elektriciteitsmasten. De plaatsbeleving is voor deze bewoners in vergelijking tot na de realisatie van de elektriciteitsmasten niet of nauwelijks veranderd. Enkele bewoners hebben in Neer een verbeterde plaatsbeleving sinds de realisatie van de windmolens (door het ervaren van een kenmerkender werklandschap of door het bewust worden van de landschappelijke kwaliteiten sinds de realisatie van de windmolens). Wat in Neer opvallend is, is dat uit de gesprekken gebleken is dat de bewoners de windmolens niet zouden missen wanneer ze direct zouden worden weggehaald (bij andere projecten bleek dit deels wel het geval), toch geven enkele bewoners aan de windmolens als oriëntatiepunt te ervaren. De windmolens zijn voor deze mensen toch bij de lokale kenmerken (en hun beleving van het landschap) gaan horen. Zoals gesteld blijkt bij elk van de projecten het aspect plaats van invloed te zijn geweest op de mate van dynamiek in het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap. Verschillende bewoners rond de windmolenprojecten in Nieuwleusen en Neer hebben een versterkte plaatsbeleving door de realisatie van de windmolens gekregen, zij zien de molens als een toevoeging aan het landschap (bijvoorbeeld als modern werklandschap). Dit is in lijn met de bevindingen van Van Der Horst (2007), die stelt dat windmolens als een versterking van het landschap kunnen worden ervaren indien deze aansluiten bij de beleving van het landschap van bewoners. Andere bewoners bij de verschillende projecten vinden de identiteit van het landschap aangetast, zij ervaren een beperktere plaatsbeleving door de aangetaste eigenschappen van hun landschap.

Afstand tot het plangebied

Een vierde onderscheiden aspect wat reframing ten opzichte van het landschap betreft is de afstand tot het plangebied van een bewoner. Uit de windmolenliteratuur blijkt dat afstand tot de ontwikkelingslocatie op zich geen verklaring is voor het optreden van reframing, maar wel in welke mate veranderingen in het persoonlijk referentiekader optreden. In de literatuur wordt ook de zogenaamde 'tegengestelde NIMBY' (Warren et al., 2005) beschreven (§2.5).

Rond het windmolenproject in Nieuwleusen blijkt een deel van de omwonenden die weinig zicht hebben op de windmolens maar een beperkte dynamiek ten opzichte van het landschap door te hebben gemaakt sinds het plan en de realisatie van de windmolens. Door de ervaren afstand tot de windmolens vanuit de woning is hun referentiekader ten opzichte van het landschap door de komst van de windmolens over het algemeen minder veranderd dan bij andere bewoners. Ook bij het windmolenproject bij Lopik geeft een bewoner aan dat zijn referentiekader nauwelijks is veranderd door het beperkte ervaren van de windmolens in 'zijn' omgeving.

Waar in de windmolenliteratuur voornamelijk gesproken wordt over de feitelijke afstand, gaat het in deze om de ervaren afstand tot de windmolens. Door de positionering van de woning ten opzichte van de molens en zichtbaarheid van de molens vanaf het woonerf kan de afstand tot de windmolens groter ervaren worden dan bij een bewoner die feitelijk verder van de windmolens woont maar wel constant zicht heeft op de windmolens. Deze bevinding wat het verschil tussen feitelijke en ervaren afstand in relatie tot dynamiek ten opzichte van het landschap betreft is mogelijk ook van toepassing op andersoortige ruimtelijke ontwikkelingen. Een windturbine is bij uitstek een ruimtelijke ontwikkeling die visueel waarneembaar is. Het is aannemelijk dat ervaren afstand, in verhouding tot feitelijke afstand, bij vergelijkbare ruimtelijke ontwikkelingen een grotere verklaring biedt voor de dynamiek in het persoonlijk referentiekader.

In dit onderzoek kan weinig gezegd worden over de relatie tussen de feitelijke afstand tot de ontwikkelingslocatie en de dynamiek van het referentiekader van het landschap, omdat enkel bewoners in de directe omgeving van de windmolens zijn benaderd. De “tegengestelde NIMBY” zoals beschreven in de literatuur is daarom niet aan te tonen of te ontcrachten in dit onderzoek.

7.1.2 Deelvraag 2: In welke mate worden landschappelijke aspecten op eenzelfde wijze geïnterpreteerd door planningsinstanties en bewoners?

In de krantenanalyse, gesprekken met initiatiefnemers, gemeentemedewerkers en bewoners zijn landschappelijke aspecten naar voren gekomen die een bepaalde waarde vertegenwoordigen voor de verschillende betrokkenen. Het gaat hierbij om aspecten als cultuurhistorie, openheid van het landschap, hoeveelheid rust, ervaren (fysieke) veiligheid en de aanwezigheid van (weide)vogels en vleermuizen.

De (waardevolle) landschappelijke aspecten die het landschap rond de ontwikkelingslocatie door de bewoners in Lopik toegeschreven krijgen (aspecten met betrekking tot cultuurhistorie en de weidsheid van het landschap), werden ook als zodanig benoemd door de planningsprofessionals. De verschillende betrokkenen herkennen het landschap dus als een open polderlandschap met daarin natuurlijke elementen als de Lek en veel agrarische gronden. De professionals geven aan dat dit open karakter de ontwikkelingslocatie geschikt heeft gemaakt voor de plaatsing van windmolens, zij geven tevens aan dat zich in de omgeving reeds grote elementen bevonden (radiomast, tv-toren). Deze grote elementen zijn in de gesprekken met bewoners niet naar voren gekomen, deze leggen nadrukkelijker de aandacht bij de cultuurhistorische waarden (groen, open polderlandschap met de Lek). Gesteld kan worden dat de perceptie ten aanzien van het landschap in grote lijnen overeenkomen, maar dat planningsprofessionals (naast de cultuurhistorische waarde van het landschap) meer oog hebben voor de aansluiting van de molens in het landschap. Op deze manier wordt de ruimtelijke ontwikkeling gerechtvaardigd en wordt gepleit voor het versterkende effect op het bestaande landschap, zoals Van der Horst (2007) ook stelt.

Ook in Nieuwleusen zijn de interpretaties ten aanzien van het landschap enigszins vergelijkbaar tussen de te onderscheiden betrokkenen, maar is de interpretatie van het landschap diverser dan bij de andere onderzochte projecten. Door een van de initiatiefnemers en een ambtenaar van de gemeente wordt aangegeven dat het landschap door lijnen wordt bepaald (spoor, hoogspanning, snelweg). Verschillende bewoners benoemen deze lijnen ook als bepalend, al worden deze niet algemeen benoemd onder alle bewoners. Dat het landschap rond de windmolens in Nieuwleusen zeer open en vlak is te noemen, daar zijn alle bevroegde betrokkenen het over eens. Door ongeveer de helft van de bewoners wordt het landschap als rustig ervaren (stilte), terwijl de professionals juist aangeven dat het landschap reeds verstoord is door de grootte van aanwezige elementen.

Het landschap rond de gerealiseerde windmolens in Neer wordt door de verschillende betrokkenen beschreven als een redelijk open verkavelingslandschap (met hier en daar boerderijen). De professionals (ambtenaar van de gemeente en de initiatiefnemer) geven het afwateringskanaal aan als de bepalende lijn in het landschap, terwijl geen van de bewoners dit kanaal benoemt als landschappelijk element met waarde. Verschillende bewoners vinden de hoogspanningsmasten de bepalende lijn het landschap, dit verschil tussen de professionals en de bewoners is mogelijk te verklaren uit zichtlijnen: bewoners zien hun omgeving voornamelijk vanaf ooghoogte, terwijl de professionals ook met het gebied bezig zijn geweest vanuit vogelperspectief (het kanaal valt immers grotendeels weg op ooghoogte). Zoals eerder gesteld heeft de aanwezigheid van de elektriciteitsmasten de dynamiek in de referentiekaders van bewoners bij dit project beperkt, enkele bewoners ervaren de windturbines daarom ook als een versterking van de landschappelijke aspecten (grotere plaatsgebondenheid dan voorheen). De gedachten over de aanwezige flora en

fauna, rust en lage bebouingsdichtheid komen bij de verschillende betrokkenen in grote lijnen overeen.

De landschappelijke aspecten van de ontwikkelingsgebieden van de verschillende windmolenprojecten worden in grote mate op eenzelfde wijze geïnterpreteerd door de verschillende betrokkenen. Het valt op dat de overeenkomsten in interpretatie over het algemeen groot zijn, maar dat bij het windmolenproject in Nieuwleusen de verschillen relatief gezien het grootst zijn in vergelijking tot de andere projecten. Gelijkende interpretaties dragen bij aan de mate van rechtvaardigheid van de uitkomst (ervaren juistheid) en daarmee aan de verhoudingen tussen de verschillende betrokkenen. Planningsprofessionals kunnen de ruimtelijke ontwikkeling, wanneer hun interpretatie van het landschap overeenkomt met dat van de bewoners, uitleggen als een positieve verandering. Dit is in lijn met Van der Horst (2007), die stelt dat de windmolens in zo'n geval uit te leggen zijn (te rechtvaardigen zijn) als een verbetering van het landschap.

7.1.3 Deelvraag 3: Op welke manier spelen momenten van communicatie een rol in de dynamiek van referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap?

Communicatiestromen richting betrokkenen en tussen betrokkenen doen het persoonlijk referentiekader (ten aanzien van het landschap) veranderen, het verandert de ervaren werkelijkheid van personen (Van Dijk, 2011). In dit hoofdstuk is in §7.1.1 (onder institutionele context) reeds ingegaan op de invloed van verbanden (relaties) tussen betrokkenen op de reframing ten aanzien van het landschap bij bewoners. De verhoudingen tussen betrokkenen uiteten zich in (in)directe communicatie tussen de betrokkenen. Bij de beantwoording van deze deelvraag wordt verder ingegaan op de invloed van specifieke vormen van communicatie die zijn onderscheiden in de verschillende onderzochte projecten.

Zo bleek de locatiekeuze voor het Nieuwleusener windmolenproject verrassend voor (een deel van) de bewoners. Volgens Devine-Wright (2009) kan ontoereikende communicatie (in de werkelijkheid van de ontvangers) leiden tot grotere reframing van bewoners, wat weerstandsvorming in de hand werkt (de afwijking van het originele referentiekader is namelijk groter). Interpretatie van de gevolgen van een windmolenproject voor het landschap van bewoners vindt onder meer plaats naar aanleiding van (onderlinge) gesprekken. Door ontwikkelaars en gemeentemedewerkers die betrokken waren bij de windmolenprojecten in Lopik en Neer is aangegeven dat zij ervaren dat het praten op straat (voornamelijk tussen bewoners) van invloed was op de beeldvorming van het project (en daarmee van invloed op de persoonlijke referentiekaders van bewoners). Naast het gesprekken voeren speelde bij het project in Lopik dat er aanplakbiljetten (over de grootte van de windmolens) in het dorp werden verspreid. Gesprekken tussen bewoners onderling en dergelijke aanplakbiljetten hebben een vergrotend effect op de dynamiek in de persoonlijke referentiekaders (mate van reframing), aangezien het de interpretatie van de voorgenomen verandering in het landschap stimuleert. In Nieuwleusen werden door de initiatiefnemers huiskamergesprekken georganiseerd, zodat bewoners in kleine groepen konden worden geïnformeerd over de ruimtelijke ontwikkeling. Alhoewel met bewoners hier niet over is gesproken, is het aannemelijk dat dit de mate van reframing heeft beperkt, door deze laagdrempelige, kleinschalige vorm van communicatie (korte lijntjes, vertrouwde omgeving).

Berichtgeving in de krant is een andere manier van communicatie. Zo is duidelijk geworden dat verschillende bewoners rond het windmolenpark Neer hun verwachtingen over de invloed van de windturbines op het landschap afleidde uit krantenberichten. Deze verwachtingen zorgen voor een dynamiek in de persoonlijke referentiekaders. Als de verwachtingen vervolgens niet overeenkomen met de ervaren werkelijkheid (de ervaren werkelijkheid komt niet overeen met het persoonlijk

referentiekader) na realisatie van de windturbines, kan dit opnieuw tot een grotere dynamiek (zowel positief als negatief) in het referentiekader leiden.

Benadrukt dient te worden dat deze dynamiek niet als een negatief fenomeen an sich dient te worden gezien, maar dat het bewust zijn van de mogelijke invloed van communicatie (middel, hoeveelheid) op deze dynamiek negatieve uitwerkingen kan beperken. In elk onderzocht project is gebleken dat communicatie een interventie is, het is namelijk van invloed geweest op de referentiekaders van bewoners ten aanzien van het landschap bij alle drie de onderzochte cases.

7.1.4 Hoofdvraag: Verandert het persoonlijk referentiekader van bewoners ten opzichte van het landschap in planningsprocessen van windmolenparken in Nederland?

De realisatie van een windmolenpark doet het landschap veranderen. De mate waarin een bepaald landschap gaat veranderen of is veranderd ervaart een ieder op een andere manier. Elke bewoner ervaart (een verandering van) het landschap namelijk vanuit zijn eigen referentiekader, op zijn eigen manier. Een (plan voor een) verandering in het landschap zal daarom zorgen voor een verandering van het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het betreffende landschap, hoe groot of minimaal deze verandering ook kan zijn. Het is daarmee niet de vraag of het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap van een bewoner verandert bij de planvorming en uiteindelijke realisatie van een windmolenpark, maar in welke mate.

Bij de onderzochte projecten is gebleken dat bewoners in alle planningsfasen impulsen krijgen die dynamiek in het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap doen ontstaan. De impulsen die de bewoners bereiken zijn per project echter verschillend van aard (in soort en in hoeveelheid), naast het feit dat elk landschap anders is en de constatering dat elke bewoner anders is en daarmee de impulsen (zoals Throgmorton (2003) aangeeft) en het landschap anders interpreteert. Zo bleken de referentiekaders van de helft van de bevroegde bewoners bij de windmolenprojecten van Lopik en Nieuwleusen nauwelijks te zijn veranderd gedurende het hele proces, een verklaring voor deze beperkte dynamiek ligt in de ervaren afstand tot het ontwikkelingsgebied, de turbines maken maar in minimale mate onderdeel uit van (het referentiekader van) 'hun landschap'.

Hoewel de landschappen van de onderzochte projecten in grote mate op elkaar lijken (open landschappen met hoofdzakelijk agrarische gronden), maken specifieke eigenschappen en beleefde waarden van het landschap ook hoe groot de dynamiek in de persoonlijke referentiekaders zijn. Zo ervaren verschillende personen in Neer de ontwikkeling van de windmolens als een relatief bescheiden ontwikkeling in verhouding tot de eerder gerealiseerde elektriciteitsmasten. In Nieuwleusen zijn het spoor, de hoogspanningsmasten en de eerder gerealiseerde windmolens aan de overzijde van het spoor elementen die de mate van dynamiek temperen, terwijl in Lopik door professionals de zendmast en de tv-toren worden aangehaald (deze elementen worden niet genoemd door bewoners) maar in dit project lijken de zendmast en de tv-toren niet van invloed te zijn op de mate van reframing. Duidelijk is, dat de mate van dynamiek in het persoonlijke referentiekader ten opzichte van het landschap onder meer afhankelijk is van de fysieke eigenschappen van het specifieke landschap. Deze bevinding, dat de mate van reframing afhankelijk is van de aansluiting van de ontwikkeling op het landschap (volgens bewoners), is mogelijk door te trekken naar andere ruimtelijke ontwikkelingen dan windmolenparken. Het zal daarbij afhankelijk zijn of een bepaalde ontwikkeling past bij een bepaald type landschap, zoals ook Van der Horst (2007) in zijn onderzoek stelt.

De interpretatie van de verandering van het landschap wordt gevoed door communicatie. Directe (gesprekken), indirecte (via een krantenbericht, internetpagina) en formele (aankondiging, brief van

de gemeente) communicatie voor, tijdens en na realisatie van de windturbines. De lobby van bezwaar- en werkgroepen in Lopik, Neer en Nieuwleusen zetten verschillende bewoners aan het denken, evenals huiskamergesprekken in Nieuwleusen en berichtgeving in lokale en regionale kranten bij de verschillende projecten. Naast de wijze van communicatie zijn ook de timing (locatiekeuze in Nieuwleusen werd bijvoorbeeld als verrassend ervaren) en de frequentie (het blijven komen met nieuwe argumenten door een werkgroep, zoals in Lopik) bepalend voor de mate van dynamiek bij bewoners. Een gedeelte van de dynamiek van bewoners vindt daarmee plaats voor de werkelijke realisatie van de windturbines, mensen gaan het landschap anders ervaren door de plannen voor de bouw van een windpark. Communicatie is in deze projecten dermate bepalend gebleken, dat dit voor de projecten in Neer en Lopik een van de indirecte redenen is gebleken voor de realisatie van minder windmolens. Communicatie is daarmee (naast de eigenlijke realisatie van de windturbines) een interventie an sich.

7.2 Aanbevelingen

In deze paragraaf worden aanbevelingen gedaan voor initiatiefnemers van nieuwe windmolenprojecten en medewerkers van gemeenten en provincies (bevoegd gezag) om in de toekomst beter te kunnen anticiperen op de mogelijke reframing van bewoners ten opzichte van hun landschap. Daarnaast worden er aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek, om het fenomeen reframing (in de windmolenparkcontext) nader te ontplooiën.

Planningspraktijk

- Bij de onderzochte projecten is gebleken dat de interpretatie van het landschap door planningsprofessionals en bewoners in grote mate overeen kwamen. Door kennis te hebben (en/of te nemen) van de manier waarop bewoners het landschap beleven, kan hier in het planningsproces rekening mee worden gehouden. Een manier om interpretatieverschillen bloot te leggen is door een enquête af te nemen bij bewoners of door op een laagdrempelige manier in contact te treden met bewoners.
- De (ervaren) betrokkenheid van bewoners rond een planningsproces voor een windmolenpark kan van invloed zijn op de persoonlijke referentiekaders van bewoners ten opzichte van het landschap. Er kan bijvoorbeeld sprake zijn van eenzijdige betrokkenheid (democratic deficit) (Bell et al., 2005) of juist van veelvoudige communicatie tussen professionals en veel verschillende bewoners, bijvoorbeeld door het voeren van 'huiskamergesprekken' zoals bij het windmolenproject in Nieuwleusen. Een juiste mate van betrokkenheid maakt het beheersen van verwachtingen eenvoudiger. De gewenste betrokkenheid (en daarmee de manier en hoeveelheid van communicatie) verschilt per project, dit is onder meer afhankelijk van de actieve houding van bewoners.
- Uit het onderzoek is gebleken dat mate van reframing ten opzichte van het landschap zich grotendeels afspeelt voor de realisatie van de windmolens. Als vroegtijdig in het planningsproces wordt geanticipeerd op reframing ten opzichte van het landschap, kan dit mogelijk de mate van reframing beperken en daarmee indirect de succesfactor van het plan vergroten. Dit anticiperen kan bijvoorbeeld door de manier van communiceren aan te passen of door planinhoudelijke wijzigingen door te voeren.

Onderzoek

- De ervaren afstand tot het windmolenpark is in de onderzochte projecten van invloed gebleken op de mate van reframing ten opzichte van het landschap. In dit onderzoek is (ervaren) afstand niet nader uitgewerkt, omdat enkel met bewoners in de directe omgeving van het windmolenpark is gesproken. Onderzoek zal duidelijk kunnen maken in welke mate er een verband bestaat tussen werkelijke en/of ervaren afstand en de mate van reframing ten opzichte van het landschap.
- In dit onderzoek zijn drie windmolenprojecten onderzocht die zich in de realisatiefase bevonden of reeds gerealiseerd waren. Uit de windmolenprojecten in Lopik en Neer is gebleken dat het aantal gerealiseerde windmolens lager is, dan in eerste instantie was gepland. In vervolgonderzoek zou kunnen worden geanalyseerd of de mate van reframing ten opzichte van het landschap van invloed is de kans dat een windmolenpark daadwerkelijk wordt gerealiseerd. Daarbij zouden initiatieven kunnen worden onderzocht die niet zijn gerealiseerd of windparkinitiatieven die aan de start van het planningsproces staan.
- De reframing ten opzichte van het landschap onder bewoners is hier enkel onderzocht bij drie projecten met gelijkende landschappen. Bij de windmolenprojecten in Neer en Nieuwleusen werd duidelijk dat verschillende bewoners de windmolens als versterkend element van het landschap ervaren, hun referentiekader ten opzichte van het landschap veranderde op een positieve manier. Wanneer in een vervolgonderzoek nader wordt ingegaan op landschapskenmerken (en de verschillen tussen landschappen), kunnen de resultaten van dit onderzoek en van eerder onderzoek met soortgelijke bevindingen (Van der Horst, 2007) worden uitgekamd.

7.3 Reflectie onderzoek en bevindingen

Het onderzoeksontwerp is zo opgezet, dat de mate van reframing bij bewoners is onderzocht op één moment. Het onderzoek is bijvoorbeeld niet opgezet met een voor- en een nameting om verandering in percepties te herleiden, maar gezien de grootte en de duur van het onderzoek is gekozen om de respondenten die mee hebben gewerkt aan het onderzoek één te interviewen. Het reconstrueren van het reframingsproces op deze manier (bij de omwonenden) heeft als nadeel dat de kans op vertroebelde resultaten groter is. Immers, mensen creëren (en veranderen continu) hun beeld over de manier waarop het planningsproces in al zijn facetten is verlopen. Door deze vertroebeling te definiëren is het mogelijk geweest in het onderzoek rekening te houden met dit fenomeen (door bijvoorbeeld de gedekte vraagstelling en het nuanceren van de resultaten). Daarentegen heeft reconstructie aan de hand van de krantenanalyse als voordeel gehad dat deze bronnen statisch van aard zijn (de geschreven tekst in een artikel verandert immers niet), maar tegelijkertijd als nadeel dat niet voor alle projecten en fases van projecten veel krantenartikelen beschikbaar waren in het bestand van LexisNexis. De krantenanalyse is wel van waarde geweest door inzicht te geven in de (mate van) dynamiek, maar is als enkele onderzoeksmethode verre van toereikend (de methode heeft daarmee primair ter controle, als middel voor onderzoekstriangulatie en ter aanvulling gediend).

Gesprekken met bewoners zijn op een open manier aangegaan, dat wil zeggen, de focus is niet gelijk op de dynamiek van het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap gelegd. Door over de waardering van het landschap te praten en later in de gesprekken de invloed van de windmolens op het eigen landschap daarin te plaatsen, kregen de gesprekken met bewoners een gedekte opbouw. Op deze manier lijkt de hoeveelheid relevante informatie die uit de gesprekken is gehaald vergroot. Tegelijkertijd bleek, met name in Nieuwleusen (en in mindere mate in Lopik), de mate van dynamiek bij een gedeelte van de bewoners erg laag. Dit betekent niet dat de gesprekken met deze bewoners niet de gewenste reconstructie hebben opgeleverd, beperkte dynamiek is

namelijk ook een te verklaren bevinding. Mede door de uitgevoerde gesprekken met gemeentemedewerkers en initiatiefnemers zijn verklaring voor dergelijke bevindingen gevonden.

De keuze om meerdere windparken te onderzoeken heeft ertoe geleid dat onderzoeksresultaten tussen de cases onderling konden worden vergeleken. Dit heeft als voordeel gehad dat resultaten aan waarde wonnen wanneer deze voorkwamen bij meerdere cases. Voor een bevinding die slechts werd gevonden in één van de projecten betekent dit niet dat deze geen waarde heeft, maar dat gezocht is naar een specifieke verklaring voor deze bevinding. De meervoudige casestudy heeft er zo voor gezorgd dat generalisatie van de resultaten eenvoudiger plaats kon vinden. Tegelijkertijd is deze generalisatie beperkt gebleken, omdat de onderzochte cases in verschillende opzichten overeen kwamen (in type landschap, bevoegd gezag, bekendheid van de omgeving met windturbines). Daarom is onduidelijk in hoeverre de conclusies uit dit hoofdstuk ook gelden voor andere (in ontwikkeling zijnde) windmolenparken.

Het onderzoek is mede door een gedegen voorbereiding (theoretische vorming en uitwerken van het onderzoeksontwerp) voorspoedig verlopen. Daarnaast heeft het feit dat de benaderde ambtenaren van de betrokken gemeentes en de initiatiefnemers van de windmolenprojecten allemaal hun medewerking aan het onderzoek hebben willen verlenen enorm geholpen. Ook de benaderde bewoners stonden in grote mate open voor een gesprek over hun leefomgeving.

Literatuurlijst

AgentschapNL (2012). *Participatie*. Geraadpleegd op 05-03-2012 via <http://www.windenergie.nl/onderwerpen/participatie>.

Agnew, J.A. (1987). *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*. Londen: Allen & Unwin.

Bell, D., Gray, T., Haggett, C. (2005). The 'social gap' in wind farm siting decisions: Explanations and policy responses. *Environmental Politics*, 14(4), 460-477.

Bishop, K., Proctor, A. (1994) *Love them or loathe them? Public attitudes towards wind farms in Wales*. Cardiff: Environmental and Country Planning Unit.

Bosch & Van Rijn (2011). *Actualisatie Projectenboek Windenergie Stand van zaken 2011*.

Buell, L. (2001). *Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.

De Stentor (2006). Windmolens Dalfsen in Zwolse Tolhuislanden. *De Stentor*, 05-01-2006.

De Stentor (2007). Locatie Dalfser 'molens' ongewis. *De Stentor*, 25-06-2007.

Devine-Wright, P. (2005). Beyond NIMBYism: towards an Integrated Framework for Understanding Public Perceptions of Wind Energy. *Wind Energy*, 8(2), 125-139.

Devine-Wright, P. (2009). Rethinking NIMBYism: The Role of Place Attachment and Place Identity in Explaining Place-protective Action. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19(6), 426-441.

Devine-Wright, P. & Howes, Y. (2010). Disruption to place attachment and the protection of restorative environments: A wind energy case study. *Journal of Environmental Psychology*, 30(3), 271-280.

Dijk, H. (2008). Laatste ronde voor molens. *De Stentor*, 08-03-2008.

Dijk, T. van (2011). Imagining future places: How designs co-constitute what is, and thus influence what will be. *Planning Theory*, 10(2), 124-143.

Ek, K. (2005). Public and private attitudes towards "green" electricity: the case of Swedish wind power. *Energy Policy*, 33(13), 1677-1689.

Exeter Enterprises Ltd. (1993). *Attitudes to wind power: a survey of opinion in Cornwall and Devon*. ETSU Report W/13/00354/038/REP.

Gemeente Dalfsen, 2010. *Bestemmingsplan "5e herziening van het bestemmingsplan Buitengebied (voormalige gemeente) Nieuwleusen, Windenergie"*.

Gemeente Lopik, 2007. *Landelijk gebied, bestemmingsplan toelichting*.

Gemeente Lopik. *Windpark Lopik*. Geraadpleegd op 01-07-2013 via <http://www.lopik.nl/index.php?pagid=492>.

Gipe, P. (1995). *Design as if people matter: aesthetic guidelines for the wind industry*. Geraadpleegd op 01-03-2012 via <http://www.wind-works.org/articles/design.html>. Washington DC: American Wind Energy Association Annual Conference.

Goudsche Courant (2003). Verzet in Lopik tegen turbines. *Goudsche Courant*, 01-04-2003.

Gross, C. (2007). Community perspectives of wind energy in Australia: The application of a justice and community fairness framework to increase social acceptance. *Energy Policy*, 35(5), 2727-2736.

Hensels, J. (2009). Molen heeft wind tegen. *Dagblad De Limburger*, 22-12-2009.

Horst, D. van der (2007). NIMBY or not? Exploring the relevance of location and the politics of voiced opinions in renewable energy siting controversies. *Energy Policy*, 35(5), 2705-2714.

Ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie (2011). *Energierapport 2011*.

O'Leary, Z. (2010). *The Essential Guide to Doing Your Research Project*. Londen: SAGE.

Pasqualetti, M.J. (2000). Morality, Space, and the Power of Wind-Energy Landscapes. *Geographical Review*, 90(3), 381-394.

Pasqualetti, M.J. (2011). Opposing wind energy landscapes: A search for common cause. *Annals of the Association of American Geographers*, 101(4), 907-917.

Throgmorton, J.A. (2003). Planning as Persuasive Storytelling in a Global-Scale Web of Relationships. *Planning Theory*, 2(2), 125-151.

Utrechts Nieuwsblad (2002). Weerstand tegen windmolens bij bedrijventerrein Lopik. *Utrechts Nieuwsblad*, 18-12-2002.

Warren, C.R., Lumsden, C., O'Dowd, S., Birnie, R.V. (2005). 'Green On Green': Public perceptions of wind power in Scotland and Ireland. *Journal of Environmental Planning and Management*, 48(6), 853-875.

Wolsink, M. (1994). Entanglement of Interests and Motives: Assumptions behind the NIMBY-theory on Facility Siting. *Urban Studies*, 31(6), 851-866.

Wolsink, M. (2000). Wind power and the NIMBY-myth: institutional capacity and the limited significance of public support. *Renewable Energy*, 21(1), 49-64.

Wolsink, M. (2007). Wind power implementation: The nature of public attitudes: Equity and fairness instead of 'backyard motives'. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 11(6), 1188-1207.

Wolsink, M. & Breukers, S. (2010). Contrasting the core beliefs regarding the effective implementation of wind power. An international study of stakeholder perspectives. *Journal of Environmental Planning and Management*, 53(5), 535-558.

Bijlage 1: Uitgangspunten interviews

Handvat voor interviews met gemeenten en initiatiefnemers

Project

- Vertelt u eens, hoe kwam het initiatief tot stand?
- Hoe verliepen de verschillende planfasen?

Plangebied

- Beschrijving van het plangebied?
- Keuze van het plangebied?
- Aanpassing binnen locatie of van locatie? Oorzaken?

Bewoners

- Contact in de verschillende fasen?
- Betrokkenheid van de omwonenden in proces?
 - Bij keuzes?

Weerstand

- Hoe is er tijdens het proces op weerstand gereageerd?
- Op welk moment ontstond de weerstand?
- In hoeverre speelde weerstand een rol in de totstandkoming?
- Op welk aspect richtte de weerstand zich?
 - Kwam hier verandering in tijdens het proces?
- Hoe uitte de weerstand zich? (rol van de media?)
- Wat kunt u zeggen over de hoeveelheid weerstand en schommeling hierin?

Handvat voor interviews met bewoners

Randvoorwaarden

- Tussen de 5 en 10 minuten per interview/gesprek;
- Ongeveer 10 gesprekken per project;
- Respondent woonde ten tijde van realisatie in de buurt van de ontwikkelingslocatie (binnen een straal van 1,5 kilometer) en op het moment van afname reeds 5 jaar in de omgeving van het windmolenpark;
- Afname op doordeweekse ochtenden en middagen;
- 'Niet-thuis'-briefjes voor huishoudens waar niemand thuis is of waarbij de respondent op dat moment geen tijd heeft;
- Kwalitatieve verwerking gesprekken.

Vragenlijst

*Ik doe onderzoek naar het landschap van uw woonomgeving. Hoe lang woont u al in de omgeving? (In huidige woning of directe omgeving; Minder dan vijf jaar → geen relevantie voor onderzoek)

*Wat vindt u bijzonder aan het landschap van de omgeving? (Geen idee? → Aspecten als rust, natuur, vogels, uitzicht)

*Was u zich daar vijf jaar geleden ook bewust van? → Waar blijkt dat uit (uiting? → Bijvoorbeeld lidmaatschap, krant, wandelen in de omgeving, gesprekken met vrienden)?

*Wat is er aan deze aspect(en) verloren gegaan met de komst van de windturbines?

*Welke ontwikkelingen/initiatieven hebben er plaats gevonden/vinden er plaats om deze aspecten te behouden of te versterken?

*Welke invloed op uw waardering van het landschap hebben de windmolens gehad?

*Zou u de windmolens missen als ze er morgen niet meer zouden staan?

Bijlage 2: samenvattingen van de bewonersinterviews

Lopik

-10 juli 2012

-9 gesprekken (10 niet-thuisbriefjes verspreid)

-1 beoogde respondent niet afgenomen, woonde minder dan 5 jaar in de omgeving

Gesprek 1

Mevrouw woont sinds 6 jaar weer in Lopik, waar ze vroeger ook heeft gewoond en waar ze alles bij elkaar ongeveer 25 jaar woonachtig is geweest. Ze vindt de historie van het landschap bijzonder, ze bedoelt hier het cultuurlandschap mee (de manier waarop het gebruik zich ontwikkeld heeft). Verder vindt mevrouw de natuur bijzonder, zo heeft ze het bijvoorbeeld over: "De koeien in de wei."

Mevrouw is zich vooral sinds het krijgen van kinderen (waarvan de eerste zo'n 6 jaar geleden werd geboren) bewust geworden van deze landschappelijke waarden. Ze merkt dat haar bewustzijn groeit door met mensen te praten over haar woonomgeving, waarbij mensen zich positief uitlaten over de leefomgeving van deze respondent.

De komst van de windmolens doet voor mevrouw geen afbreuk aan de historische en natuurlijke waarden van de omgeving. Ze geeft aan niets gemerkt te hebben of te merken van initiatieven of ontwikkelingen om de genoemde waarden te behouden of te versterken. De windmolens hebben volgens mevrouw geen invloed gehad op haar waardering van het landschap, resoluut: "Zeker niet." De 'onverschilligheid' van mevrouw spreekt uit het feit dat ze het prima zou vinden als de molens weg zouden zijn, maar dat ze het ook goed vindt als ze blijven staan.

Gesprek 2

Deze mevrouw woont al 32 jaar in de gemeente Lopik, van oorsprong komt mevrouw uit het oosten van het land. Ze vindt het polderlandschap bijzonder, ze bedoelt hier ook de weidsheid van het landschap mee. De rivier de Lek vindt ze in deze context van buitengewone waarde.

Ze vertelt dat het bewust worden van de genoemde elementen groeiende is met de jaren, "Dat groeit langzaam." Ze merkt dat ze deze elementen meer is gaan waarderen naarmate ze meer tijd had om in de natuur te wandelen en zo te genieten van het landschap.

De realisatie van de windmolens hebben geen afbreuk gedaan aan eerder genoemde waarden voor mevrouw. Ze vertelt dat ze de windmolens eigenlijk wel vindt passen in het (polder)landschap. Mevrouw is lid van de Werkgroep Behoud Lopikerwaard, dat zich inzet voor het behoud en versterking van het eigen karakter van de Lopikerwaard. Verder heeft ze een tijd gedoneerd aan de werkgroep Windkracht 10. Ze vond dat deze actiegroep wel invloed had op het planproces omtrent de windmolens, maar ze stopte later in het proces met doneren toen ze het nut van de actiegroep niet meer van waarde vond. Mevrouw uit verder haar kritiek op het draagvlakonderzoek van de gemeente waarvan ze vond dat er verkeerde conclusies aan de resultaten werden gehangen.

De windmolens hebben uiteindelijk een kleine invloed op mevrouws waardering voor het landschap gehad, haar waardering voor het landschap is wat lager dan voor de aanwezigheid van de turbines. Waarschijnlijk zou mevrouw de windmolens wel missen als ze er morgen niet meer waren, want de windmolens zijn voor haar een ijkpunt geworden in het landschap.

Gesprek 3

Meneer woont al ongeveer 18 jaar in de omgeving van Lopik, van oorsprong komt hij uit een van de grote steden. Hij vindt de cultuurhistorie van het landschap bijzonder en daarnaast de andere kenmerken van het polderlandschap zoals de weidsheid en de openheid.

Hij vertelt dat het bewustzijn is gegroeid met de jaren. Meneer is nu beter bekend met zijn leefomgeving door de ervaring maar ook door te lezen over de omgeving en gesprekken met andere mensen uit de omgeving van Lopik.

Het persoonlijk referentiekader ten opzichte van het landschap

Een onderzoek naar dynamiek in referentiekaders van bewoners rond planningsprocessen voor windmolenparken in Nederland

De realisatie van de windturbines hebben er volgens meneer voor gezorgd dat het polderlandschap een aanzienlijk deel van zijn karakter heeft verloren, omdat ze niet passen in het landschap. Dat zorgt er volgens hem ook voor dat de open- en weidsheid van het landschap minder zijn geworden. Deze respondent heeft gehoord van de actiegroep tegen de windmolens, maar was hier zelf niet bij betrokken. Verder weet hij dat er veel aan gedaan wordt om de recreatie in de omgeving te versterken, door het landschap toegankelijker te maken (wandel- en fietspaden).

De waardering voor het landschap van meneer is lager geworden, al heeft hij naar eigen zeggen nog steeds een redelijke waardering voor het landschap. "Ik waardeer het landschap toch nog redelijk hoog." Meneer zou de windmolens absoluut niet missen als ze er morgen niet meer zouden staan, geen moment.

Gesprek 4

Deze man woont zijn gehele leven al in de gemeente Lopik, dat is 50 jaar. Hij vindt het polderlandschap met de koeien in het landschap bijzonder. Verder vindt hij de gebruiksvriendelijkheid van de omgeving bijzonder, met veel fiets- en wandelpaden. "Je kunt hier lekker vrij fietsen en rondlopen."

Meneer vertelt dat zijn waardering voor het landschap zich in positieve zin heeft ontwikkeld sinds hij kinderen heeft. Zijn waardering blijkt uit het feit dat hij dit als zijn thuisbasis ervaart, meneer werkt namelijk in de transportsector. Hij geniet in deze omgeving dan van de rust door bijvoorbeeld te wandelen.

Meneer stoort zich niet aan de windmolens en heeft geen moeite met de aanwezigheid van deze molens. Het doet voor hem geen afbreuk aan het landschap. Deze respondent zegt niet bekend te zijn met eventuele initiatieven of ontwikkelingen ten gunste van de eerder genoemde landschappelijke waarden. Hij merkt wel dat de activiteiten in de kernen beperkt zijn, hij ziet in dat leefbaarheid van de kernen op het spel staat en dat dit ook in relatie staat tot de binding met de kernen. Meneer zou daarom willen dat de sociale relaties in de kernen versterkt worden.

De windmolens hebben voor meneer niet veel invloed op de waardering gehad. Het is meneer niet een negatieve verandering maar meer als een verandering naar een moderner landschap. Hij zou de windmolens wellicht missen, ze zijn voor hem een oriëntatiepunt in het landschap geworden. Dit heeft mede te maken met zijn werkzame leven, waarbij hij tegen klanten van zijn bedrijf kan zeggen: "Het is bij de turbines rechts."

Gesprek 5

Mevrouw woont al geruime tijd, 35 jaar, in de bebouwde kom van Lopik. Ze vindt het groene karakter van het landschap bijzonder, de mooie natuur in de omgeving.

Het bewust worden van deze bijzondere waarden van het landschap gebeurt bij mevrouw door deze omgeving af te zetten tegenover andere plaatsen in Nederland, zoals de grote steden, waar ze ook woonachtig was. Verder merkt ze dat ze het landschap waardeert wanneer ze met vrienden en kennissen gesprekken voert over haar leefomgeving.

Op de vraag wat de windmolens hebben afgedaan aan de door haar genoemde waarden zegt mevrouw in eerste instantie resoluut: "Niks." Vervolgens vertelt ze dat ze eerst tegen de komst van de windmolens was, omdat ze bang was voor het verlies aan positieve landschappelijke elementen. Nu heeft ze echter het gevoel dat de molens niets afdoen aan deze landschappelijke waarden. Mevrouw merkt dat er veel vrijwilligerswerk in de omgeving wordt gedaan om de landschappelijke waarden te behouden. Ze zou er zelf ook graag aan meewerken, maar is daar door haar persoonlijke omstandigheden niet tot in staat. Een ander initiatief wat mevrouw kent is de actiegroep Windkracht 10, welke ze ook financieel heeft gesteund voor een periode.

De waardering voor het landschap van mevrouw is minder geworden. Voornaamste oorzaak hiervan is de horizonvervuiling. De vermindering van het weidse uitzicht vindt ze negatief, hoewel ze het weidse uitzicht eerder in het vraaggesprek niet als een bijzonder element omschreef.

Ondanks dat ze de windmolens tijdens het gesprek als oriëntatiepunt benoemd zou ze de turbines niet missen. Ze vertelt uiteindelijk met klem dat “...er absoluut niet meer windmolens bij hoeven.”

Gesprek 6

Deze mevrouw woont al haar gehele leven, 40 jaar, in de kern van Lopik. Wat mevrouw bijzonder vindt is het hele groene karakter van het landschap, vervolgens vertelt ze dat ze de natuur ook als een bijzonder kenmerk ervaart van het landschap. Mevrouw zegt zich altijd al bewust te zijn geweest van deze bijzondere kenmerken van het landschap. Om dit te onderbouwen vertelt ze dat ze met het landschap is opgegroeid en dat ze het landschap erg goed kent door de vele jaren die ze er in heeft doorgebracht, waaronder het spelen als kind.

Deze persoon vindt niet dat de windturbines afbreuk doen aan het natuurlijke en groene karakter van het landschap, “helemaal niets”. Mevrouw laat blijken voorstander te zijn van duurzame energie en dat haar landschap hier niet onder te lijden heeft. Ze vertelt als antwoord op de vraag of ze bekend is met ontwikkelingen of initiatieven om deze landschapswaarden te behouden of te versterken dat ze geen idee heeft van dergelijke ontwikkelingen of initiatieven.

De windturbines hebben voor deze respondent geen invloed (gehad) op de waardering van het landschap, ze is het landschap dus geen hogere of lagere waardering gaan geven na de realisatie. Mevrouw geeft aan de windmolens niet te zullen gaan missen als ze er niet meer zouden staan, het maakt haar niet uit of ze er staan of dat ze weg zouden zijn.

Gesprek 7

Deze vrouwelijke respondent woont al zo’n 50 jaar op een boerderij buiten de bebouwde kom van Lopik. Ze vertelt dat ze de weidsheid en het open karakter van het landschap bijzonder vindt, dat kan ze bovengemiddeld waarderen. Ze vindt het mooi dat in het open landschap zo hier en daar een kern ligt verscholen, het ‘echte’ polderlandschap. Mevrouw vertelt zich altijd bewust te zijn geweest van deze bijzondere waarden. Door het fietsen in de omgeving is ze het landschap nog meer gaan waarderen.

Deze respondent vertelt dat door de windturbines maar een klein deel (weinig) van de waarden verloren is gegaan. Ze legt uit dat voor haar het open en weidse van het landschap weinig aan karakter heeft ingeboet, “Het is allemaal net iets minder”. Wat ontwikkelingen en initiatieven ten behoeve van het landschap betreft geeft mevrouw aan bekend te zijn met vogelweidebescherming. Alhoewel ze dit punt eerder niet noemde als een bijzonder landschappelijk kenmerk, geeft ze aan dit initiatief te steunen of gesteund te hebben.

Mevrouw laat blijken dat de realisatie van de windturbines niet van invloed zijn geweest op haar waardering van het landschap. Als de turbines er morgen niet meer zouden staan, zou mevrouw ze niet missen. Ze voegt er echter aan toe dat ze ook niet in de weg staan. Mevrouw maakt duidelijk dat het wellicht anders zou zijn als ze er financieel voordeel bij had, maar zij doet met haar grond niet mee in dit windmolenproject. Een dochter die tijdens het gesprek aan kwam lopen geeft lachend te kennen de windturbines te gebruiken als windvaan, vandaar dat zij ze in eerste instantie wel zou missen.

Gesprek 8

Meneer is al 59 jaar woonachtig in de buurt van de bebouwde kom van Lopik, waar hij tevens is opgegroeid. Meneer vindt de openheid en weidsheid van het landschap bijzonder. Verder noemt hij het groene en natuurlijke karakter van het landschap als bijzondere waarden. Het bewust zijn van deze bijzondere waarden is volgens meneer altijd al geweest. Hij merkt dit onder meer wanneer hij zijn woonomgeving vergelijkt met andere plekken, bijvoorbeeld als hij weer komt van vakantie. Verder is zijn bewustzijn te danken aan het vele fietsen in de omgeving en de betrokkenheid die hij toont met het dorpsleven, door actief te zijn bij verschillende verenigingen in het dorp.

Deze respondent maakt duidelijk dat de gerealiseerde windmolens volgens hem bederfelijk zijn voor eerder genoemde waarden. Deze waarden hebben aan betekenis ingeboet sinds de komst van de molens. Het stimuleren van recreatief gebruik van de omgeving door het ontwikkelen van het fiets- en wandelnetwerk is een ontwikkeling die meneer kent ten behoeve van het verbeteren van genoemde waarden. Verder merkt meneer dat er een slechte afstemming is tussen verschillende belangengroepen en de politiek, zodat maar weinig vooruitgang wordt geboekt wat landschapsontwikkeling betreft.

De waardering voor het landschap van deze man is lager geworden, de waarden hebben aan betekenis ingeboet. Daarentegen is de waardering van meneer wel stabiel op het moment van spreken, de windmolens vallen voor hem niet meer zozeer op. Toch had meneer liever zonnepalen gehad, om zowel de schoonheid van het landschap te vergroten (geen windmolens in het landschap) en de effectiviteit van duurzame energiebronnen te vergroten. Op de vraag of meneer de windmolens zou missen als ze er niet meer zouden staan antwoordt hij kordaat: "Nee, natuurlijk niet." Ze vallen meneer niet meer op maar hij zou ze zeker ook niet missen herhaalt hij.

Gesprek 9

Deze man woont al ruim 86 jaar in het buitengebied van de gemeente Lopik. Meneer vindt het groene en open karakter bijzonder aan het landschap van de gemeente. Hij vertelt altijd al deze waardering voor het landschap gehad te hebben. Deze waardering komt voort uit het vele wandelen en spelen wat hij in het verleden deed. Ook houdt meneer er van om met andere mensen over deze omgeving te praten, bijvoorbeeld met familie die op andere plekken in Nederland wonen.

Meneer noemt de turbines 'rottingen' in het landschap die het landschap niet ten goede komen, "Ze zien er niet uit". De eerder genoemde landschappelijke waarden zijn voor meneer echter niet veel minder geworden, dat komt omdat hij de molens niet vanuit zijn woning kan zien staan.

Er wordt volgens meneer weinig gedaan om de kwaliteiten van het landschap te behouden of te versterken. Hij vertelt dat ze [belangengroepen red.] het landschap verknoeien en daarom heeft meneer niets met grote organisaties.

Meneer vindt het landschap er niet mooier op geworden met de windmolens, maar hij benoemt de invloed van de windmolens op zijn waardering als gering. Als de windmolens er niet meer zouden staan zouden ze niet worden gemist door meneer, dat maakt hij heel duidelijk.

Nieuwleusen

-24 juli 2012

-12 gesprekken (10 niet-thuisbriefjes verspreid)

Gesprek 1

Deze jongeman woont zo'n twaalf jaar in het buitengebied van Nieuwleusen. Hij vindt het open karakter, de ruimte, bijzonder aan het landschap waarin hij woont. Verder vindt hij het uitzicht en het agrarische leven, 'de machines op het land', bijzonder aan zijn omgeving. Hij vertelt nuchter dat hij zich van deze aspecten altijd al bewust is geweest. Zijn bewustzijn blijkt uit de vele tijd die hij doorbrengt in de omgeving, zowel voor het werk (agrarische sector) als privé. Hij bewerkt het land met de trekker, drinkt een biertje met vrienden in de keet en scheurt met (oude) auto's over de zandpaden die in de omgeving aanwezig zijn.

Op de vraag wat er van deze bijzondere waarden verloren is gegaan met de komst van de windmolens antwoordt hij: "Stoort niet in het landschap." Deze jongen heeft zelf een windmolen voor het huis staan, hij is er aan gaan wennen. Hij voegt er aan toe dat hij het geval heeft alsof ze er al tien jaar staan, het is voor hem dus een onderdeel van het landschap geworden. Wat ontwikkelingen en initiatieven ter verbetering van het landschap betreft is hij bekend met het feit dat er protest was uit de buur tegen de windturbines. Hij geeft echter aan er niets mee te hebben gemaakt en is er dus niet bij betrokken geweest.

De waardering voor het landschap van deze jongeman is licht gedaald, blijkt uit zijn eerste antwoord in deze: "Beetje jammer." Hij benadrukt nogmaals dat het hem verder niet stoort. Hij vindt dat het past bij de al bestaande spoorverbinding en hoogspanningsmasten die al in het landschap prijken. Als de windmolens er niet meer zouden staan doet dat de jongen niet zoveel, het is hem om het even. Hij voegt er wel lachend aan toe dat zijn vader de windturbines zou missen, die heeft er financieel baat bij dat de windturbines op zijn grond staan.

Gesprek 2

Deze man van middelbare leeftijd woont nu zo'n elf jaar in het buitengebied van Nieuwleusen. Hij is ook in de omgeving geboren en via een omweg weer in de omgeving terechtgekomen. Wat meneer bijzonder aan het landschap vindt zijn de vergezichten in het landschap. Met andere woorden geeft hij vervolgens aan het open karakter bijzonder te vinden. Meneer zegt zich direct al wel bewust te zijn geweest van dit aspect. Hij zegt: "Het [open karakter van het landschap red.] is elke dag weer het eerste wat ik merk." Daarnaast blijkt het bewustzijn van meneer door het bezig zijn met de omgeving voor zijn werkzame leven.

Het landschap is wel wat verandert voor deze persoon, het genoemde aspect (open karakter) heeft licht aan waarde ingeboet. De turbines storen de persoon echter niet zoveel. Het feit dat de windturbines aan de andere kant van de doorgaande weg zijn geplaatst scheelt ook een boel voor de situatie van meneer.

Deze persoon zegt niets gemerkt te hebben of te merken van initiatieven of ontwikkelingen die trachten de genoemde waarde te behouden of te versterken. Meneer geeft aan dat de windmolens uiteindelijk geen invloed hebben gehad op zijn waardering van het landschap. Meneer was zelf betrokken bij een ander windmolenproject in de gemeente Dalfsen aan zijn kant van de weg, wat uiteindelijk niet doorging. Waarschijnlijk is zijn houding tegenover de gerealiseerde windturbines mede daardoor genuanceerd.

Meneer geeft aan de windmolens niet te zullen missen als ze er niet meer zouden staan. De hoogspanningsmasten zijn recentelijk verplaatst en worden ook niet gemist door meneer.

Gesprek 3

Deze wat oudere man woont sinds 1957 in het buitengebied van Nieuwleusen, ongeveer 55 jaar. De 'ruimte' van het landschap vindt meneer bijzonder. Hij bedoelt hiermee het open en rustige karakter

van zijn leefomgeving. De man zegt zich hier altijd van bewust geweest te zijn. Andere mensen vinden dat meneer mooi woont, dat sterkt zijn bewustzijn en waardering, vooral stadsmensen vinden dat meneer in een mooie omgeving woont.

Met de komst van de windturbines vindt deze man het landschap er 'niet mooier op geworden [cynisch]'. De genoemde waarden vindt hij dus minder sterk geworden sindsdien. Meneer wil bij deze vraag wel de kanttekening plaatsen dat hij persoonlijk geen hinder ondervindt van de turbines. Over mogelijke ontwikkelingen of initiatieven die trachten de genoemde aspecten te behouden of te versterken denkt meneer even na, om vervolgens: 'Geen mening' te zeggen. Meneer geeft daarna nogmaals te kennen niet bekend te zijn met dergelijke zaken.

Meneer geeft te kennen dat zijn waardering van het landschap 'niet echt' minder is geworden. De masten stonden ook al in het landschap en de windmolens hebben daardoor slechts een beperkte uitwerking op zijn waardering. Of deze man de windmolens zou missen als ze er niet meer zouden staan weet hij niet. Misschien wel, omdat hij ze elke dag ziet staan en ze er daardoor toch bij het plaatje horen.

Gesprek 4

Deze respondent woont al zijn gehele leven (60 jaar) op een boerderij in Nieuwleusen. Het vrije uitzicht in zijn woonomgeving noemt meneer als een bijzondere waarde van het landschap. Voor meneer is dit altijd een 'normale' waarde geweest, hij vertelt dat hij is opgegroeid in deze leefomgeving en op deze manier vergroeid is met het landschap. Meneer geeft aan in de krant te lezen over zijn landschap, daar haalt hij ook uit dat het waardevol is. Nog voordat de windturbines in het gesprek aan bod zouden komen, begint meneer over het feit dat zijn beeld over windturbines is veranderd doordat hij is gaan beseffen dat de molens op de Noordzee gerealiseerd kunnen worden. Dit heeft zijn beeldvorming over windmolens (op het platteland) dusdanig veranderd dat hij het, met die wijsheid, zonde vindt van zijn landschap dat de turbines hier worden geplaatst.

Meneer geeft aan dat hij deze windturbines te groot vindt voor de omgeving. Op meneer zijn uitzicht hebben de windturbines echter geen invloed (hij kan ze niet zien vanuit zijn keuken en woonkamer), het vrije uitzicht is voor hem naar eigen zeggen dus niet minder geworden. Uit het gesprek blijkt dat meneer zijn waardering voor het landschap iets minder (negatiever) is geworden. Deze respondent laat wel weten dat zijn waardering sterker was geslonken als hij uitzicht zou hebben gehad op de windmolens. "Nu heb ik er alleen last van als ik buiten ben aan die kant [wijzend]". Hieruit blijkt dat het traditionele boerenlandschap ook een belangrijke waarde voor meneer zijn waardering is gebleken, deze waarde lijkt te zijn gegroeid ten tijde van de realisatie van de windturbines, gezien zijn eerdere opmerking over windturbines op de Noordzee.

Deze respondent geeft aan dat er bomen langs de weg worden geplant om het groene, natuurlijke karakter van de omgeving te versterken. Dit gebeurt volgens hem op een manier zodat de zichtlijnen behouden blijven en dus het open karakter en het vrije uitzicht worden versterkt. Op de vraag of meneer de windmolens zou missen als ze er niet meer zouden staan zegt hij resoluut nee. Meneer zou ze na verloop van tijd niet meer missen. De verandering zou even een nieuwe situatie betekenen waardoor meneer de molens weer even zou kunnen gaan missen.

Gesprek 5

Deze vrouwelijke respondent van ongeveer 60 jaar oud geeft aan ongeveer 20 jaar in Nieuwleusen te wonen. De tijd dat ze woonachtig is in Nieuwleusen is ze altijd op deze plek in het buitengebied woonachtig geweest. Mevrouw vindt in haar omgeving het landschap met zijn dynamiek van bijzondere waarde. In de lente en zomer staat alles in bloei en is het landschap besloten, terwijl in de herfst en de winter alles open is en dan de vergezichten ontstaan.

Mevrouw vertelt dat ze zich altijd bewust is geweest van deze bijzondere waarden van het landschap, ze is altijd met de natuur bezig geweest. Dit blijkt onder meer uit het feit dat ze regelmatig parken en tuinen bezoekt. Daarnaast is mevrouw bovengemiddeld bekend met het

landschap in de omgeving van haar woning, ze fietst en wandelt er met regelmaat. Er is volgens mevrouw niets verloren gegaan van deze waarden met de komst van de windmolens. Mevrouw heeft wel meegedaan aan een handtekeningactie tegen de komst van de machines, maar dat was 'voor de bureu'. Ze is voorstander van nieuwe technieken en vindt de molens juist extra lijnen toevoegen aan het landschap. Ze geeft aan verder ook niet mee te hebben gedaan met het verzet tegen de komst van de molens.

Mevrouw merkt dat de gemeente taken uitvoert om de door haar genoemde waarden te behouden en te versterken. Zo merkt ze dat bermen niet meer worden uitgebrand. Ze merkt geen initiatieven op die gerelateerd zijn aan de windturbines. Mevrouw vindt dat haar waardering niet is veranderd, ze vindt het landschap wel 'wat mooier' wellicht, door de komst van de molens. Naar eigen zeggen heeft dit er mee te maken dat ze windmolens verstandig vindt (met het oog op de toekomst) en voorstander is van dergelijke technieken.

Deze respondent geeft aan dat ze de windmolens wel zou missen als ze er niet meer zouden staan, het hoort voor haar bij het landschap en is op die manier voor haar een oriëntatiepunt "Je denkt: daar woon ik, als ik uit het westen kom rijden" en windvaan geworden. "Het is 's ochtends het eerste wat je ziet en hoort."

Gesprek 6

Mevrouw geeft aan al haar gehele leven in de omgeving te wonen, dat is ongeveer een periode van 52 jaar. Ze is naar eigen zeggen al jaren gewend aan het landschap. Ze kan vooral de rust en de schoonheid van het landschap waarderen. Op de vraag wat voor mevrouw de schoonheid van het landschap kenmerkt geeft ze aan dat dit met name de elementen zijn van het boerenlandschap: activiteit, verkaveling, boerderijen.

De respondent geeft aan altijd bewust te zijn geweest van deze bijzondere waarden. Ze merkt dat ze de omgeving waardeert door het contrast met de stad. Verder uit zich die waardering in het leven op de boerderij dat ze elke dag met plezier leeft. Mevrouw denkt dat het landschap qua schoonheid misschien wat heeft moeten inboeten, ze zegt: "Het is niet mooier." Ze moet er wel bij opmerken dat ze de molens niet storend vindt.

Mevrouw ziet dat 'ze' in de omgeving bezig zijn met waterbergingsprojecten. Ze weet echter niet of het nuttig is en of het ten goede komt van het landschap. Ze kent geen andere initiatieven/ontwikkelingen die de waarden van het landschap proberen te versterken.

De komst van de windmolens hebben geen grote invloed gehad op haar waardering van het landschap, want ze ziet de windmolens vrij weinig normaliter. Desalniettemin vindt ze het landschap er niet mooier op geworden. Mevrouw vertelt dat ze denkt de windmolens niet te zullen missen als ze er niet meer stonden: "Missen? Néé..." Ze zou zich hooguit, naar eigen zeggen, afvragen waar ze gebleven zijn.

Gesprek 7

Deze wat oudere man woont al zijn hele leven in deze omgeving, hij is in het buitengebied van Nieuwleusen geboren en getogen, naar schatting zal dit ongeveer 70 jaar zijn. Hij is te spreken over de rust in het landschap. Verder vindt hij de grutto's bijzonder, hij is er daarom ook niet over te spreken dat de populatie grutto's drastisch afneemt.

Meneer zegt zich altijd bewust te zijn geweest van zijn omgeving, dat uit zich onder meer door zijn betrokkenheid met het landschap als boer zijnde. Het gruttobewustzijn lijkt, op basis van meneer zijn woordkeuze, recent gegroeid te zijn. Dit kan te maken hebben met de afnemende hoeveelheid grutto's in het gebied. Meneer vindt dat het uitzicht minder is geworden, hij noemt dit "jammer". Maar voor een groot deel maakt het hem nauwelijks uit, zijn huis staat van de molens af gericht en zodoende heeft meneer geen hinder (waarmee hij bedoelt dat de waarden voor hem niet aan betekenis hebben verloren).

Meneer is niet betrokken bij enige ontwikkelingen (ten behoeve van de eerder genoemde landschappelijke elementen) en voelt zich op geen manier betrokken bij mogelijke initiatieven of ontwikkelingen. Hij heeft geen vertrouwen in zulke zaken omdat ze “geen zin!” hebben. Meneer geeft te kennen zulke zaken een druppel op de gloeiende plaat te vinden. Hij vindt Nederland te klein om het landschap goed te kunnen reguleren ten sturen. Na deze uiteenzetting geeft meneer verder nog aan niet betrokken te zijn geweest of getekend te hebben voor enig protest tegen de komst van de windmolens.

De windmolens hebben voor meneer geen invloed gehad op zijn waardering van het landschap, daar is hij stellig van overtuigd. Hoewel de windmolens voor meneer soms een soort oriëntatiepunt zijn, zou hij de molens niet missen als ze er niet meer zouden staan.

Gesprek 8

Deze mevrouw (geschatte leeftijd tussen de 50 en 60 jaar) woont zo'n 20 jaar in de omgeving. Ze vindt de ruimte (grootheid, relatieve leegte) en het uitzicht bijzondere waarden van het landschap in haar woonomgeving. Mevrouw is zich daar altijd erg bewust van geweest. Dit blijkt onder meer uit haar betrokkenheid met het landschap door te fietsen en te wandelen in de omgeving. Verder houdt ze zich al meer dan 10 jaar bezig met de weidevogelbescherming in de omgeving.

Windmolens hebben er voor gezorgd dat het zicht en de rust (een waarde die ze in eerste instantie niet expliciet noemde) minder is geworden. Mevrouw heeft er vooral moeite mee dat de open ruimte klakkeloos wordt opgevuld. Het is een aaneenschakeling van volbouwende activiteiten.

Mevrouw is, zoals gezegd, al meer dan 10 jaar bezig met weidevogelbeheer en merkt verder op dat de omgeving aangewezen is als gruttogebied. Ze merkt dat er met de ruilverkaveling wordt geprobeerd de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren. Mevrouw is verder actief betrokken geweest bij windmolenprotest.

Deze respondent vindt windmolens mooi, maar de locatie niet. Het leefgenoegen is verminderd omdat het woongenot en de woonomgeving is aangetast door de komst van de molens. Gesteld kan worden dat haar waardering van het landschap is afgenomen.

Mevrouw zou de windmolens logischerwijs niet missen. Ze zegt wel dat ze de windmolens gebruikt voor het bepalen van de windrichting.

Gesprek 9

Mevrouw woont al 44 jaar in de omgeving op een boerderij. Ze vindt het weidse uitzicht bijzonder aan het landschap. Ze vindt het mooi dat er hier in alle richtingen ver kan worden gekeken, kilometers.

Ze vertelt dat ze in de omgeving is opgegroeid en dat ze hier het grootste deel van haar leven heeft gewoond en gewerkt. Ze voelt zich daarom ook altijd al bewust te zijn geweest van de genoemde waarden in het landschap. Dit blijkt onder meer uit het feit dat ze veel tijd doorbracht en doorbrengt in de buitenlucht als boerenvrouw.

Voor haar is er met de komst van de windmolens niets verloren gegaan aan het uitzicht dit heeft onder meer te maken met het feit dat ze de molens niet ziet vanuit de woonkamer. Ze is ook niet bezig geweest met het realisatieproces, ze vertelt dat haar kinderen in de polder wonen. En vergeleken met daar vindt ze het hier kinderspel wat de windmolens betreft. Als mevrouw gevraagd wordt naar ontwikkelingen of initiatieven die de landschappelijke waarden willen versterken, vertelt ze over de weidevogelbescherming. Ze vertelt dat ze op die manier proberen het landschap te verbeteren.

Het maakt voor mevrouw haar waardering ten opzichte van het landschap niet uit dat de windmolens zijn gerealiseerd. Ze vermeldt verder nog dat ze er geen hekel aan heeft en het haar dus zo gezegd ongemoeid laat, erg neutraal. Mevrouw zou de windmolens niet missen als ze er niet meer zouden staan, ze heeft het bestaan van de molens vaak niet eens door. Als het om elementen uit de

omgeving gaat die ze 'storend' vindt gaat het om de trein- en snelwegverbinding en zou ze niet aan de windmolens denken.

Gesprek 10

Deze vrouw van middelbare leeftijd woont nu ongeveer vijf jaar in het buitengebied van Nieuwleusen. Ze vindt de ruimte, dus de openheid van het landschap van waarde. Verder vindt ze het groene karakter bijzonder.

Ze zegt zich altijd bewust van deze waarden te zijn geweest. Dit blijkt uit haar vergelijken van landschappen; haar woonomgeving vergeleken met andere plekken. Wanneer ze weer thuis komt bijvoorbeeld. Verder wandelt ze regelmatig met de honden in de omgeving. Alhoewel de molens mevrouw niet storen vindt ze wel dat ze op een vreemde locatie staan en dat ze op deze manier 'nagal' afbreuk doen aan het ruime karakter van het landschap.

Deze mevrouw noemt direct het protest tegen de windmolens, als er gevraagd wordt naar bekendheid met ontwikkelingen en/of initiatieven ten behoeve van het behouden en versterken van de landschappelijke elementen. Ze heeft getekend, maar verder is ze niet actief geweest (in het protest). Mevrouw vindt het vooral jammer van het landschap, maar prijst zich in dat opzicht rijk dat ze in en om de directe omgeving van haar woning geen zicht heeft op en geluid ervaart van de molens. Uit het gesprek blijkt wel dat mevrouw minder loopt in de omgeving (met de honden), dit duidt op een daling van de aantrekkelijkheid van het landschap als wandelgebied (en als waardering in zijn totaliteit).

Als mevrouw gevraagd wordt of ze de windmolens zou missen als ze er niet meer zouden staan, antwoordt ze resoluut: "Als kiespijn!" Nee, mevrouw zou het op geen manier jammer vinden als de windmolens er niet meer zouden staan.

Gesprek 11

Deze jongen woont al 22 jaar in het buitengebied van Nieuwleusen, dat is zijn gehele leven. Hij vindt de ruimte (uitzicht, openheid van het landschap) bijzonder aan het landschap. Daarnaast vindt hij het agrarische karakter bijzonder, de afwisseling van grasland en maisakkers, koeien in het weiland. De natuurbeleving aan zich vindt hij minimaal, uitgezonderd de bermen in de omgeving, daar valt nog wat winst aan kwaliteit te halen volgens hem. Hij zegt zich jaren geleden al bewust te zijn geworden van het landschap, dit ook met zijn studie-achtergrond (landschapsinrichting).

Hij vindt dat de rust, specifiek de avondrust, een stuk minder is geworden sinds de komst van de windmolens. Hij geeft aan ze vooral 's nachts te horen, wat hij ervaart als vervelend en hinderlijk. Voor de landschappelijke beleving (uitzicht, openheid) vindt deze jongen de molens minder erg, hij weet dat de molens een tijdelijk karakter hebben (decennia) en daarom stoort het in zijn landschappelijke beleving maar in beperkte mate.

Deze jongen maakt duidelijk dat er volgens hem geen ontwikkelingen dan wel initiatieven zijn om de landschappelijke waarden te versterken. Hij zou deze wel steunen als ze bestonden.

Deze jongen is het landschap minder gaan waarderen, met name de openheid van het landschap is de jongen negatiever gaan ervaren, waardoor zijn algehele waardering van het landschap lager is geworden.

Op de vraag of hij de windmolens zou missen als ze er niet meer zouden staan zegt hij lachend nee.

Gesprek 12

Deze man woont al 38 jaar in de directe omgeving van Nieuwleusen. De laatste 8 jaar woont hij op een boerderij kort over de gemeentegrens met Zwolle, voormalig gemeente Nieuwleusen. Hij vindt het open landschap bijzonder aan het landschap, de rust was ook een waardevol element van het landschap voor hem. Meneer zegt dat hij niet echt bewust is geweest van deze elementen in het verleden, maar dat dit wordt gevormd door het feit dat hij er nu voor langere tijd woont en dat het ouder worden meneer sterkt in zijn bewustzijn ten opzichte van de landschappelijke waarden.

Meneer geeft aan dat sinds de komst van de windmolens de rust is verdwenen. Hij vertelt dat er bij heel weinig wind de windmolens al een verstoring geluid maken wat duidelijk hoorbaar is, het open landschap noemt hij in deze rede niet.

Deze man geeft aan dat er geen ontwikkelingen of initiatieven zijn die de landschappelijke waarden proberen te behouden of te versterken. Volgens deze meneer werd er niets aan gedaan om de windmolens tegen te houden, hij betwijfelt of hij en andere bewoners serieus genoeg worden genomen. De waardering van het landschap is voor meneer minder geworden, dit komt voornamelijk door het geluid (de verdwenen rust). Hij geeft aan dat de kwaliteit van het wonen hard achteruit aan het gaan is. Het lijkt er op dat zijn totale waardering enkel minder is geworden door het aspect (gebrek aan) rust.

Meneer denkt dat hij de windmolens wel zou missen, omdat ze nu zoveel geluid maken. "Het zou een stuk rustiger worden door minder geluid." Hij geeft echter wel aan dat hij dit niet erg zou vinden, dus op die manier zou hij ze niet missen.

Neer

-26 juli 2012

-10 gesprekken (10 niet-thuisbriefjes verspreid)

Gesprek 1

Deze respondent woont al 25 jaar in de omgeving van Neer. Al die tijd woont meneer op deze plek in het buitengebied. Het verkavelingslandschap vindt meneer erg mooi aan zijn omgeving. Daarnaast vindt hij het te waarderen dat het buitenleven hier prettig is (waarmee hij bedoelt dat hij de ruimte en rust heeft). De respondent geeft aan in een dergelijke omgeving (in een andere zuidelijke provincie) te zijn opgegroeid en zo altijd bewust te zijn geweest van deze waarden. Hij merkt dat hij het leven met het bedrijf in het landschap waardeert en dat hij zijn landschap graag vergelijkt met plekken in andere landen (vakanties). Meneer geeft aan op vakantie weer snel te verlangen naar zijn eigen huis en woonomgeving.

Meneer vindt de komst van de windmolens wel 'wat zonde' van zijn landschap. Hij snapt (dan) ook niet de keuze voor deze ontwikkelingslocatie. Als meneer gevraagd wordt of hij bekend is met ontwikkelingen en/of initiatieven ten behoeve van versterking van de landschappelijke waarden, vertelt deze man dat hij bekend is met natuurcompensatie. Dat heeft plaatsgevonden na het realiseren van de windmolens. Hij vindt dat hier serieus en goed werk van is gemaakt.

Meneer vindt het landschap minder mooi nu en waardeert het daarom lager. Hij vindt wel dat de invloed van de windmolens kleiner waren op zijn waardering dan de geplaatste elektriciteitsmasten (die een tijd daarvoor werden gerealiseerd).

Meneer zou de windmolens absoluut niet missen als ze er niet meer zouden staan. Hij vindt het gevaar van de komst van de windmolens dat er meer zouden kunnen komen, 'het hek is van de dam.'

Gesprek 2

Deze mannelijke respondent woont al 30 jaar in het buitengebied van Neer. De rust wordt deze meneer als een bijzondere waarde gezien van het landschap. Het bewustzijn van deze rust is volgens meneer met de jaren gegroeid. Dit komt volgens hem door het feit dat hij meer tijd doorbrengt in de omgeving (meneer is gepensioneerd), vooral wandelend.

Meneer vindt niet dat er veel van de rust verloren is gegaan, het 'stoort niet'. Meneer had het erger verwacht door wat hij zo had meegekregen (via andere personen en de krant). Bij initiatieven of ontwikkelingen ten behoeve van het landschap staat meneer niet stil. Hij houdt zich er dus niet mee bezig en is er ook niet bekend mee.

Meneer ervaart de windmolens niet eens in zijn directe woonomgeving, de invloed op zijn waardering van het landschap is dus nul. Alhoewel de windmolens voor meneer een soort oriëntatiepunt vormen, zegt hij: 'Ik kan ze goed missen.'

Gesprek 3

Deze vrouw woont ongeveer 50 jaar in deze omgeving, het buitengebied van de gemeente Leudal. Ze vindt de rust en de natuurlijke waarden (flora en fauna) bijzonder aan het landschap in haar omgeving. Mevrouw zegt zich van deze aspecten altijd bewust te zijn geweest. Dit komt onder meer door het vele fietsen en wandelen in de omgeving.

Ze vindt dat de rust is verstoord door de windmolens en dat daarmee de waarde 'rust' minder is geworden. Verder stoorde het mevrouw dat een eigen plan geen doorgang vond en dat dit plan wel werd gerealiseerd. Volgens mevrouw zijn er geen bepaalde initiatieven of ontwikkelingen in de omgeving ten behoeve van het verbeteren van het landschap.

Mevrouw is het landschap iets minder gaan waarderen omdat de factor rust minder is geworden. De rust is dus minder en heeft ook nog eens plaats moeten maken aan een voor mevrouw eentonig geluid. Mevrouw zou de windmolens dan ook écht niet missen als ze er niet meer zouden staan, nee. Het is voor haar wel een soort oriëntatiepunt geworden, maar daarmee niet misbaar voor mevrouw.

Gesprek 4

Deze vrouwelijke respondent vertelt dat ze al 51 jaar in de omgeving van Neer woont. De vrijheid (het kunnen doen en laten wat je wilt), de natuur en het open karakter van het landschap zijn waarden die mevrouw erg aan het landschap in de omgeving van haar woning op prijs stelt. Mevrouw vertelt dat ze van deze landschappelijke elementen bewuster is geworden naarmate ze ouder werd. Ze is deze aspecten gaan waarderen door veel vrije tijd in de omgeving door te brengen, onder meer door te wandelen in de omgeving.

Alhoewel mevrouw tegenstander was van de komst van de windmolens, vindt ze de uiteindelijke gevolgen meevallen. Ze vindt het verlies van de waarden van de landschap beperkt. Ze vindt wel dat er wat is ingeleverd (van de waarden van het landschap), ze vertelt dat ze last heeft van de turbines. De elektriciteitsmasten maakten al inbreuk, de turbines zijn 'er nog eens bijgekomen'.

Mevrouw merkt dat er wordt geïnvesteerd in het wandel- en fietsnetwerk van de omgeving en dat er acties waren tegen de komst van de windmolens. Mevrouw heeft wel geprocedeerd. Mevrouw vindt de uitkomst van het proces op zich niet erg, hoe het proces verlopen is wel. Ze vindt dat er niet voldoende hoor en wederhoor plaats vond.

De waardering van mevrouw voor het landschap is niet erg verminderd, de molens deden niet 'erg veel' (ironisch) afbreuk aan het landschap. Haar nuchterheid blijkt uit de volgende uitspraak: "Het is niet mooier geworden." Alhoewel mevrouw de molens niet zou missen, gebruikt ze de molens wel als windvaan om vooral 's morgens te zien uit welke richting de wind komt.

Gesprek 5

Deze wat oudere vrouw woont nu zo'n 45 jaar in de omgeving van Neer, op een boerderij. Mevrouw waardeert de schoonheid van het landschap en het vrije uitzicht dat ze heeft. Ze zegt zich daar altijd bewust van te zijn geweest, des te meer dat het in het verloop van de jaren drukker is geworden (in het landschap). Ze vergelijkt het landschap met de rust van vroeger. Daarnaast heeft ze al die jaren gewerkt op de eigen boerderij, waardoor haar band met de omgeving sterk is.

Mevrouw vindt dat er niets van de schoonheid en de openheid verloren is gegaan met de komst van de windmolens. Ze vond destijds de komst van de hoogspanningsmasten erger, iets wat meer respondenten blijken te zeggen. De molens vindt ze niet storend en leveren haar daarom geen overlast.

Mevrouw merkt dat de gemeente de landschappelijke waarden probeert te behouden door behoudend om te gaan in de vergunningverleningen. Zo kan de gemeente volgens mevrouw de impact op het landschap beperken (ze memoreerde eerder al aan het vollopen van het landschap). Mevrouw maakt duidelijk dat haar waardering voor het landschap niet is veranderd met de komst van de windmolens.

Mevrouw zou de molens niet missen, 'dat ook weer niet'. Ze vindt dat de molens snel zijn gaan wennen en er nu bij horen. Ten slotte dient opgemerkt te worden dat deze mevrouw via grondverkoop (financieel) betrokken is bij de windmolenrealisatie.

Gesprek 6

Deze vrouw van rond de 50/60 jaar oud woont al 33 jaar op een boerderij in het buitengebied van Neer. De vrijheid van het landschap met het vrije uitzicht, dat vindt mevrouw alleen al bijzonder. De combinatie van deze waarden met de boerenbedrijven in de omgeving maakt het voor mevrouw compleet (bijzonder). Mevrouw heeft altijd zo gewoond en kan zich dus niet voorstellen dat haar bewustzijn zou zijn gegroeid. Ze denkt zelf zich altijd van deze waarden bewust te zijn geweest. Mevrouw zegt zich helemaal bewust te zijn van haar mooie woonomgeving na het bezoeken van andere plekken in het land.

Mevrouw stelt dat er van de genoemde aspecten geen afbreuk is gedaan met de realisatie van de turbines. Ze heeft er geen last van en ze 'horen erbij'. Ze stelt dat van invloed is dat de positionering van het huis zo is dat de windmolens nauwelijks in het zicht zijn vanuit de boerderij.

Als er gevraagd wordt of mevrouw bekend is met ontwikkelingen/initiatieven in de omgeving die trachten de landschappelijke waarden te versterken, weet deze respondent dat er een dorpsoverleg bestaat waar ook een groep zich bezig houdt met de ruimte als speciaal thema. Ze weet dat haar leefomgeving als ontwikkelingsgebied te boek staat en dat er (grootschalige) ontwikkelingen in haar omgeving kunnen komen.

Mevrouws waardering voor het landschap is niet lager geworden, het aspect bedrijvigheid vindt ze juist sterker geworden en waardeert ze daarom nog meer. Het is een bedrijfsomgeving. Mevrouw geeft aan een nuchter mens te zijn en ze vindt het normaal dat een ieder zijn brood moet verdienen, ook eigenaren van windturbines.

Mevrouw zou de molens ook niet missen als ze er morgen niet meer zouden staan, ook al vond ze de molens er nu wel goed bijhoren. Bij deze mevrouw moet ook worden aangetekend dat ze via grondverkoop (financieel) betrokken is bij het windmolenproject.

Gesprek 7

Deze vrouwelijke respondent woont ongeveer 10 jaar in het buitengebied van Neer op dezelfde boerderij. Mevrouw waardeert het boerenleven in de omgeving, het boerenkarakter van alle facetten van haar leefomgeving. Ze is zich altijd bewust geweest van deze aspecten en ze heeft het uitzicht altijd al mooi gevonden. Ze kan mooi kijken vanuit haar verhoogde huis en zo genieten van de omgeving.

De omgeving is geluidrijker geworden met de komst van de windmolens, iets wat niet altijd bij het boerenkarakter past volgens mevrouw. Mevrouw geeft echter aan er goed mee te kunnen slapen en het daarom persoonlijk niet hinderlijk te vinden.

Ze is bekend met een vereniging van boeren die zich inzetten voor het beheer en onderhoud van het landschap om de kwaliteit van de omgeving te waarborgen. Andere initiatieven en/of ontwikkeling voor het landschap kan ze zo niet noemen.

Mevrouw vindt de windmolens wel wat hebben, in die zin, dat de windmolens naar haar visie wel passen bij een boerenlandschap van tegenwoordig. Ze vindt echter niet dat ze een positieve danwel een negatieve invloed hebben gehad op haar waardering, "Het is mij om het even."

Het zou mevrouw ook prima zijn als de molens er niet meer zouden staan. "Ik zou ze niet missen, maar het is wel een oriëntatiepunt."

Gesprek 8

Deze man van rond de 50 jaar oud heeft zijn hele leven al op deze locatie gewoond, een woning in het buitengebied van Neer. Hij vindt bijzonder aan het landschap dat het zo rustig (qua beleving en geluid) is. Meneer zegt zich altijd in grote mate bewust te zijn geweest van de omgeving, hij heeft er altijd gewoond en willen wonen. Hij merkt dit als hij andere plekken bezoekt en vergelijkt of een tijd van huis is.

Meneer vindt dat de molens niet altijd lawaai maken, maar meer dan op voorhand werd gezegd (in de krant, door de ontwikkelaars). De windmolens vallen op en doen dus afbreuk aan de rust van het landschap volgens meneer.

Meneer kan in eerste instantie geen ontwikkelingen of initiatieven noemen, maar bedenkt vervolgens dat het gebied aangewezen is als LOG (landschapsontwikkelingsgebied), een gebied dat (grootschalig) te ontwikkelen is onder meer op landbouwkundig vlak. Meneer begint te vertellen dat hij de molens niet lelijk vindt. Op die manier is zijn waardering niet minder geworden. Echter, meneer geeft aan de molens te horen en dit jammer te vinden (en op deze manier licht afbreuk doen aan de kwaliteiten van de omgeving).

Op de vraag of meneer de windmolens zou missen als ze er niet meer zouden staan zegt hij lachend nee.

Gesprek 9

Deze mevrouw woont 12 jaar in de omgeving van Neer, in het buitengebied op een boerderij. Mevrouw vindt het grootse uitzicht en de stilte van het landschap bijzondere elementen van het landschap. Ze zegt door de windmolens bewust te zijn geworden (zonder de windmolens als onderwerp te hebben genoemd) van deze elementen. Ze merkt dat ze hier mooi woont, ze zegt dagelijks te genieten van het uitzicht.

De stilte is naar mevrouws zeggen sinds de komst van de windmolens afgenomen, "Het geluid is erger." Het uitzicht is ook minder geworden, maar de komst van de hoogspanningsmasten was erger voor dat landschappelijke element. Mevrouw merkt weinig van bepaalde initiatieven of ontwikkelingen ten behoeve van het behoud van de landschappelijke waarden. Ze ziet wel dat de gemeente actief is met het aanplanten van groen (bosjes, bomen).

Deze respondent vindt het landschap "iets minder mooi" en de algehele waardering is dus minder geworden. "Zonder de windmolens was het mooier." Op de vraag of mevrouw de windmolens zou missen als ze er niet meer zouden staan laat ze blijken de windmolens dan niet te zullen missen. De windmolens horen er voor haar niet per se bij (bij het landschap).

Gesprek 10

Deze meneer geeft aan al 50 jaar in het buitengebied van Neer te wonen. Hij vindt het rustige, agrarische karakter van het landschap bijzonder aan zijn omgeving. Meneer geeft aan altijd al bewust te zijn geweest van deze waarden, "Wij zijn niet anders gewend."

Meneer vindt dat met de komst van de windturbines de rust voor een groot deel verloren is gegaan. Hij merkt op dat de turbines kolossale elementen zijn in het landschap (ze komen de rust niet ten goede). Over initiatieven of ontwikkelingen ten behoeve van verbetering van het landschap merkt meneer op dat er tegen de windmolens is geprotesteerd, maar dat dat protest niets heeft geholpen. Meneer zijn waardering voor het landschap is minder geworden. De rust heeft flink aan waarde moeten inboeten. Daarnaast geeft meneer aan dat hij de natuurlijke waarde (karakter van het landschap) minder is geworden. Meneer geeft ook aan dat naast deze landschappelijke waarden de huizenprijzen zullen zakken (volgens hem), dit door het minder worden van de landschappelijke waarden.

Op de vraag of meneer de windmolens zou missen als ze er niet meer zouden staan zegt hij kortweg: nee.

Bijlage 3: Geanalyseerde krantenartikelen

Lopik

- Utrechts Nieuwsblad - Weerstand tegen windmolens bij bedrijventerrein Lopik – 18 december 2002
- Goudsche Courant - Verzet in Lopik tegen turbines – 1 april 2003
- Amersfoortse Courant – Windmolens oogsten storm – 26 juni 2003
- Goudsche Courant - Politiek stuurt aan op drie windmolens – 28 juni 2003
- Amersfoortse Courant - Lopik zet in op drie windmolens – 3 juli 2003
- Amersfoortse Courant - Veel bezwaar tegen windmolens in Lopik – 28 augustus 2003
- Goudsche Courant - Bezwaren windmolens verworpen – 1 november 2003
- Goudsche Courant - Windmolenstrijd nog niet voorbij – 19 april 2004
- Amersfoortse Courant - Lopik blijft bij windturbines – 1 september 2004
- Amersfoortse Courant - Lopik moet alsnog windmolens plaatsen – 16 februari 2005
- Amersfoortse Courant - Windmolens: duurzame 'vervuiling' van de polder – 6 december 2007
- Amersfoortse Courant - Tegenstander - 'Er is geen ontkomen aan' – 23 februari 2008

Nieuwleusen

- De Stentor - Windmolens Dalfsen in Zwolse Tolhuislanden – 5 januari 2006
- De Stentor - Voorstel windenergie doet veel stof opwaaien – 10 januari 2006
- De Stentor - Locatie Dalfser 'molens' ongewis – 25 juni 2007
- De Stentor - Emoties bij windmolens – 21 september 2007
- De Stentor - Laatste ronde voor molens – 8 maart 2008
- De Stentor - Windmolens komen langs de spoorlijn – 1 april 2008
- De Stentor - Bouwer blij met besluit molens – 2 april 2008
- De Stentor - Nog sterker verzet tegen windmolens Tolhuislanden – 4 april 2008
- De Stentor - Juridische strijd tegen windturbines in de maak - 7 juni 2008
- De Stentor - WINDMOLENS Dalfser stichting strijdt tegen turbines - Zwolse windmolens komen er – 6 november 2009
- De Stentor - WINDMOLENS - Verzet molens krijgt tegengas – 12 januari 2010
- De Stentor - WINDENERGIE - Dalfsen wil nóg vier molens – 22 januari 2010
- De Stentor - Buurt wacht op frisse wind – 9 maart 2010
- De Stentor - GEEN BEZWAAR Familie Van Gerner heeft eigen redenen om het wel te doen - Windmolen welkom in tuin – 17 maart 2010
- De Stentor - NIEUWLEUSEN-WEST Raad neemt eind mei besluit over aantal turbines - Angst voor meer windmolens – 14 mei 2010
- De Stentor - Noodkreet Harry Been: 'Geen windmolens' – 28 mei 2010
- De Stentor - Wind of geen wind, beslissen onmogelijk – 3 juni 2010
- De Stentor - Geen bedreiging – 10 november 2010
- De Stentor - Geen haast met bouw turbines – 10 november 2010
- De Stentor - Nog geen aanvraag vergunning windmolens – 1 december 2010
- De Stentor - BEZWAREN Zaak bij Raad van State - Buurt tegen windmolens Nieuwleusen – 7 september 2011
- De Stentor - RvS zet licht op groen voor windmolenpark – 12 januari 2012
- De Stentor – Procedures voor planschade lopen stroef – 10 september 2012
- De Stentor – WINDENERGIE Buurtbewoners trekken dag voor opening van windmolenpark fel van leer - 'Een windmolen valt je aan' – 20 september 2012

- De Stentor – Kijken bij windmolens in Dalfsen – 25 januari 2013

Neer

- Dagblad de Limburger - Windmolenpark gaat door – 10 december 2009
- Dagblad de Limburger - Molen heeft wind tegen – 22 december 2009
- Dagblad de Limburger - Veel verzet molenpark – 7 januari 2010
- Dagblad de Limburger - Peel en Maas naar rechter – 1 februari 2011
- Dagblad de Limburger – Bouw windmolenpark Neer begint over drie weken – 25 juli 2011
- Dagblad de Limburger - Windpark Neer gaat van start – 1 november 2011
- Dagblad de Limburger - 'Je gelooft je ogen niet' – 2 februari 2012
- Dagblad de Limburger - Windmolens leveren stroom – 6 april 2012